

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БАСАЛЮК НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 343.2.01 (477) (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СИСТЕМА ПОКАРАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

081 – Право

подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело
Н.В.Басалюк

Науковий керівник – **МИРОШНИЧЕНКО Наталія Анатоліївна**, кандидат
юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права, Заслужений
юрист України

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Басалюк Н.В. Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального права спеціальним цілісним фундаментальним правовим дослідженням системи покарань у її історичній динаміці, чинному функціонуванні та потенційному оформленні, яке запропоновано у рамках кримінально-правової реформи. У науковій роботі наведено низку авторських понять, ідей та висновків, які характеризуються науковою новизною.

У дослідженні висвітлено змістовні міркування щодо системи покарань у кримінальному праві та законодавстві України: її хронологічний розвиток, теоретичне та законодавче підґрунтя на сучасному етапі, раціональний шлях удосконалення.

Відтворено етапи хронологічної еволюції системи покарань, яка розпочалася з першого тривалого етапу: **1)** від утворення Київської Русі у IX ст. із першими зародками каральної влади, переходу від помсти до приватного правосуддя і до перших законодавчих пам'ятників часів царизму, що мали кримінально-правову природу – Судебників 1497 та 1550 рр.; **2)** другий етап пов'язаний із перебуванням України в складі Російської імперії. На цьому етапі покарання були законодавчо утілено в Судебник 1497 р., Судебник 1550 р., Соборне уложення 1649 р., Військові артикули 1715 р., Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Тогочасні словесні формули кримінального закону передбачали такі покарання як смертна кара (проста та кваліфікована), тілесні покарання, тюремне ув'язнення тощо; **3)** темпоральні межі третього етапу простягаються з 1917 до 1922 рр., що завершився прийняттям першого кодифікованого акта – Кримінального кодексу УРСР; **4)** четвертий етап тривав з 1922 до 1927 рр. – система покарань будувалася крізь призму революційних цінностей; **5)** п'ятий етап простягнувся у межах з 1927

до 1960 рр. На цьому етапі особливо розвинулося вчення соціологічної школи; система покарань була підкорена політичним інтересам; 6) шостий етап тривав з 1960 до 2001 рр. і охарактеризувався відміною класового принципу, смертної кари (1999 р.) й ряду інших покарань, що супроводжували радянське кримінальне право; 7) сьомий етап розпочався у 2001 р. з моменту прийняття нового Кримінального кодексу й триває до теперішнього часу. Він характеризується науковими пошуками окремих питань класифікації видів покарань, підстав, порядку та особливостей застосування основних та додаткових, строкових та безстрокових видів покарань. Подальшого розвитку у юридичній думці і законодавчій течії набуває тенденція гуманізації.

Виявлено викладені у кримінально-правовій літературі підходи до розуміння поняття «система покарань». Теоретичні міркування щодо поняття «система покарань» зазвичай зводяться до певної сукупності (множини) або переліку покарань. Пропонується визначення системи покарань як *«конструктивної множини видів покарань, яка є втіленням нормативної реакції законодавця на різні прояви кримінально-протиправної поведінки»*. З метою єдиного розуміння теоретичних наукових положень і норм кримінального законодавства (особливо на тлі його реформування), рекомендовано використовувати термін «система покарань» у відповідній статті КК (Проекті КК).

До ознак системи покарань віднесено: 1) цілісність, яка не зводить систему покарань до простого об'єднання її складових; цілісність системи полягає у встановленні видів та розмірів покарань, які у подальшому деталізовано втіляться у конкретну кримінально-правову норму Особливої частини КК. Крім цього, ця властивість відображає взаємодію із зовнішнім середовищем. Система покарань є складовою інших надсистем: саме ознака цілісності дає можливість розглядати систему одночасно і як єдине ціле, і як підсистему вищих рівнів. Зокрема, система покарань володіє відносною самостійністю у рамках більш широкої системи кримінальної відповідальності, до якої входять такі інститути як звільнення особи від покарання та його відбування (ст.74 КК), судимість (Розділ XIII КК); 2) цілеспрямованість – система покарань має певну ціль існування, що виражається у

її інструментальній цінності, виступаючи, хоч і непрямо засобом захисту суспільних інтересів від кримінальних правопорушень. Із цілеспрямованістю тісно пов'язана властивість **3) функціональності системи**: функції системи покарань впливають із функцій покарання. Виділяються такі функції системи покарань: виправна (корекційна), функція попередження (превентивна) і відновлювальна (компенсаційна); **4) структурність**. Система покарань складається з частин, елементів, тобто має *структуру*. Елементами системи покарань є 12-ть видів покарань (кількісне вираження), кожен із яких володіє відповідними специфічними правообмежувальними властивостями, що відрізняються від інших елементів (якісний аспект). Види покарань володіють властивістю *ідентифікаційності* – кожний елемент може бути виділений з системи; **5) ієрархічна побудова** – впорядкована послідовність різних компонентів системи і рівнів взаємозв'язку між ними. У якості критерію побудови системи покарань була обрана суворість, яка визначається через обсяг правообмежень, передбачених для засуджених. У залежності від суворості повинно бути здійснено розташування кожного виду покарання: з кожним новим видом зростає й суворість. Однак, вбачається можливість відмовитися від тези, що основним принципом побудови системи покарань є розташування покарань від менш суворого до більш суворого, оскільки штраф не відповідає статусу найменш суворого виду покарання; покарання стає дедалі важче виміряти за суворістю; сприйняття покарання засудженим індивідуальне – врахування фактичної суворості покарання стосовно конкретного засудженого можливе *винятково на рівні індивідуалізації*; **6) стійкість системи покарань** виражається у відсутності змін шляхом додавання одних і видалення інших видів покарань у чинному КК. Хоча, суттєві зміни державних питань кримінальної політики (зокрема, розподіл кримінальних правопорушень на злочин і кримінальний проступок) вимагають кардинальних змін системи покарань.

Розкрито зміст покарань, передбачених для повнолітніх осіб за чинним КК. Стосовно штрафу невинуватим видається залишення н.м.д.г., який покладено в основу його розрахунку, оскільки він перестав відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Натомість, інтенсивні зміни призвели до іншої

крайності – занадто високі розміри штрафів, результатом чого стало ієрархічне руйнування системи покарань. Громадські роботи – вид покарання із високим рівнем соціального значення, корекційним потенціалом і можливістю одночасного відшкодування шкоди шляхом виконання безоплатної роботи на користь суспільства. Вбачається, що арешт може бути призначений за вчинення кримінальних проступків у разі, коли штраф (грошове стягнення) чи громадські роботи є занадто м'якими видами покарань. Обмеження волі спрямоване не лише на обмеження особистого права на свободу, але й передбачає обов'язкове залучення засудженого до праці. Видається необхідним подальше законодавче та виконавче удосконалення цього конвергованого виду покарання.

Доводиться доцільність вилучення із чинного законодавства таких видів покарань як: 1) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу з огляду, на більшу приналежність до адміністративного, а не кримінального права; 2) виправні роботи, які містять не лише термінологічний дефект, адже кожне покарання є «виправним», але є формою штрафу із моральним тиском, який мав бути пов'язаний із виховним впливом колективу; 3) службові обмеження для військовослужбовців, які є гібридом вище названих покарань; 4) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – покарання, що не відповідає принципу рівності з огляду на те, що, по-перше, призначення цього виду покарання не тягне за собою судимості; по-друге, необґрунтованим виглядає той факт, що окремі засуджені відбувають покарання у дисциплінарних батальйонах, які законодавством визначено як «військові частини» між тим, воно може бути поглинуте позбавленням волі.

Підтримується можливість перетворення такого виду покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на обмежувальний захід.

Низка міжнародних договорів, ратифікованих ВРУ, ставлять перед національним законодавством завдання регулювання відносин з конфіскації або іншого примусового безоплатного вилучення доходів та майна, здобутого незаконним шляхом. У вітчизняному законодавстві конфіскація існує як додатковий

вид покарання, спеціальна конфіскація – як «інший захід кримінально-правового характеру»; у Проєкті КК пропонується об'єднати ці два види і винести їх за межі і покарання, і заходів. Однак, істотно це проблему не вирішує, тому що в одному випадку *при правозастосуванні* конфіскація усе одно збереже свою каральну природу, а в іншому – буде мати ознаки превентивного заходу. На наш погляд, доцільним видається підхід, де конфіскація вилучається із системи покарань, а спеціальна конфіскація визнається *засобом безпеки*.

Розглянуті покарання, передбачені для неповнолітніх осіб у чинному КК. Робиться висновок про *необхідність проєктування системи покарань* для неповнолітніх та молодих осіб, що міститиме такі пенологічні інструменти як громадські роботи і обмеження волі із зниженими строками відбування покарань, оскільки молоді деліквенти із низьким рівнем ризику вчинення кримінальних правопорушень повинні мати право на покарання, не пов'язані із ув'язненням.

Пропонується виокремити перелік видів покарань для неповнолітніх і молодих осіб (до 21 року) окремою статтею Проєкту КК, що присвячена системі покарань, оскільки за редакцією Проєкту КК частина особливостей щодо неповнолітніх та молодих деліквентів вказана у загальному розділі щодо покарання, а частина – в окремому, що не сприяє чіткому розумінню юридичного тексту.

Визнається роль штрафу як невід'ємної складової системи покарань, що може бути призначено як за злочини, так і за проступки, оскільки це покарання має цілий ряд переваг – воно не є руйнівним для особистості, може виступати альтернативою більш суворим видам покарань, бути додатковим покаранням; штраф відносно простий у виконанні. При цьому, відкидається необхідність розділеної термінології штраф – за злочини, грошове стягнення – за проступки, як це запропоновано у Проєкті КК. Не підтримується вилучення можливості застосування покарання у виді штрафу за злочини, пов'язані із домашнім насильством, оскільки правозастосувачі опиняться у ситуації, де вони будуть оцінювати не діяння, а особу злочинця і ступінь її спорідненості із потерпілим.

Вдалим видається збереження розстрочення та відстрочення сплати штрафу за Проєктом КК, однак, з урахуванням максимального строку розстрочення у 5-ть років необхідним видається вказівка на застосування індексу інфляції.

Підтримується введення розрахункової одиниці для розрахунку штрафів, однак, наголошується на її завищеному розмірі. Оптимальним видається розмір розрахункової одиниці, яка дорівнює 100 гривням, (а не 200 гривням як це пропонується у Проєкті КК). Такий високий розмір розрахункової одиниці призведе до нездатності оплати штрафів, що не може бути оцінено позитивно, особливо з урахуванням того, що єдиною, запропонованою Проєктом КК альтернативою штрафів за вчинення злочинів є ув'язнення.

Видається позитивним заміна терміна «позбавлення волі» на «ув'язнення», оскільки перше лише частково розкриває суть цього виду покарання, натомість установлення мінімального строку ув'язнення на рівні 3-х місяців, що повертає короткострокове позбавлення волі підтримати не можемо.

Арешт як вид покарання, може бути призначений за вчинення кримінальних проступків у разі, коли штраф (грошове стягнення) чи громадські роботи є занадто м'якими видами покарань, або у зв'язку із тим, що ці види покарань не можуть бути застосовані до конкретного засудженого. Натомість, обмеження свободи пересування у Проєкті КК більше схоже на запобіжний захід, ніж на пенологічний інструмент, оскільки, відбувається змішування покарання та обмежувальних засобів, крім того, сутнісно цей захід можна порівняти із адміністративним наглядом.

Крім цього, необхідним видається залишення альтернативи у виді обмеження волі, яке орієнтує деліквента на соціальну, професійну сферу, а не на кримінальну кар'єру, поштовх до якої він може отримати разом із засудженням до ув'язнення.

Громадські роботи за Проєктом КК залишаються як покарання за проступки і виступають пробаційним заходом. У Проєкті КК їм присвоєно термінологію «безоплатні» і «суспільно корисні» роботи. Із нею ми погодитися не можемо, оскільки на фоні децентралізації і створення громад саме «громадські роботи» видаються найбільш вдалим поняттям. Крім того, недоречним, на наш погляд, є

виокремлення «пробаційних заходів», які, по суті, підміняють покарання, між тим, як основна функція пробації – нагляд. Вважаємо, що громадські роботи як вид покарання може бути призначено за нетяжкі злочини.

Ключові слова: система покарань, злочин, проступок, покарання, види покарань, чинне кримінальне законодавство України, Проект КК, штраф, грошове стягнення, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, ув'язнення, довічне позбавлення волі, довічне ув'язнення.

SUMMARY

Basaliuk N. The system of punishments in the criminal law and legislation of Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the Doctor of Philosophy degree in the field of knowledge 08 «Law», in specialty 081 «Law». National University «Odesa Academy of Law», Odesa, 2023.

The dissertation forms the first in the domestic science of criminal law special integral fundamental and comparative legal study of the system of punishments in its historical dynamics, current functioning and potential design, which is proposed in the framework of criminal law reform. The scientific work presents a number of author's concepts, ideas and conclusions, which are characterized by scientific novelty.

The study highlights the substantive considerations of the system of punishment in criminal law and legislation of Ukraine; its chronological development, theoretical and legislative basis at the present stage and a rational way of its improvement.

It was staged the chronological evolution of the system of punishments, which began with the first prolonged stage **1)** from the formation of Kyivan Rus in the 9th Century with the first seeds of punitive power, the transition from revenge to private justice and to the first legislative monuments of the times of tsarism, which had a criminal legal nature – Courts of 1497 and 1550; **2)** the second stage is related to Ukraine being part of the Russian Empire. At this stage, punishments were legislated in the Judicial Code of 1497, the

Judicial Code of 1550, the Code of 1649, the Military Articles of 1715, the Code of 1845. The verbal formulas of the criminal law at that time gave a generous scope for imposing repressions: the death penalty (simple and qualified), corporal punishment, imprisonment, etc.; **3)** the temporal limits of the third stage extend from 1917 to 1922, which ended with the adoption of the first codified act – the Criminal Code of the Ukrainian SSR; **4)** the fourth stage lasted from 1922 to 1927 – the system of punishment was built through the prism of revolutionary values; **5)** the fifth stage extended from 1927 to 1960. At this stage, the teaching of the sociological school was especially developed. Soviet lawyers supported the use of analogy, subordinated the system of punishments to political interests, and finally replaced the supremacy of the law with a revolutionary legal consciousness; **6)** the sixth stage lasted from 1960 to 2001 and was characterized by the abolition of the class principle, the death penalty (in 1999) and a number of other punishments accompanying the Soviet criminal law; **7)** the seventh stage began in 2001 with the adoption of the new Criminal Code and continues until now. It is characterized by scientific searches for separate questions of the classification of types of punishments, grounds, order and features of the application of basic and additional, fixed-term and indefinite types of punishments. Further development in legal thought and legislation is gaining the tendency of humanization.

It was identified the approaches to understanding the concept of «penalty system» presented in the criminal law literature. Theoretical considerations regarding the concept of «punishment system» are usually reduced to a certain complex (totality) or list of punishments. It is proposed to define the system of punishments as *«a constructive complex of types of punishments, which is the embodiment of the legislator's normative reaction to various manifestations of criminal and illegal behavior»*. In order to have a unified understanding of the theoretical scientific provisions and norms of criminal legislation (especially against the background of its reform), it is recommended to define the name «penalty system» in the relevant article of the Criminal Code (Draft of Criminal Code).

The features of the penalty system include: **1)** integrity, which does not reduce the penal system to a simple union of its components; the integrity of the system consists in establishing the types and sizes of punishments, which will later be embodied in detail in

a specific criminal law norm of the Special Part of the Criminal Code. In addition, this property reflects the interaction with the external environment. The punishment system is a component of other supersystems: it is the sign of integrity that makes it possible to consider the system simultaneously as a single whole and as a subsystem of higher levels. In particular, the punishment system has relative independence within the broader system of criminal responsibility, which includes such institutions as the release of a person from punishment and its serving (Article 74 of the Criminal Code) criminal record (Chapter XIII of the Criminal Code); **2)** purposefulness – the punishment system has a certain purpose of existence, which is expressed in its instrumental value, acting, albeit indirectly, as a means of protecting public interests from criminal offenses. Property; **3)** system functionality is closely related to purposefulness: the functions of the punishment system derive from the functions of punishment. The following functions of the punishment system are distinguished: restriction (deterrence), correctional (corrective), warning (preventive) and restorative (compensatory) functions; **4)** structurality. The system of punishment consists of parts, elements, that is, it has a structure. The elements of the system of punishments are 12 types of punishments (quantitative expression), each of which has the corresponding specific rights-limiting properties that differ from other elements (qualitative aspect). Types of punishments have the property of identification - each element can be isolated from the system; **5)** hierarchical structure – an ordered sequence of various components of the system and levels of interconnection between them. Severity is chosen as a criterion for the construction of the punishment system, which is determined by the amount of legal restrictions provided for convicts. Depending on the severity, each type of punishment should be arranged: with each new type, the severity increases. However, it is possible to abandon the thesis that the main principle of the construction of the punishment system is the arrangement of punishments from less severe to more severe, since the fine does not correspond to the status of the least severe type of punishment; punishment becomes increasingly difficult to measure in terms of severity; the perception of the punishment by the convict is individual – taking into account the actual severity of a specific punishment in relation to a specific convict for a certain criminal offense is possible only at the level of individualization of the punishment; **6)** the

stability of the punishment system is expressed in the absence of changes by adding some and removing other types of punishments in the current Criminal Code. However, significant changes in state issues of criminal policy (in particular, the division of criminal offenses into crimes and misdemeanors) require drastic changes in the punishment system.

It was revealed the content of the punishments provided for adults under the current Criminal Code. With regard to the fine, the omission of the fine, which is the basis of its calculation, seems unjustified, since in some cases it no longer corresponds to the gravity of the committed criminal offense. Instead, intensive changes led to the other extreme – too high fines, which resulted in the hierarchical destruction of the penal system. Community service is a type of criminal punishment with a high level of social significance, correctional potential and the possibility of simultaneous compensation for damage by performing unpaid work for the benefit of society. Arrest is still a difficult form of punishment (due to the lack of a full-fledged network of detention centers) in terms of execution. However, it is understood that it can be imposed for criminal misdemeanors when a fine or community service is too lenient. The restriction of free will is aimed not only at restricting the personal right to freedom, but also involves the mandatory involvement of the convict in work. There is a need for further legislative and executive improvement of this converged type of punishment.

It is being proved the expediency of removing from the current legislation such types of evidence as: 1) the withdrawal of a military, special rank, rank, rank or qualification class from review, to a greater adherence to administrative rather than criminal law; 2) correctional works, which contain not only a terminological defect, because each punishment is «corrective», but is a form of fine with moral pressure, which should have been associated with the educational influence of the team; 3) service restrictions for military personnel, which are a hybrid of the above punishments; 4) detention of servicemen in a disciplinary battalion is a punishment that does not correspond to the principle of equality given that, at first, the imposition of this type of punishment does not entail a criminal record and, at second, the fact that individual convicts serve their sentences in disciplinary battalions, which are defined by the law as «military units» in the meantime, may be absorbed by deprivation of liberty, seems unjustified.

The possibility of turning such punishment as deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities into a restrictive measure is supported.

A number of international treaties ratified by the Verkhovna Rada impose on the national legislation the task of regulating relations with the confiscation or other forced gratuitous seizure of income and property obtained illegally. In domestic legislation, confiscation exists as an additional type of punishment, special confiscation as «another measure of a criminal law nature». In the Draft of Criminal Code it is proposed to combine these two types and bring them beyond the limits of both punishment and measures. However, this does not significantly solve the problem, because in one case, during law enforcement, the confiscation will still retain its punitive nature, and in the other - it will have signs of a preventive measure. In our opinion, an approach where confiscation is removed from the punishment system, and special confiscation is recognized as a *security measure*, seems appropriate. Punishments provided for minors in the current Criminal Code have been reviewed. A conclusion is made about the need to design a system of punishments for minors, which will include such penological tools as community service and restrictions of freedom with reduced terms compared to adults, since young delinquents with a low level of risk of committing criminal offenses should have the right to punishments that are not related to with imprisonment.

It is proposed to single out the list of types of punishments for minors and young persons in a separate article of the Draft Code of Criminal Procedure, which is devoted to the system of punishments, because according to the draft of the Code of Criminal Procedure, part of the features regarding minors and young delinquents are indicated in the general section on punishment, and part – in a separate section, which does not contribute clear understanding of the legal text.

It is determined the role of a fine is recognized as an integral component of the punishment system, which can be imposed both for crimes and for misdemeanors, since this punishment has a number of advantages – it is not destructive for the individual, can act as an alternative to more severe types of punishment, be an additional punishment; the fine is relatively easy to enforce. At the same time, the need for a separate terminology – fine – for crimes, fine – for misdemeanors, as proposed in the Draft of Criminal Code, is

rejected. It is not supported to remove the possibility of applying punishment in the form of a fine for crimes related to domestic violence, since law enforcement officers will find themselves in a situation where they will assess not the act, but the person of the criminal and the degree of her relationship with the victim. The need to create a State Fund for compensation of damage to the victims appears to be controversial.

The idea of maintaining the installment plan and deferring the payment of the fine is supported, however, taking into account the maximum installment period of 5 years, it seems necessary to indicate the application of the inflation index.

The introduction of a calculation unit for calculating fines is supported, however, its overestimated size is emphasized. The size of the calculation unit, which is equal to 100 hryvnias (and not 200 hryvnias as proposed in the Draft of Criminal Code) seems optimal. Such a high size of the calculation unit will lead to the inability to pay fines, which cannot be positively evaluated, especially considering that the only alternative proposed by the CC Project to a fine for committing crimes is imprisonment.

The replacement of the term «deprivation of liberty» with «imprisonment» appears to be positive, since the former only partially reveals the essence of this type of punishment, but we cannot support the establishment of a minimum term of imprisonment at the level of 3 months, which reverts to short-term imprisonment.

Arrest as a type of punishment may be imposed for criminal misdemeanors in the event that a fine or community service are too lenient types of punishments, or due to the fact that these types of punishments cannot be applied to a specific of a convicted person, on the other hand, the restriction of freedom of movement in the Draft of Criminal Code is more like a preventive measure than a penological tool, since there is a mixing of punishment and restrictive means, in addition, this measure can essentially be compared with administrative supervision.

In addition, it seems necessary to leave an alternative in the form of restriction of will, which orients the delinquent to the social, professional sphere, and not to the criminal career, to which he can get an impetus together with a prison sentence. This type of punishment can be especially appropriate in case of damages – restitution or compensation.

Community service in accordance with the Draft of Criminal Code remains a punishment for misdemeanors and acts as a probationary measure. In the Draft of Criminal Code they've been assigned by the terminology of «free» and «socially useful» works. We cannot agree with that, because in view of decentralization and the creation of communities, «public works» seem to be the most successful concept. In addition, in our opinion, it is inappropriate to single out «probation measures», which, in fact, replace punishment, while the main function of probation is supervision. We believe that community service as a form of punishment can be prescribed for minor crimes.

Keywords: punishment system, crime, misdemeanor, punishment, types of punishments, current criminal legislation of Ukraine, Criminal Code Project, fine, deprivation of a military, special title, rank, rank or qualification class, community service, correctional service, service restrictions for of military personnel, confiscation of property, arrest, restriction of freedom, detention in a disciplinary battalion for military personnel, deprivation of liberty for a certain period, imprisonment, life imprisonment, life imprisonment.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Публікації, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Басалюк Н.В. Система покарань у доктрині кримінального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 11-21.
2. Басалюк Н.В. Конструктивне і деструктивне у кримінально-правовій реформі. *Держава і право*. 2020. Вип.88. С.225-240.
3. Мирошніченко Н.А., Басалюк Н.В. Покарання за злочини: новий концепт. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип.67. С.180-186 (*Особистий внесок здобувача: викладено зауваження та пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства на тлі кримінально-правової реформи, зокрема, необхідність включення до потенційної системи покарань (Проект КК) таких видів покарань як громадські роботи та обмеження волі; викладено теоретичні міркування щодо інших видів покарань, зокрема, штрафу: недоцільним видається утворення Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим, адже інтереси потерпілих від кримінальних правопорушень можуть забезпечуватися шляхом реституції та компенсації, натомість, відстоюється традиційне розуміння штрафу*).
4. Басалюк Н.В. «Intra muros»: від погребів до нової моделі ув'язнення. *Law. State. Technology*. №3. 2021. С.104-113.
5. Басалюк Н.В. Система покарань в Україні: законодавство, теорія, динаміка. *KELM*. № 6 (42). 2021. С.130-137.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Басалюк Н. В. Система покарань за кримінальним законодавством Німеччини, Швейцарії, Франції. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 травня 2020 р. Одеса, 2020. Т. 3. С. 178-182.
7. Басалюк Н.В. Система покарань: новели і проблеми. *Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу у правову систему України* : матеріали наук.конф., м.Харків, 7 квітня 2021 р. Харків, 2021. С.120-122.
8. Басалюк Н.В. Теоретичні орієнтири покарань за проступки. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* :

матеріали міжнар.наук-практ. конф., м.Одеса, 21 травня 2021р. Одеса, 2021. С.230-233.

9. Басалюк Н.В. Потенційні корективи довічного позбавлення волі в Україні *Кримінально-правова правотворчість: визначення та значення* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м.Одеса, 28 травня 2021 р. Одеса, 2021. С.233-236.

10. Басалюк Н.В. Довічне позбавлення волі: міжнародний досвід і огляд вітчизняних законодавчих новел. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т.А. Денисової* : збірник матеріалів, м.Запоріжжя, 10 березня 2022 р. Класичний приватний університет. Запоріжжя : КПУ, 2022. С.438-441.

11. Мирошніченко Н.А., Басалюк Н.В. Неповнолітні і молоді деліквенти: окремі аспекти вдосконалення видів покарань. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених, м. Одеса, 6 червня 2022 р. Одеса: Фенікс, 2022. С.484-487. (*Особистий внесок здобувача: пропозиція залишити громадські роботи та обмеження волі як складову системи покарань для неповнолітніх; запропоновано узгодження окремих частин Проекту КК щодо системи покарань з огляду на недосконалість юридичної техніки*).

12. Басалюк Н.В. Ізоляція як характерна ознака покарання у виді позбавлення волі: проблемні аспекти. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 червня 2022 р., м. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 328-331.

Зміст

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ	13
1.1. Історико-правові аспекти розвитку системи покарань	13
1.2. Поняття і особливості системи покарань у кримінальному праві України	59
РОЗДІЛ ІІ. СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	83
2.1. Покарання, передбачені для повнолітніх осіб.....	83
2.2. Покарання, передбачені для неповнолітніх осіб	124
РОЗДІЛ ІІІ. ПОКАРАННЯ ЗА ОКРЕМІ ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	138
3.1. Види покарань за злочини	138
3.2. Види покарань за кримінальні проступки	162
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ.....	205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БК – Бюджетний Кодекс України
 ВКБ (б) – Всесоюзна комуністична партія більшовиків
 ВНК – Всеросійська надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією і саботажем при РНК РРФСР
 ВР СРСР – Верховна рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік
 ВРУ – Верховна Рада України
 ДПУ УРСР – Державне Політичне Управління Української Радянської Соціалістичної Республіки
 ЄСПЛ – Європейський Суд з Прав Людини
 ЗУ – Закон України
 КВК УРСР – Кримінально-виконавчий кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
 КДБ УРСР – Комітет державної безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки
 КК УРСР – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
 КК – Кримінальний кодекс України
 КПК – Кримінально-процесуальний кодекс України
 КПК УРСР – Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
 КСУ – Конституційний Суд України
 МОН – Міністерство освіти і науки України
 МОУ – Міністерство оборони України
 н.д.м.г. – неоподатковуваний мінімум доходів громадян
 НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
 НКЮ – Народний комісаріат юстиції
 Проєкт КК – Проєкт Нового Кримінального Кодексу України у редакції від 29 вересня 2022 року
 РНК – Рада Народних комісарів
 РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 ст. – стаття
 ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
 ЦВК СРСР – Центральний виконавчий комітет Союзу Радянських Соціалістичних Республік
 ЦК – Цивільний Кодекс України
 ч. – частина статті

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вітчизняне кримінальне законодавство містить низку деструктивних розходжень. Причини такого дисбалансу носять суб'єктивний характер, адже законодавство – результат свідомої діяльності, тому, формування юридичного світогляду ХХІ ст. відбувається шляхом модифікації існуючих концепцій, норм, окремих понять та категорій. Не є винятком й система покарань. Важливою складовою у цьому процесі є історичний досвід, оскільки він дозволяє побачити як позитивні, так і негативні аспекти функціонування системи покарань.

На разі, назріла практична необхідність удосконалення системи покарань, що констатується на вищих рівнях державної влади – Указом Президента України «Про комісію з правової реформи» від 07 серпня 2019 року було створено робочу групу з питань розвитку кримінального права при Президентові України, яка підготувала Проєкт нового Кримінального кодексу України. Попри достатню теоретичну розробленість, змістовне наповнення системи покарань – питання дискусійне.

Покарання – один із центральних інститутів кримінального права та законодавства, однак, не всі включені до переліку види покарань за чинним КК володіють достатнім каральним потенціалом і абсолютною змістовною самостійністю – деякі із них є частиною радянської кримінально-правової спадщини, інші шляхом попереднього удосконалення можуть бути віднесені до засобів безпеки.

Актуальність дослідження обумовлена і уже внесеними змінами до кримінального законодавства, яке відбулося завдяки набранню чинності 1 липня 2020 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Розподіл кримінальних правопорушень на злочини і проступки є фактором формування оновленої концепції системи покарань із їх чітким розподілом на такі, що призначатимуться за злочини, і такі, що

призначатимуться за проступки, оскільки внесені зміни – результат швидких, але недостатньо продуманих реформаторських кроків.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація написана з урахуванням Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015, Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 рр., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 779-р., Стратегії розвитку правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 рр., затвердженої Указом Президента України від 11.06.2021 р. №231/2021. Крім того, окремі частини дисертаційного дослідження виконані відповідно до плану фундаментального наукового дослідження «Євроінтеграційна кримінально-правова політика України» (ДРН 0118U003677), яке здійснювалося у 2018-2020 рр.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до планів Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: №148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019-2024 рр.; є складовою фундаментальних наукових досліджень, яке виконано на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» згідно плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2018-2022 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2018-2022 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої Ради Національного університету «Одеська юридична академія» 17 жовтня 2019 р. (Протокол №1).

Мета і завдання дослідження. Відповідно до обраного *об'єкта* – системи покарань як історичного та юридичного явища в кримінальному праві та законодавстві та *предмета* дослідження – системи покарань у кримінальному праві та законодавстві, *метою* написання дисертації є історико-правове дослідження

системи покарань з позиції системного та порівняльного підходів (у контексті порівняння чинного КК та Проекту КК), виокремлення спірних аспектів, що існують у чинному законодавстві та надання рекомендацій для потенційного законодавства.

Мета розкривається шляхом постановки наступних науково-дослідницьких завдань:

- відтворити хронологічну еволюцію системи покарань;
- виявити викладені у кримінально-правовій літературі підходи до розуміння поняття «система покарань»;
- сформулювати власне визначення поняття «система покарань»;
- визначити ознаки, притаманні системі покарань;
- виокремити проблемні аспекти функціонування системи покарань за чинним законодавством;
- вивчити новели у сфері кримінально-правового регулювання щодо системи покарань, що пропонуються у Проекті КК, визначити їх зміст і функціональні особливості;
- критично оцінити зміни кримінально-правових норм у частині функціонування системи покарань;
- надати конструктивні рекомендації, які допоможуть досягнути цілісності і послідовності у кримінально-правовому механізмі.

Методи дослідження. Проведене дослідження базувалося на *методах* наукового пізнання. Для виявлення впливу конкретних історичних умов на структуру системи покарань, зв'язків, властивих компонентам системи покарань (окремих видів покарань), а також зв'язків системи покарань з іншими правовими явищами, в основу роботи було покладено загальнонауковий метод конструкції (**системно-структурний метод**).

Серед основних використаних методів можна виділити також **догматичні методи**: *метод аналізу* використовувався при виділенні окремих наукових понять (п.1.2), формулюванні нових понять (п.1.2); *метод синтезу* дозволив виділити окремі види покарань та дослідити їх взаємодію (п.2.1, п.2.2, п.3.1, п.3.2); *статистичний метод* використовувався при аналізі письмових джерел (архівних та

судової практики). До використаних **спеціальних методів** відносяться *порівняльно-правовий* метод, що дозволяє співставляти одні явища з іншими – використання цього методу здійснювалося для порівняння норм чинного КК та Проекту нового КК, а також при виявленні неузгодженості вітчизняного законодавства із нормами міжнародного права та *критично-правовий*, який дозволив внести свої пропозиції у потенційне законодавство; використання *порівняльно-історичного методу* (п.1.1) дало змогу відтворити історичну картину розвитку системи покарань у взаємозв'язку з об'єктивним процесом зміни форми суспільних відносин, соціальної цінності права. Його застосовування дозволило підтвердити необхідність оптимізації системи покарань, яка не повинна обмежуватися лише теперішніми ціннісними орієнтирами й ідейними установками, але й має урахувати історичний досвід; метод *case study* (метод окремого випадку) використовувався при аналізі окремих вироків судів за матеріалами кримінальних проваджень.

У процесі дослідження було використано й інші загальнонаукові та спеціальні методи.

Теоретичну основу дослідження становлять роботи учених – представників офіційної історіографії, саме їх теоретико-правові дослідження дозволили прослідкувати генезу та розвиток системи покарань в історичному вимірі таких як: Л.В.Багрій-Шахматов, О.Ф.Кістяковський, М.О.Максимович, Е.Я.Немировський, С.В.Познишев, М.Д.Сергєєвський, М.С.Таганцев, О.Г.Тимофєєв, О.М.Філіппов, І.Я.Фойницький.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних учених, таких як: М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, Д.О.Балобанова, І.М.Горбачова, Н.О.Гуторова, Ю.Ю.Коломієць, В.О.Меркулова, Н.А.Мирошніченко, І.І.Митрофанов, Є.Ю. Полянський, М.І.Панов, Ю.А.Пономаренко, Б.Г.Розовський, О.П.Рябчинська, Є.Л.Стрельцов, В.Я.Тацій, В.О.Туляков, В.І.Тютюгін, П.Л.Фріс, М.І.Хавронюк та інших.

Емпіричну основу дослідження становлять, по-перше, архівні матеріали, як складова історичного досвіду: 1) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (Фонд 288 «Генеральна прокуратура України»);

2) Галузевого державного архіву Служби Безпеки України (Фонд 42 «Оперативно-статистична звітність КДБ УРСР»). По-друге, вироки судів першої інстанції, апеляційної інстанції за матеріалами кримінальних проваджень та справи Європейського суду з прав людини «Філіпс проти Сполученого Королівства», «Петухов проти України №2», «Логвиненко проти України», які, зокрема, слугували додатковими аргументами для формування теоретичних положень і пропозицій. По-третє, судова статистика, яка дозволила оцінити доцільність включення конкретного виду покарання не лише крізь призму аналітико-термінологічного рівня, але й з урахуванням практичних реалій: «Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя», «Звіт про склад засуджених», «Звіт судів I інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства» тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у науці кримінального права представлена дисертація є першим цілісним дослідженням системи покарань не лише з точки зору історичного виміру і чинного законодавства, а й з погляду юридичного оформлення у Проєкті КК.

У дисертації представлено низку авторських понять, ідей та висновків, які володіють науковою новизною. Основними з них є такі:

вперше

викладено визначення *теоретичної дефініції «система покарань» як конструктивної множини видів покарань, яка є втіленням нормативної реакції законодавця на прояви кримінально-протиправної поведінки.*

запропоновано вилучення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу з огляду на приналежність цього заходу до адміністративного, а не кримінального права, зокрема, у галузевому законодавстві, яке регулює діяльність тих, чи інших органів, що передбачають наявність звань, розрядів, класів тощо є можливість деталізації процедури і підстави їх позбавлення, однією із яких повинно бути вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а суди, на разі, виконують посередницьку роль у вирішенні питання позбавлення чи залишення звань, розрядів, класів тощо між особою, які такі звання має і керівником чи органом, уповноваженим на

присудження звань, класів, чинів, розрядів; крім того, в окремих випадках у разі втрати звання, особа підлягає обов'язковому звільненню від виконання обов'язків.

обґрунтовано недоцільність побудови системи покарань за ієрархічним принципом (від менш суворого до більш суворого) і можливість відходу від традиційно існуючих теоретичних меж з огляду на те, що покарання стає дедалі важче виміряти за суворістю, сприйняття покарання засудженим – індивідуальне, а, відтак, остаточна оцінка суворості покарання можлива тільки у випадку врахування фактичної суворості *індивідуалізованого покарання*, тоді як формально визначене місце виду покарання у системі не може і не повинно визначати його суворість.

удосконалено

планомірно-раціональний процес втілення системи покарань, який відбувається рівнево: на перших рівнях знаходиться узагальнена інформація, яка охоплює лише окремі аспекти системи покарань і задає умови її функціонування: покарання встановлюються: **1)** узагальнено – у типових санкціях, які виражають тяжкість кримінального правопорушення через встановлення розміру і виду покарання (ст.12 КК) та у ст.51 КК; **2)** у статтях Загальної частини КК, де характеризується кожний вид покарання; **3)** на рівні диференціації, у статтях Особливої частини КК, де конкретизується покарання за кожен вид кримінального правопорушення; **4)** на рівні індивідуалізації покарання, що дає право судді призначати основні та додаткові покарання стосовно кожного конкретного деліквента з урахуванням обставин кримінального правопорушення і особи правопорушника, використовуючи законодавчі засоби, надані правозастосувачам у виді певного карального резерву, аби ті мали можливість корегувати санкцію відповідно до обставин кожного кримінального правопорушення.

у рамках уже існуючої наукової теорії запропоновано власний варіант системи покарань для повнолітніх, неповнолітніх та молодих осіб (до 21 року):

1) за вчинення **злочину** встановлюються і можуть застосовуватися такі види покарань *повнолітнім* особам: 1) громадські роботи; 2) штраф (основне і додаткове); 3) обмеження волі; 4) ув'язнення; 5) довічне ув'язнення.

2) за вчинення **проступку** встановлюються і можуть застосовуватися такі види покарань *повнолітнім особам*: 1) громадські роботи; 2) штраф (основне і додаткове); 3) обмеження волі; 4) арешт.

3) за вчинення **злочину** встановлюються і можуть застосовуватися як такі види покарань *неповнолітнім і молодим особам*: 1) громадські роботи; 2) штраф (основне і додаткове); 3) обмеження волі; 4) ув'язнення на певний строк.

4) за вчинення **проступку** встановлюються і можуть застосовуватися такі види покарань *неповнолітнім і молодим особам*: 1) громадські роботи; 2) штраф (основне і додаткове); 3) обмеження волі; 4) арешт.

визначення строків **громадських робіт** у частині покарань **за проступки**: громадські роботи призначаються судом на строк від 3-х до 6-ти місяців та **громадських робіт у частині покарань за злочини**: призначаються строком від 6-ти до 12-ти місяців.

встановлення строків і віку, із якого може призначатися покарання у виді обмеження волі у частині покарань **за проступки**: обмеження волі встановлюється і може призначатися із 15-ти років; обмеження волі за вчинення проступку може застосовуватися як покарання для осіб віком до 18-ти років *строком від одного до двох років*; обмеження волі як покарання за проступок особам з 18-ти років може призначатися строком від *двох до трьох років*.

встановлення строків і віку, із якого може призначатися покарання у виді обмеження волі у частині покарань **за злочини**: обмеження волі встановлюється і може призначатися із 15-ти років; обмеження волі за вчинення злочину може застосовуватися як покарання для осіб віком до 18-ти років *строком від трьох до чотирьох років*; обмеження волі як покарання за злочини особам з 18 років призначається строком *від чотирьох до п'яти років*.

положення стосовно ув'язнення на певний строк: призначається особі у віці від 15-ти до 18-ти років на рівні *двох третин строку покарання*, передбаченої для повнолітньої особи.

набули подальшого розвитку

розвиток вчення про систему покарань у вітчизняній кримінально-правовій доктрині з її розподілом на конкретні етапи. Встановлено, що перші легально визначені види покарань з'явилися ще за часів князівської влади. У радянський період відбулося становлення системи покарань, що відповідала соціалістичним принципам. Система покарань незалежної України у КК 2001 р. втілюється з урахуванням ліберальних цінностей, однак, сьогодні юридична наука справедливо вбачає необхідність її оптимізації, тому переоцінка концепції втілюється у Проекті нового КК;

аргументація на користь відмови від деяких видів покарань, що існують у чинному КК, зокрема: 1) виправних робіт – це покарання із відтінком колективної моралі: моральний аспект, вочевидь, мав бути пов'язаний із виховним впливом і здатністю виправлення суб'єкта кримінального правопорушення на підприємстві, установі, організації, де він працює, що втратило свою актуальність; 2) службового обмеження для військовослужбовців, які є схожими на виправні роботи, а відтак, можуть бути поглинуті покаранням у виді штрафу; 3) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – несправедливою виглядає така юридична ознака як відсутність судимості для осіб, які відбули покарання в дисциплінарному батальйоні або достроково звільнені з нього; не виправданим виглядає і той факт, що окремі категорії суб'єктів при вчиненні кримінальних правопорушень відбувають покарання у виправних закладах, які визначаються як «військові частини»;

тези про доцільність створення нової чіткої законодавчої архітектури на основі двох категорій кримінальних правопорушень. Раціональне компонування полягає у створенні замість єдиної системи покарань розгалуженої. Перша – покарання за злочини. Друга – покарання за проступки;

положення про необхідність доповнення потенційної системи покарань за злочини (за Проектом КК) альтернативними ув'язненню видами покарань, зокрема громадськими роботами та обмеженням волі.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертаційне дослідження може бути використано у науково-педагогічній діяльності при підготовці матеріалів

та удосконаленні тематичних планів дисциплін кримінально-правового циклу; у науково-дослідній роботі дослідження може слугувати підґрунтям для інших наукових робіт; у правотворчій та правозастосовній сфері може бути використано для удосконалення чинного законодавства.

Апробація результатів дослідження. Основні аспекти наукового дослідження обговорювалися на засіданнях та фахових семінарах кафедри кримінального права НУ «ОЮА». Окремі положення дисертаційного дослідження висвітлювалися на науково-практичних конференціях та круглих столах: «Правове життя сучасної України» (м.Одеса, 2020 р.), «Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу у правову систему України» (м.Харків, 2021 р.), «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (м.Одеса, 2021 р.), «Кримінально-правова правотворчість: визначення та значення» (м.Одеса, 2021 р.), «Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т.А. Денисової» (м.Запоріжжя, 2022 р.), «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м.Одеса, 2022 р.), «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-ти річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м.Одеса, 2022 р.).

Публікації. Результати дисертації було висвітлено у 5-ти фахових виданнях, які розкривають основний зміст дисертації, із яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іноземної держави та 4 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (1 стаття написана у співавторстві із науковим керівником). Крім того, окремі результати дослідження висвітлено у 7-ми тезах конференцій (1 у співавторстві із науковим керівником).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що поділяються на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (213 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить – 218 сторінок, з яких основний зміст – 181 сторінка.

РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ

1.1. Історико-правові аспекти розвитку системи покарань

Система покарань не лише політична, ідеологічна та цивілізаційна категорія, але й історична, оскільки є результатом тривалої соціальної еволюції з відтінками національної специфіки та динамічна, тому що її наповнення модифіковувалося разом із змінами конкретних умов суспільного і державного життя. Сучасні проблеми її функціонування сягають своїм корінням попередніх епох, тому, їх вирішення неможливе без об'єктивного врахування досвіду минулого, що відображає моменти розвитку, зміни, елементи спадкоємності, а інколи й консервативного підходу.

Кожна епоха вибудовувала щабель за щабелем свою систему покарань, перед якою стояли різні цілі: лякати, виховувати, знищувати, виправляти засуджених, постійно пристосовуючись до наявних засобів. Кінцевою ж метою покарання від першого моменту його появи і до наших днів, О.Ф.Кістяковський вважав самозбереження: «Це самозбереження виражається у захисті себе від шкоди, у досягненні безпеки, у поверненні втраченого через злочин і в задоволенні того почуття, яке ми називаємо почуттям справедливого...»¹.

Хронологічна еволюція системи покарань розпочалася з першого тривалого етапу: від утворення Київської Русі у IX ст. із першими зародками каральної влади, переходу від помсти до приватного правосуддя і до перших законодавчих пам'ятників царської доби, що мали кримінально-правову природу – Судебників 1497 та 1550 рр. Другий період пов'язаний із перебуванням України у складі Російської імперії і такими законодавчими актами як Судебник 1497 р., Судебник 1550 р., Соборне уложення 1649 р., Військові артикули 1715 р., Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Тогочасні словесні формули кримінального закону передбачали щедрий розмах для призначення репресій. Крім того, цар в очах населення уособлював державу і міг карати винних без узгодження

¹ Кістяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев, 1875. С.293.

із законом, а керуючись власною волею, тому багато покарань і у Судебниках 1497 та 1550 рр. і в Уложенні 1649 р. крім встановлення цілої низки суворих покарань, таких як, смертна кара (проста та кваліфікована), тілесні покарання, тюремне ув'язнення і т.д. були із вказівкою на государеву волю. Військові Артикули вирізнялися широкою суддівською discreцією у питаннях строків призначення покарання і активним розповсюдженням ганебних тілесних покарань, а Уложенню 1845 р. властива надмірна розгалуженість покарань за розрядами, родами, ступенями. На цьому етапі з'явилися перші наукові дослідження, однак, не системи покарань, як правової категорії, а окремих видів покарань на конкретному історичному етапі. Цей етап протривав до 1917 року. Ідеологічні атаки на репресивні інститути, зокрема, ганебні тілесні покарання призвели до зміщення кримінальної парадигми у сторону соціальної ізоляції. Темпоральні межі третього етапу простягаються з 1917 до 1922 рр., що завершився прийняттям першого кодифікованого акта – Кримінального кодексу УРСР. Законодавчий процес ідейної еволюції у поглядах на систему покарань розпочався девізом: «Ти винен в тому, що ти – буржуазія». Історико-політичні зміни призвели до повного перегляду поглядів на систему покарань, що знайшло своє відображення і у радянському законодавстві, і у тодішній доктрині. Відбувається наукове вироблення категоріально-дефінітивного апарата системи покарань. Четвертий етап тривав з 1922 до 1927 рр. – система покарань будувалася крізь призму революційних цінностей. П'ятий етап простягнувся у межах з 1927 до 1960 рр. На цьому етапі особливо розвинулося вчення соціологічної школи; радянські юристи підтримували застосування аналогії, підкорили систему покарань політичним інтересам, а верховенство закону остаточно замінили революційною правосвідомістю. Шостий етап тривав з 1960 до 2001 рр. і охарактеризувався відміною класового принципу, смертної кари (1999 р.) й ряду інших покарань, що супроводжували радянське «будівництво» – часто у максимально вузькому значенні цього слова. Сьомий етап розпочався у 2001 р. з моменту прийняття діючого Кримінального кодексу й триває до теперішнього часу. Він характеризується науковими пошуками окремих питань класифікації видів покарань, підстав, порядку та особливостей застосування основних та додаткових,

строкових та безстрокових видів покарань. Подальшого розвитку у юридичній думці і законодавчій течії набуває тенденція гуманізації. Разом з тим, гуманізм на сучасному етапі розвитку кримінального права – «це не тільки мінімум репресії та її максимальна м'якість. Це мінімум та м'якість репресії сумісні з завданнями охорони суспільства від злочинів та злочинців»¹, а відтак нагальною є потреба вироблення стрункої системи покарань, її оптимізація з урахуванням багаторівневості явища.

Зародки каральної системи криються в інституті кровної помсти, що була властива первіснообщинному ладові. В архаїчну добу додержавного ладу, у примітивних суспільних союзах, нанесена членом однієї суспільної групи іншому шкоди, вважалася образою всієї общини, на чолі якої стояв старійшина, що мав необмежену владу. Давня помста, як відмічає К. Пост², була помстою родовою.

Посягання на блага особистості у результаті призводили до відплати з боку потерпілого або тих, хто мстився за нього. До помсти нерідко долучалася уся громада – архаїчне суспільство було схильне до прояву групового насильства.

Згодом з'явився новий звичай – мирова угода («композиція»), викуп у потерпілого своєї вини, що була прообразом штрафу, який правопорушник сплачував потерпілому. Разом з тим, помста із обов'язку перетворилася на право, змінилися погляди на саме покарання, яке перестало бути «приватним інтересом», а перейшло у площину «публічну». Крім потерпілого і княжа влада отримала право на штрафні санкції зі сторони винного.

Найвидатнішою пам'яткою права княжого періоду (X-XIV ст.) є «Руська Правда». За часів Ярослава Мудрого їй ще була відома кровна помста: «Коли уб'є

¹ Балобанова Д. О. Гуманізація чи посилення репресії – сучасні тенденції динаміки кримінального законодавства України. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму, м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 28-31.

² Post A.H. Crundriss der ethnologischen Jurisprudenz. German edition, 1894. P. 235. *Цитується за*: Учение о карательных мерах и мерах наказания: курс, составленный по лекциям С.В. Познышева. Москва : изд. взаимопомощи студентов-юристов Московского университета, 1908. С.4.

муж мужа, то помститися має брат убитого, чи батько або син, або брат старшого сина, або інші брати...»¹.

Розглядаючи кровну помсту, зрозуміло, що вона не могла бути єдиним видом покарання, адже, злочин могло бути вчинено і стосовно особи, яка не мала родинних зв'язків, а, відтак, і людей, які могли б законно помститися. Для таких випадків існувало покарання у виді грошової пені, яка спочатку використовувалася лише у тих випадках, коли не було месника. Крім того, за вказівкою Ф.Г. Еверса, давньоруські князі за окремі смертовбивства могли засуджувати на «темничную медленную смерть»².

У випадках, якщо вбивцю не знаходили, то віру платив верв (община), де знаходили мертве тіло, яка носила назву «дикої віри». Про зобов'язання округу (верву) платити дику віру, пише А.Рейц у роботі «Досвід історії російських державних і цивільних законів», глава II, якої була присвячена питанням кримінального права: «необхідність сплати віри походила, по-перше, від обов'язку наглядати за дотриманням порядку, а, по-друге, від поступового утворення таких округів із родичів, які селилися в одному місці»³.

Руська Правда у своїх нормах не передбачала ні темпоральної, ні довічної форми ув'язнення. У своєму дослідженні І.Я. Фойницький вказує: «давня тюрма була лише заходом фізичного захоплення особистості, застосовувалася зазвичай не для покарання, а до покарання... Уже у князівській Русі ми зустрічаємо ув'язнення у поруби чи погребі, але не як покарання, а в значенні превентивного заходу чи цивільного ув'язнення (договір 1195 р., ст.13; договір 1229 р., ст.8 і 9)»⁴.

Спадкоємці Ярослава відмінили кровну помсту, вона почала визнаватися самоуправством. Основний характер епохи відобразився у «Правді» синів Ярослава:

¹ Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. Київ : ВУАН, 1935. С. 137-144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, №240, Новгородський 1-й літопис XV ст.). *Ізборник* : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm> (дата звернення 20.01.2020).

² Evers I.F.G. Древнѣйшее русское право въ историческомъ его раскрытіи / пер. с. нем. И.Платоновъ. Санкт-Петербург : Типографія Штаба Отдѣльнаго Корпуса Внутренней Стражи, 1935. С.257.

³ Рейц А. Опыт истории российских государственных и гражданских законов / пер. и авт. предисл. Фёдор Морошкин. Москва : университетская типография, 1836. С. 113, 182.

⁴ Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. Санкт-Петербург : тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1889. С. 286, 292.

помсту знищено остаточно, грошове стягнення стало загальним покаранням. Пенею називалися віра (плата за вбивство) і продаж (за інші злочини). Дослідник І.Ф. Еверс припустив, що «сини Ярослава знищили помсту, ймовірно до 1068 р., однак, не так просто було раптово змінити звичаї, глибоко укорінені і священні для народу»¹.

З часів знищення помсти тільки за відкрите убивство (наприклад, у сварці) сплачувалася віра на користь князя, яка залежала від становища убитого. Найбільша складала 80 гривень, середня – 40, найменша – 5. За раба віра не передбачалася, а сплачували лише його ціну – «урок» пану. Однак, князь брав 12 гривень «продажу», якщо раба вбивали без причини. За таємне убивство винний із дружиною і дітьми видавалися князю, засудженого очікувало вигнання, а будинок віддавався на розграбування і розорення (потік та розграбування). Це покарання, за словами А. Рейца, «заступало місце помсти і знищувало політичне існування вбивці»².

Таким чином, система покарань на Русі не була складною: 1) помста; із часом – 2) відшкодування збитків різними видами прообразів штрафу – «композиції», пеня; 3) потік та розграбування.

Період утворення Російської централізованої держави у XV-XVI ст.³, складовою якої стала і частина українських земель, приніс зміни у звичаї народу, погляди, потреби. Причини таких змін крилися у внутрішніх смутах, «монгольському періоді». Важливими подіями в історії кримінального законодавства та права була поява Судебників 1497 та 1550 рр.⁴, що встановили суворі покарання: смертну кару (вперше згадується у Двинській грамоті 1397 р., а Псковська грамота 1467 р. призначала смертну кару уже в 5-ти випадках), тілесні покарання (биття кнутом) і ув'язнення – уперше легально цей вид покарання без

¹ Evers I.F.G. Древнѣйшее русское право въ историческомъ его раскрытіи / пер. с. нем. И.Платоновъ. Санкт-Петербург : Типографія Штаба Отдѣльнаго Корпуса Внутренней Стражи, 1935. С.305.

² Рейц А. Опыт истории российских государственных и гражданских законов / пер. и авт. предисл. Фёдор Морошкин. Москва : университетская типография, 1836. С.180.

³ Питання злочину і покарання на інших територіях, до складу яких входили українські землі (Великого князівства Литовського, Речі Посполитої тощо) розкрито, зокрема, у роботі Балобанової Д.О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис...докт.юрид.наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 476 с. URL: http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Disertatsiya_Balobanovoyi-D.O..pdf (дата звернення: 02.03.2022).

⁴ Судебники Іоанна III і Іоанна IV 1497 і 1550 гг. / текст с указ. напеч. проф. М. Ключковым. Харьков : издание Историко-филологического факультета Императорского Харьковского университета, 1915. 55 с.

вказівки на конкретні строки з'являється у Судебнику 1550 р.: «вкинути вь тюрму» рідко призначалося самостійно, зазвичай воно комбінувалося із торговою карою – публічним побиттям кнутом. Інколи строк ув'язнення залежав від поруки – «а которого татя поймают с татбою с какою ни буди впервые... ино его вкинути в тюрму, доколе порука по нем будет» (ст.55 Судебника 1550 р.). За ряд злочинів карали як «государь укажет» – князь в очах населення був уособленням держави і міг карати винних без узгодження із законами, а керуючись лише власною волею призначати будь-які покарання.

XVII ст. розгорнуло нову сторінку в історії України. На формування нової системи кримінального права суттєво вплинуло право запорозьких козаків. Воно формувалося, перш за все, на основі зеркала давньоруського законодавства – «Руської Правди». У цей час суттєво змінилася система покарань: була значно розширена сфера застосування кваліфікованої смертної кари. Доба українського національного відродження й створення козацької держави найбільш повно була досліджена у виданій у 1892-1897 рр. роботі Д.І.Яворницького «Історія запорозьких козаків». У главі «Суди, покарання і страти у запорозьких козаків», академік дійшов висновку, що «у судах, покараннях і стратах запорожці керувалися не писаними законами, а стародавнім військовим звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом»¹.

Поступово Україна втратила свою автономію. Українське законодавство, відступаючи під тиском царської, а згодом – імперської політики Росії, зменшувало сферу свого застосування. Його місце на Лівобережжі остаточно зайняло кримінальне право Російського царства.

Одним із джерел кримінального права було Соборне Уложення 1649 року². У ньому було ретельно відсортовано злочини за їх небезпекою: так, у главі 1 говорилося про богохульників, глава 2 була присвячена государю.

¹ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків у трьох томах / за ред. П.С.Соханька. Т.1. Київ : Наукова думка, 1990.С.188.

² Тихомиров М.Н., Епифанов П.П.Соборное уложение 1649 года. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1961.

Основною метою середньовічного покарання було залякування: у Соборному Уложенні 1649 р. 54 статті мають санкцію у виді смертної кари. Окремі накази XVII ст. розповсюджували смертну кару на ще більшу кількість злочинів. За способом позбавлення життя смертна кара розподілялася на просту і кваліфіковану: «казнити смертю» і «казнити смертю же безо всякия пощады» приписувалося за окремі злочини проти церкви (богохульство, бійки в церкві), проти царської честі і здоров'я, фіскальні (підроблення), військові злочини. Проста смертна кара була трьох видів: 1. Відсікання голови, яке спочатку проводилося на пласі. Петро Великий під час стрілецьких страт вперше увів відсікання голови мечем. 2. Повішання за допомогою мотузки на шибениці або деревах. 3. Утоплення найчастіше застосовувалося тоді, коли страчували масово.

Кваліфікована була двох видів – кваліфікована мученицька (четвертування, залиття горла розплавленим металом, закопування у землю, колесування, спалення, у рідкісних випадках – повішання на крюк за ребро) і обрядова (полягала в особливій церемонії до страти, або в різних діях із трупом страченого).

Татарський вплив породив на руських землях невідому раніше кару – тілесні покарання, які незабаром стали центром усієї каральної системи. Під тілесними покараннями О.Г. Тимофеев розуміє: «1) каральні заходи, спрямовані безпосередньо на спричинення фізичних страждань, яке може бути досягнуто різними способами, чим і пояснюється їх багатоманітність. Їх можна розділити на три види: каліцтва, суть яких полягає у позбавленні людини якого-небудь органа, частини тіла, або їх пошкодження (відсікання рук, ніг, язика, носа, пальців, кастрація і нарешті, розпов'юджене у царській Росії – рвання ніздрів); 2) болісні покарання, що спричиняють фізичні страждання без пошкодження чи позбавлення органів тіла, що полягали в основному у побоях, різноманітними за знаряддями і способами виконання. До цього виду тілесних покарань відносилися биття прутами, нагайками, кішками, батогами, шпіцрутенами, лінками і різками. Болісні покарання служили дисциплінарними покараннями; 3) ганебні тілесні покарання, мета яких не спричинення болі, а у ганьбі, приниженні. Такими були середньовічне таврування,

накладення кайдан і бриття голови. Останні три носили характер попереджувального поліцейського заходу»¹.

Арсенал репресивної системи Соборного Уложення 1649 р. теж мав у наявності покарання «вкинути у тюрму», йому, як і у Судебнику 1550 р. в окремих випадках передувала торгова кара, однак, воно стало більш конкретизованим – містило вказівку на строки покарання, які визначалися у днях, тижнях, місяцях і роках. Наприклад, за образу словом митрополита передбачалося «бить батоги, да в тюрму посадить на четыре дни, за архиепископа и епископа бить батоги, да в тюрму посадить на три дни» (ст.31 Глава X). Хоча, залишалися статті, які вказували на «вкинути в тюрму», «посадити в тюрму, докуды по нем порука будет» або «посадити в тюрму до государева указу». Злочинні дії, що тягнули за собою покарання у вигляді ув'язнення були багатоманітними: порушення порядку у церкві і біля царського двору, службові проступки, погрози і супротив владі, злочини проти встановленого порядку управління, необережне вбивство, корчмування. Тюремне ув'язнення у поєднанні із засланням часто застосовувалися до релігійних і політичних засуджених.

Соборне уложення 1649 р. містить вказівку і на заслання, що стало наступником відомого ще первісно-суспільному ладу вигнання («виволання», «баніція»). Заслання загалом, і заслання до Сибіру практикувалося ще до Соборного уложення 1649 р. І.Я.Фойницький вказував на його трояке призначення: «використовувалося як захід опали (царської немилості), безпеки; способу управління і було виразником милості, наприклад, стосовно військовополонених...»².

Державна вигода досягалася шляхом встановлення переліку майнових стягнень, що практикувалися у XVII ст. Існували такі види: 1) конфіскація загальна (вилучення всього майна). За Уложенням 1649 р. призначалася за політичні злочини, що передбачали смертну кару, за розбій у

¹ Тимофеев А.Г. История телесных наказаний в русском праве. Санкт-Петербург : Типография С.-Петербургской тюрьмы. 1897. С. 1-2.

² Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. Санкт-Петербург : тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1889. С.244.

поєднанні із смертною карою тощо; 2) спеціальна конфіскація (наприклад, конфіскація земельних ділянок, корчемних напоїв, конфіскація доходів, отриманих із щойно завезених без сплати мита тощо).

Грошова пеня призначалася тоді, коли злочином завдавалася шкода казні государя, зазвичай у поєднанні із будь-якими іншими, суворішими покараннями. У більшості випадків призначалася за принципом «пеня велика», «пеня многая», «що государ вкаже». Крім того, були штрафи на користь потерпілого. Підставою для таких штрафів була завдана шкода – особиста, майнова, духовна; у питанні ураження честі і прав держава обмежилася частковим правоураженням: позбавленням чинів і звань, звільненням з посади, заборонаю займати певні посади, позбавлення станово-політичних прав.

Каральна система у деяких випадках поєднувала світські покарання із церковними, наприклад, за дітовбивство за Уложенням 1649 р. батьки винні у цьому злочині, спочатку ув'язнювалися, а після цього повинні були приходити до церкви і оголошувати про свій гріх всім людям вголос.

У 1715 р. з'явилося знамените Військове Уложення, друга частина якого під назвою «Військові Артикули» містила доволі широкий військово-кримінальний кодекс. Під час правління Петра Великого карали смертною карою – повішанням, спаленням, колесуванням, залиттям горла: 1) страта повинна була проводитися публічно; 2) готувалися спеціальні публікації про час і місце страти. Військовий статут загрожував смертною карою у 200 випадках, в окремих випадках вона супроводжувалася варварськими обрядами – наприклад, повішанням за ноги уже після смерті, яке призначалося за поєдинки (дуелі). О.М. Філіпов у зв'язку з цим підкреслював: «смертна кара через повішання, вважалася, як відомо, за поглядами, успадкованими із давнини найбільш ганебною із усіх її видів; тут же ця ганьба очікує мертвого»¹.

¹ Филиппов А. Н. О наказании по законодательству Петра Великого, в связи с реформой: Историко-юридическое исследование. Москва : Унив.тип., 1891.С.413.

Смертною карою каралися не лише тяжкі злочини, але й порівняно незначні – втеча солдат із полків, зруб дубу у заповідному лісі тощо. Крім того, уводився розстріл як покарання для військових.

Каральна система у Військових Артикулах 1715 р. Петра І знову повернулася до невизначеності – у ній немає вказівки на строки, а «тюрма» зустрічається серед набору альтернатив разом із засланням на каторгу, шпіцрутенами і т.д., які могли бути призначені «по разсмотрению судейскому». Царювання Петра Великого посилює значення тілесних покарань: з'явилися до того невідомі покарання кішками, лінками, шпіцрутенами, висікання лозами (різками).

Перша четверть XVIII ст. похитнула систему заслання – це було викликано масштабним будівництвом і потребою у працівниках, що зумовило необхідність включення до системи покарань каторжних робіт. Військові Артикули Петра І передбачали строкове ув'язнення і знало покарання у вигляді строкової і вічної каторги.

Позбавлення прав у формі, близької до цивільної смерті з'явилося у російському праві при Петрі Великому. Військові Артикули і Духовний регламент встановив шельмування і анафему. Пізніше, указами Єлизавети Петрівни у право було уведено цивільну або політичну смерть; вона полягала у тому, що злочинця виводили на шибеницю чи плаху, і, якщо він належав до привілейованого стану, над ним переламувалася шпага; потім оголошували про смертну кару, але замість приведення вироку у дію, його відправляли на каторжні роботи.

У Військових артикулах 1715 р. як суб'єкт злочину згадуються неповнолітні «ежели... вор будет младенец...от родителей своих лозами наказанным бить». Разом з тим, не було конкретизовано ні віку, з якого настає кримінальна відповідальність, ні видів покарання. З метою подолання вказаної прогалини Урядовий Сенат і Священний синод у 1744 р. вперше встановили межі покарання неповнолітніх від 12 до 17 років.

У кінці XVIII ст. явно простежується перехід до нової епохи, ознаменованої відмиранням тих каральних заходів, які були ключовими у старому законодавстві.

У цей час і у літературі, і у суспільній думці виникла нова, гуманна течія, що наполегливо вимагала знищення кривавих форм кримінальних репресій.

Із часу знаменитого трактату Ч. Беккарія про злочини і покарання все частіше стали роздаватися протести проти тортур і смертної кари, разом з тим, як відзначає О.В.Козаченко: «ідеї Ч. Беккарія стосовно обов'язкової обґрунтованості застосування покарання доведенням факту вчинення злочину, мали абсолютний прогресивний характер для свого часу, оскільки таким чином унеможлиблювалось застосування покарання з боку держави на волюнтаристських засадах...»¹. Крім Ч.Беккарія, на кінець XVIII ст. випала діяльність таких видатних людей як І. Бентам, Дж.Говард, Вольтер та ін., які зуміли викликати гуманний переворот у різних точках кримінального законодавства – «переворот цей, головним чином виразився в усвідомленні необхідності очистити систему покарань від того, що спричиняє тілесну біль, фізичні муки і страждання»². Епоха господарювання кривавих форм кримінальної репресії замінилася звільненням особистості від гніту всесильного піклування поліцейської держави.

«Уложення про покарання кримінальні і виправні» було видано при царі Миколі II у 1845 р. (цей документ неодноразово перевидався у 1857, 1866, 1885 рр.), на його першу редакцію значний вплив мав Кримінальний кодекс Франції 1810 р.

Кримінальною новацією Уложення 1845 р. стало створення складної системи покарань у другій главі, яка розрізняла покарання за розрядами, кожний розряд поділявся на кілька родів, рід – на декілька ступенів (з вищою і нижчою мірою). Відділення перше вказаної глави носило назву «Про роди, ступені і наслідки покарань». Система кримінальних покарань відповідно до ст.17 Уложення 1845 р. була наступною: 1) позбавлення всіх прав становища (наприклад, втрата дворянства) і смертна кара (вид визначався судом у вироківі, на практиці суди застосовували один вид – повішання). Смертна кара виконувалася не публічно, а у

¹ Козаченко О. В. Рецепція Ідей Ч. Беккарія в умовах верховенства права. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія м. Одеса, 13 червня 2014 р. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. С. 50-55.

² Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев, 1875. С.297.

межах в'язничної огорожі і заборонялася у святкові дні і неділю; 2) позбавлення всіх прав становища і заслання на каторжні роботи; 3) позбавлення всіх прав становища і виселення у певну місцевість. Згідно ст.19 Уложення передбачалися каторжні роботи без строку, та строкові, максимальний термін яких встановлювався на рівні 20 років, а мінімальний – на рівні 6 років.

Тілесне покарання у виді побиття нагайками було додатковим покаранням до заслання на каторжні роботи і на поселення. Крім того, Уложенням 1845 р. у певних випадках призначалися різки і хлисти як дисциплінарний захід для малолітніх, ремісників, корабельних служителів. У підсудності воєнних судів до 1863 р. залишалися шпіцрутени, кішки і таврування.

Відповідно до ст.30 Уложення, виправними покараннями вважалися: 1) тимчасова віддача у виправні арештантські відділення із позбавленням всіх прав і привілеїв; 2) тимчасове ув'язнення в тюрму із позбавленням всіх прав і привілеїв; 3) тимчасове ув'язнення у фортеці із позбавленням всіх прав і привілеїв; 4) тимчасове ув'язнення у тюрму із частковим позбавленням прав; 5) тимчасове ув'язнення у тюрму; 6) короткостроковий арешт; 7) догана у присутності суду, зауваження чи переконання, грошові стягнення. Види покарань, які стосувалися ув'язнення було поділено на ступені, наприклад, тривалість тимчасового ув'язнення в тюрмі, поєднаного із позбавленням всіх прав і привілеїв, визначався за мірою вини у наступному низхідному порядку: 1) від одного року і чотирьох місяців до двох років; 2) від восьми місяців до одного року і чотирьох місяців; 3) від чотирьох до восьми місяців; 4) від двох до чотирьох місяців (ст.33 Уложення 1845 р.).

Виправні заклади для неповнолітніх утворилися законом 5 грудня 1866 року. Існувало два типи закладів для малолітніх злочинців: колонії і притулки.

Одним із результатів Судової реформи 1864 р. стало впровадження таких заходів для неповнолітніх: 1) ув'язнення; 2) передача неповнолітніх під відповідальний нагляд законним представникам або особам, які погодилися контролювати поведінку неповнолітніх; 3) відправлення на період слідства у виправні притулки чи колонії.

У редакції Уложення 1885 р. (зміни від 2 червня 1897 року) неповнолітні підлягали наступним видам покарання: за вчинення злочинів з необережності – передавалися на поруки родичам або опікунам; при вчиненні тяжкого злочину, за який передбачалася смертна кара, неповнолітній карався безстроковим засланням на каторжні роботи; у випадку неможливості поселити неповнолітнього у притулок, він відбував покарання в особливих приміщеннях при в'язницях.

Розподіл на розряди покарання кримінального й виправного в Уложенні 1845 р. не витримав критики і усі покарання Уложення 1903 р. були кримінальними. Кримінальне Уложення 1903 р. так і не стало повноцінним законодавчим актом Російської Імперії, оскільки продовжувало діяти Уложення 1845 р.

У ХХ ст. центр тяжіння каральної системи змістився від смертної кари і тілесних покарань у бік соціальної ізоляції. Каральна діяльність повинна була стати абсолютно вільною від помсти і залякування, не містити у собі ніяких елементів, які можуть гальмувати моральний прогрес. Поступово офіційна царська кримінально-правова доктрина все гучніше почала піддаватися критиці як «служниця самодержавності».

У 17-20-х рр. ХХ ст. радикально змінилися зовнішні і внутрішні умови, пов'язані із зреченням імператором Миколою II престолу, що призвело до розпаду російської монархічної держави і як наслідок – перетворення суспільно-економічної формації, переходу від капіталізму до соціалізму і радикального перегляду публічно-правових норм, попри це, «у період українського державотворення 1917-1921 рр. досить широко використовувалося кримінальне законодавство Російської імперії... в частині, яка не суперечила принципам, проголошеними українськими урядами, але існували й інші джерела кримінального права (закони, постанови, розпорядження законодавчих і виконавчих органів державної влади)¹»

Радянська влада повністю відмовилася від системи покарань, ієрархічності побудови каральних заходів, заснованої на розрядах, родах, ступенях. Основою застосування заходів кримінальної репресії стала революційна правосвідомість. Це

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг.ред. В.Я.Конопельського, В.О.Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021.С.43.

обумовило зміни у каральній практиці, що здійснювалася не тільки судовими, але й надзвичайними органами. Проте, «події жовтня 1917 р. не спричинили розриву спадкоємності нового і старого кримінального законодавства... хоча на офіційному рівні нова більшовицька влада проголошувала, що будує нове суспільство, і в тому числі його законодавчу базу, на новому, власному фундаменті, повністю відмінному від старого, буржуазного»¹.

Перша згадка про конкретне покарання з'являється у декреті Ради народних комісарів (далі – РНК) «Про восьмигодинний робочий день» від 29 жовтня 1917 року, де у ст.26 передбачалося позбавлення волі до одного року за порушення закону; пізніше у Декреті РНК «Про введення державної монополії на оголошення» від 08 листопада 1917 року, закріплювалися такі покарання як конфіскація майна (повна) і тюремне ув'язнення до трьох років. Зверненням РНК до Військово-революційного комітету від 15 листопада 1917 року «Про боротьбу зі спекуляцією» винним передбачався «... негайний арешт і ув'язнення у тюрмах Крондштату аж до передання їх у Військово-революційний комітет». Про «оголошення поза законом» вождів змови» вперше зазначено у зверненні РНК до всього населення від 26 листопада 1917 року «Про боротьбу із контрреволюційним повстанням Каледіна, Корнілова, Дутова, що підтримувалася Центральною Радою». Інструкцією Народного комісаріату юстиції Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – НКЮ РРФСР) «Про революційний трибунал, його склад, справи, що підлягають його віданню, покаранням, що накладаються ним і про порядок ведення його засідань» від 19 грудня 1917 року було зафіксовано загальний, із 8-ми видів перелік покарань: 1) грошовий штраф; 2) позбавлення волі; 3) видалення із столиці, окремих місцевостей чи за межі республіки; 4) оголошення громадської догани; 5) оголошення ворогом народу; 6) позбавлення усіх чи деяких політичних прав; 7) секвестр чи конфіскація (часткова або повна); 8) засудження до обов'язкових громадських робіт (ст.2). Інструкція не уточнювала строків, розмірів перерахованих покарань, це залишалося на розсуд суду. 14 січня 1918 року

¹ Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія/ за заг.ред. М.В.Костицького. Київ: Атіка, 2005. С.87.

Декретом РНК було створено комісії у справах неповнолітніх (такими вважалися особи до 17 років). Перелік покарань за Інструкцією про Ревтрибунали не був вичерпним, оскільки у новоприйнятих законодавчих актах з'являлися нові види покарань. Так, у Декреті Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (далі – ВЦВК) «Про строк служби у Робітничо-Селянській армії» від 13 квітня 1918 року за самовільне залишення рядів армії раніше строку передбачалося покарання у виді позбавлення прав громадянина Радянської республіки; Декретом РНК «Про хабарництво» від 08 травня 1918 року було передбачено позбавлення волі строком не менш як на 5 років, поєднаним із примусовими роботами на такий самий строк.

29 травня 1918 року було видано Декрет ВЦВК «Про революційний трибунал при ВЦВК» (пізніше – Верховний революційний трибунал при ВЦВК). Його створили для «суду із найважливіших справ, які вилучалися із підсудності місцевих революційних трибуналів». Під час судової реформи 1922 р. функції цього органу було передано Верховному суду РРФСР. У бібліотечному фонді Одеської національної наукової бібліотеки зберігся бюлетень «Пять лет Верховного суда (1918-1923 гг.)», на титульному аркуші якого написано: «*Правда и Милость* да царствуют в судах»¹. А на розвороті видання розміщено перший вирок Верховного трибуналу за справою українця за походженням і командира Балтійського флоту Адмірала О.М.Щастного від 21 червня 1918 року, визнаного винним і розстріляного.

Декретом РНК «Про спекуляцію» від 22 липня 1918 року передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі строком не нижче 10 років, поєднаним із найважчими примусовими роботами і конфіскацією всього майна. Період військового комунізму не оминув увагою й такий вид покарання як позбавлення волі. У цей час було видано Інструкцію про позбавлення волі від 23 липня 1918 року, присвячену порядку відбування цього покарання, Декрети ВЦВК від 15 квітня 1919 року і 17 травня 1919 року «Про табори примусових робіт». Останні передбачали створення мінімум одного табору на 300 людей у кожному губернському місті. Ці

¹ Слова російського імператора Олександра II.

акти ознаменували собою початок серйозної роботи із упровадження обов'язкової праці для ув'язнених.

У Положенні про революційні військові трибунали, затверджені Декретом ВЦВК 20 листопада 1919 року вказувалося, що військові трибунали мають право застосовувати наступні види покарань: 1) догану; 2) штраф; 3) конфіскацію частини чи всього майна; 4) позбавлення усіх чи деяких політичних прав без строку чи на певний строк; 5) позбавлення волі; 6) здачу у штрафні частини (для червоноармійців); 7) розстріл.

Одним із заходів радянського кримінального права було поміщення у табори виправно-трудових робіт, які тривалий час були ефективним способом стимулювання індустріалізації за рахунок дешевої робочої сили і місцем призначення жертв Великої чистки. Приклад цих таборів наочно демонстрував як в одному заході радянської кримінальної репресії успішно поєднувалося завдання придушення злочинних дій і намірів «класових ворогів і їх агентури» із завданням виховання.

Отже, у перші два роки радянської влади розпочалася зміна ідеологічної сутності концепції кримінального законодавства, що базувалася на якісно нових ціннісних орієнтирах й ідейних установах. Єдиного кодифікованого акту, присвяченого питанням злочинності і караності діянь не існувало. Види злочинів і покарань описувалися у різних декретах, положеннях, постановах, інструкціях безсистемно.

Прообрази системи покарань вперше були закріплені у Положенні про революційні військові трибунали від 20 листопада 1919 року і Керівних засадах із кримінального права від 12 грудня 1919 р. Паралельно продовжували діяти й видаватися нормативні документи, які надавали можливість у процесі правозастосування самостійно визначати покарання (наприклад, «судити за законами воєнного часу»).

Керівні засади із кримінального права РРФСР (далі – Засади 1919 р.) було прийнято 12 грудня 1919 р. і відповідно до рішення НКЮ УРСР від 04 серпня 1920 року, вони у повному обсязі набули чинності на території України. Засади

1919 р. стали важливим етапом, у становленні системи покарань в історії розвитку радянського кримінального законодавства з урахуванням того факту, що радянська держава намагалася повністю абстрагуватися від попереднього історичного досвіду регулювання кримінально-правових відносин.

Розділ VI Зasad 1919 р. «Види покарань» було присвячено системі покарань. Вперше у кримінальному законодавстві при його конструюванні використовувався якісно інший порядок розташування окремих видів покарання – від менш суворих до більш суворих, за ступенем зростання, наводився приблизний перелік їх 15-ти видів: 1) переконання; 2) вираження громадської догани; 3) примушування до дії (наприклад, пройти курс навчання); 4) оголошення бойкоту; 5) виключення із об'єднання на певний строк або назавжди; 6) відновлення, а при неможливості – компенсація спричиненої шкоди; 7) відсторонення від займаної посади; 8) заборона займати ту чи іншу посаду, виконувати ту чи іншу роботу; 9) конфіскація усього чи частини майна; 10) позбавлення політичних прав; 11) оголошення ворогом народу чи революції; 12) примусові роботи без поміщення у місця позбавлення волі; 13) позбавлення волі на певний строк чи на невизначений строк до настання певної події (що свідчить про відкидання принципу визначеності при побудові покарань); 14) оголошення поза законом; 15) розстріл. Заборонялося притягувати до суду і карати осіб, які не досягнули віку 14-ти років. До них можна було застосовувати лише виховні заходи. У 1920 р. з'явилася Постанова «Інструкція комісіям у справах неповнолітніх», у якій надавався перелік медико-педагогічних заходів малолітнім (до 14 років) і неповнолітнім (до 18 років). За окремі правопорушення на кшталт посягання на людське життя, нанесення тяжких ран і каліцтв, зґвалтування, розбій, грабіж тощо з 14 років могли призначати покарання на загальних засадах.

Керівні засади продовжували діяти в УСРР до 15 вересня 1922 року. Аналіз системи покарань у Засадах 1919 р., дозволяє виділити наступні її особливості: 1) вона стала єдиною і не передбачала ні родів, ні розрядів, ні ступенів; 2) покарання набуло яскраво вираженого соціального характеру, тобто передбачало різні форми суспільного впливу; 3) було зазначено, що покарання не було актом відімщення, а визнавалося заходом оборони, позбавлене ознак катування і таким, що не повинно

спричиняти злочинцеві зайвих і безкорисних страждань; 4) конкретні розміри покарань визначені не були, більше третини з них були безстроковими чи могли бути призначеними на невизначений строк, що було суттєвим недоліком.

Покарання, що сформувалися до 1922 р. за об'єктом карального впливу можна розділити на чотири групи: 1) покарання, що полягають у позбавленні чи фізичному обмеженні волі; 2) покарання, не пов'язані із позбавленням волі; 3) смертна кара; 4) фіскальні (майнові) покарання.

Після закінчення громадянської війни, одним із головних завдань, уже в умовах, нової економічної політики, стало укріплення революційної законності.

Кримінальний кодекс УРСР був затверджений ВУЦВК 23 серпня 1922 року і уведений у дію 15 вересня 1922 року. За основу було взято КК РРФСР 1922 р. Після утворення СРСР і до його розпаду, розвиток структури кримінального законодавства здійснювався на двох рівнях – загальносоюзному і республіканському. Кодекс 1922 р. був першою спробою створення зводу законів УРСР, що, нехай нечітко і декларативно, законодавчо закріпив принципи побудови системи покарань, основним із яких був принцип класовості. У ст.6 КК УРСР було закріплено класове визначення злочину, яким визнавалася: «будь-яка суспільно-небезпечна дія чи бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робоче-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу». Одним із проявів класовості було надання найбільшого значення контрреволюційним злочинам в Особливій частині КК. Призначення покарання, згідно ст.9 КК УРСР, відбувалося «судовими органами за їх соціалістичною правосвідомістю». Суд був повністю політичним органом. На цей факт прямо вказувала і радянська влада. Так, перший радянський прокурор Д.І.Курський писав: «Суд у нас виконує три основні функції: він є, по-перше, політичною трибуною, якою користується пролетаріат, щоб вести агітацію за революційну організацію й ідеї, що проводяться пролетарською диктатурою; по-друге, суд є школою права... по-третє, суд своєю репресією відгороджує радянську

державу від тих елементів старого ладу чи нового ладу, які є небезпечними для самої держави»¹.

Щодо принципу законності, який Л.В.Багрій-Шахматов описав як такий, що «передбачав побудову системи покарань у точній і неухильній відповідності з положеннями і духом основних законів Радянської держави...»², то він, умістившись у положенні Конституції 1918 р. про «встановлення диктатури міського і сільського пролетаріату і бідного селянства... з метою повного придушення буржуазії...», очевидно, проявлявся у законності, як організації правового режиму в розумінні революціонерів, а не законності як методу забезпечення однаковості сили закону для будь-яких осіб.

Цим Кодексом було закріплено принцип визначеності покарання, оскільки містився вичерпний перелік покарань із їх допустимими межами. На відміну від попереднього кримінального законодавства, Розділ IV «Роди і види покарань й інші заходи соціального захисту» уперше був оформлений у вигляді блоку самостійних статей (45-49), що окрім покарання визначали й інші заходи соціального захисту: 1) поміщення до установи розумово або морально дефектних; 2) примусове лікування; 3) заборону займати ту чи іншу посаду або займатися конкретною діяльністю; 4) виселення з певної місцевості; 5) передача неповнолітнього на поруки батькам, родичам чи іншим особам; 6) позбавлення батьківських прав – тим самим КК УРСР 1922 р. провів паралель між покаранням й іншими заходами соціального захисту, які, згідно ст.46 КК, могли або замінити покарання, або поєднуватися з ним, якщо суд побачить у цьому необхідність. І якщо, поміщення до установи розумово або морально дефектних і примусове лікування могли бути призначені лише замість покарання, то такий вид, як виселення з певної місцевості викликав запитання – чи можна застосувати цей захід самостійно і без покарання лише за констатації «небезпечного стану» особистості. Практика, як наголошує Е.Я.Немировський, «вірно відповідала «ні», оскільки заміна покарання заходом захисту все ж

¹ Курский Д.И. Советский суд. *Пять лет Верховного суда (1918-1923)*. 1923.

² Багрій-Шахматов Л.В. Система уголовных наказаний и их классификация. Минск, 1972. С.42.

передбачає вчинення злочину»¹. Однак, це було підставою для вислання адміністративного, а не у судовому порядку. Хоча, циркуляр НКЮ РРФСР допустив застосування ст.49 КК і до притягнутого за будь-який злочин, але виправданим у ньому, якщо встановлено зв'язок із злочинним середовищем. Застосування цього заходу судом за відсутності злочинного діяння могло використовуватися лише у вигляді винятку.

У ст.32 КК УРСР 1922 р. встановлювався точний, вичерпний і обов'язковий для судів перелік покарань, який на відміну від Зasad 1919 р. аналогічно дореволюційним традиціям розташовувався від найбільш суворого до найменш суворого, виглядав він так: **1.** Вигнання за межі УРСР на строк чи безстроково як покарання передбачалося лише у випадку контрреволюційної пропаганди і агітації у напрямку допомоги міжнародній буржуазії (ст.70 КК), яка відносилася до контрреволюційних злочинів, однак, вигнання за межі УРСР призначалося судом й за інші злочини у порядку заміни розстрілу і у цьому випадку, залежало не лише від країни, що карає, але й від країни, що приймає злочинця. Бандити і вбивці були б небажаними елементами, тому при заміні покарання на вигнання суди враховували характер вчиненого злочину. Питання урізання прав у випадку вигнання КК УРСР не роз'яснював. Видалення небажаних осіб у СРСР стало не лише категорією, яка пройшла через усе радянське життя, але й існувала окрім названих покарань та заходів соціального захисту ще у формі адміністративного вислання. Ст. 49 КК було передбачено можливість позбавлення права перебування у певних місцевостях осіб, визнаних судом за своєю злочинною діяльністю, чи за зв'язками із злочинним середовищем соціально-небезпечними, попри декларування радянської влади будівництва нового пролетарського права, ця норма була однією із запозичених у царської юстиції.

Декрет ВЦВК «Про адміністративне вислання» від 10 серпня 1922 року деталізував процедуру. Питання про вислання «із метою ізоляції осіб, причетних до контрреволюційних виступів», стосовно яких необхідним був дозвіл Президії ВЦВК

¹ Немировский Э.Я. Советское уголовное право: пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного Кодекса С.С.С.Р. Часть общая и особенная. Одеса, 1924. С.146.

на ізоляцію більше двох місяців у тих випадках, коли «була змога не застосовувати арешт» вирішувалося особливою комісією при Народному комісаріаті внутрішніх справ. У постанові вказувався район вислання і її строк, який не міг перевищувати 3-х років. На цей період особа позбавлялася активного і пасивного виборчого права. Вислані у конкретний район підлягали нагляду з боку місцевого органу Державного політичного управління. 16 жовтня 1922 року Декретом ВЦВК було доповнено Постанову «Про адміністративне вислання». За цим документом, комісія при НКВС мала право не лише вислати, але й поміщати у табори примусових робіт на місці вислання строком до 3-х років діячів антирадянських політичних партій та осіб, двічі судимих за певні майнові злочини – наприклад, за «організацію і участь в бандах (озброєних шайках)...» (ст.76 КК), «приготування з метою збуту вин, горілок і взагалі спиртних напоїв... без необхідного дозволу чи вище дозволеного законом вмісту алкоголю...» (ст.140 КК), «фальсифікація...» (ст.190 КК) та інші злочини. 03 січня 1923 року Постановою НКВС було уведено у дію «Інструкцію по застосуванню Постанови ВЦВК про адміністративне вислання», яка ще раз наголосила що «адміністративне вислання застосовується до осіб, перебування яких у даній місцевості (і у межах РРФСР) за їх діяльністю, минулому, зв'язку із злочинним середовищем, з точки зору охорони революційного порядку є небезпечним». І вказала на «троякий рід» адміністративного вислання: 1) вислання з даної місцевості із заборonoю проживання в інших віддалених пунктах РРФСР; 2) вислання із даної місцевості у конкретний район РРФСР; 3) вислання за межі РРФСР, тобто за кордон. Із змісту документу випливають наступні ознаки адміністративного вислання: 1) застосовувалося за зв'язок із злочинним середовищем, причетних до контрреволюційних виступів у випадках, коли дії особи не підпадали під жодну із статей КК ні прямо, ні за аналогією; 2) полягало у висланні у певні місцевості строком до 3-х років або у висланні за кордон; 3) як і у випадку з вигнанням як кримінальним покаранням, самовільне повернення каралося за ст.71 КК і передбачало єдину можливу санкцію – вищу міру покарання. Статистика свідчить, що адміністративне вислання було заходом, що застосовувався доволі часто – лише за 4-й квартал 1930 року цей захід застосували

до 2071 особи (у тому ж періоді: 170 отримали покарання у виді вищої міри покарання; 1185 – ув'язнення у концентраційному таборі; засуджено до позбавлення волі – 478)¹. 2. Позбавлення волі із суворою ізоляцією або без неї призначалося строком від 6 місяців (у редакції КК УРСР 1923 р. – від 1-го місяця, короткострокове позбавлення волі) до 10 років, вироком суду встановлювалося чи потрібна обвинуваченому суворі ізоляція. Цей вид покарання обов'язково поєднувався із роботами, які, за можливості повинні відповідати спеціальності чи здібностям в'язня. Позбавлення волі займало важливе місце серед заходів кримінальної репресії у силу своєї гнучкості, можливості варіації строків, суворості режиму, й найбільшої придатності для здійснення виправного трудового впливу. Довгострокове ув'язнення виконувало одразу декілька функцій: 1) виправлення; 2) виховання; 3) ізоляції винного від суспільства; 4) залякування злочинця й осіб, схильних до вчинення злочинів. Як вірно підкреслював М.Д.Шаргородський: «тими перевагами, якими володіє позбавлення волі на достатньо довгий термін не володіють інші міри покарання, вони не здатні ні так страхітливо діяти, ні виховувати тими методами...ці покарання короткі або одночасні, тому не здатні виховувати у спеціальному сенсі цього слова»². Серед негативних наслідків – відрив засудженого від соціального середовища із поміщенням у спеціальний заклад, яке інколи негативно на нього впливало. 3. Примусові роботи без утримання під вартою призначалися строком від 7 днів до 1 року. Примусові роботи для військовослужбовців призначалися у вигляді утримання у штрафних військових частинах. Згідно роз'яснення НКЮ РРФСР (Циркуляр №1, 1920 р.) «примусові роботи повинні слугувати заміною позбавлення волі, а у випадках, коли воно не доцільне і немає підстав побоюватися втечі і заміною штрафу чи застосовуватися разом із штрафом, розповсюджуючи початок трудової повинності на злочинно-дармоїдний елемент буржуазії і спекулянтів». КК УРСР 1922 р. розділяв примусові роботи на два види: робота за спеціальністю, при якій засуджений продовжував працювати за професією із пониженням тарифного

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф.42. Оп.4. Спр.7. Арк.3.

² Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград : издательство Ленинградского университета. 1973. С.93.

розряду, обов'язковою понаднормовою працею і з переведенням в інший заклад чи підприємство, чи іншу місцевість і некваліфіковану фізичну працю (ст.35 КК). НКЮ запропонував судам призначати примусові роботи некваліфікованої праці, які могли б виконуватися у майстернях чи державних підприємствах головного управління місць позбавлення волі, оскільки на практиці вид примусових робіт «за спеціальністю» звівся до повної відміни покарання, їх радили призначати лише за наявності суспільної необхідності. Однак, ці заходи не давали змоги забезпечити роботою усіх засуджених, що й привело до зниження мінімального терміну позбавлення волі до 1-го місяця. Примусові роботи передбачалися, наприклад, за «зберігання вогнепальної зброї без необхідного дозволу» (ст.220 КК), «проживання за чужими документами» (ст.222 КК) тощо. Примусові роботи без позбавлення волі стосовно військовослужбовців призначалися у вигляді утримання у штрафних військових частинах. 4. Умовне засудження передбачалося за «злочини, вчинені уперше при важкому збігу обставин і коли ступінь небезпеки засудженого не потребує обов'язкової ізоляції і навіть призначення примусових робіт...» (ст.36 КК). Сутність умовного засудження за КК полягало у відстрочці виконання тієї частини вироку, яка містила позбавлення волі, за умови не вчинення засудженим тотожного чи однорідного злочину протягом випробувального терміну від 3-х до 10-ти років. Вчинення нового злочину тягнуло за собою приведення вироку у частині позбавлення волі у силу. 5. Повна або часткова конфіскація майна була і основним, наприклад, за «ухилення від явки на мобілізацію... вчинене громадянами, які перебували на військовому обліку» (ст.81 д КК), і додатковим покаранням. У поєднанні із вищою мірою покарання чи позбавленням волі призначалася, до прикладу, за «організацію і участь у бандах» (ст.76 КК). В умовах НЕПу, конфіскація виконувала ще й функцію політичну – передбачена за більшість контрреволюційних злочинів, вона повинна була стати руйнівною силою для буржуазії, що відроджувалася і наступала на радянські норми. Об'єкт її руйнування – капітал, що концентрувався у руках тих, хто відкидав або зрадив ідейним позиціям. Цікаво, що стосовно тяжких злочинів проти життя, честі й гідності

конфіскація не передбачалася і навіть стосовно майнових і господарських зустрічалася у санкціях рідше, ніж за контрреволюційні злочини.

Із цим видом покарання існувало ряд проблем, зазначених у Циркулярі Верховного Суду УРСР від 07 жовтня 1924 року №53. По-перше, її застосування у більшості випадків було тривалою і безрезультатною процедурою неможливого виконання, оскільки часто майна, яке можна було б стягнути не було. Так, винесений судом вирок із визначенням виду і розміру міри соціального захисту не мав реального впливу, що нівелювало не лише значення судових дій, але й матеріального права. По-друге, КПК УРСР не містив норму, яка б покладала на органи дізнання або суд за тими провадженнями, де передбачалася санкція, що містила конфіскацію забезпечити арешт майна підозрюваного як превентивну міру. Відсутність такої вказівки робила норму про покарання у вигляді конфіскації «напівмертвою». По-третє, навіть у тих випадках, «де конфіскацію можна було провести вона карала не злочинця, якого розстріляли або ув'язнили, а його родину, непричетну до його злочинної діяльності. Таким чином, на практиці створювався вид колективної кримінальної відповідальності, яку, де-юре, радянське законодавство відкидало»¹. 6. Штраф «як грошове стягнення, що встановлюється судом, у межах, встановлених окремими статтями КК, відповідно до майнового становища засудженого» (ст.39 КК) у перші роки радянської влади був найбільш розповсюдженим видом покарання. У КК УРСР 1922 р. було надано визначення штрафу, що із невеликою деталізацією використовується й сьогодні. Штраф характеризувався наступними ознаками: 1) полягав в обмеженні майнових інтересів засудженого; 2) спрямовувався на відновлення соціальної справедливості. За ухвалою суду штраф можна було замінити примусовими роботами, тому більшість санкцій, які передбачають вказані покарання були альтернативними, так, згідно ст.215 КК: «приготування отруйних і сильнодіючих речовин особами, які не мають на те права карається штрафом до 300 рублів золотом або примусовими роботами», ст.217 КК передбачено аналогічну санкцію за «невиконання чи порушення при

¹ Чельцов-Бebutov М.А. Преступление и наказание в истории и советском праве. Харьков : Юридическое издание НКЮ УРСР, 1925. С.107.

будівельних роботах... будівельних, санітарних і протипожежних правил». Штраф був ефективною мірою відповідальності за злочини із невисоким рівнем суспільної небезпеки, і використовувався у якості основного – вказувався як альтернатива примусовим роботам або позбавленню волі, міг бути самостійним видом покарання і визнавався додатковим покаранням. Штраф і конфіскація слугували засобами експропріації і поповнення фінансових і матеріальних ресурсів влади. 7. Урізання прав було додатковим покаранням, яке призначалося строком до 5-ти років і полягало у забороні обирати і бути обраним (активне і пасивне виборче право), активного і пасивного виборчого права у професійні й інші організації, займати відповідальну посаду, бути засідателем у народному суді, захисником у суді, поручителем і опікуном. Так, «ухилення від явки на мобілізацію особами командного, адміністративного і комісарського складу карається конфіскацією частини майна, поєднаною із позбавленням права займати командні, адміністративні і комісарські посади...» (ст.81 д КК). У силу урізання прав вступало після відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

У 1923 р. нову редакцію КК УРСР доповнили урізанням цивільних (майнових) прав – на відміну від кодексу РРФСР, який допускав щось на кшталт «цивільної смерті», повне ураження майнових прав в УРСР не допускалося, дозволялося ураження одного або двох на вибір суду. Ця норма проіснувала до 11 серпня 1924 року. Військовослужбовці, яких покарали урізанням прав, виключалися із лав Червоної армії (і флоту) на весь строк правоураження. За особливою постановою суду винного могли позбавити ордена Червоного Трудового прапора. Така постанова попередньо узгоджувалася із Президією Всеукраїнського ЦВК. 8. Звільнення з посади як основне покарання призначалося, наприклад, згідно ст.105 КК за «зловживання владою... карається позбавленням волі чи примусовими роботами строком до одного року чи звільненням з посади». Як додаткове, наприклад, відповідно до ст.113 КК «присвоєння посадовою особою грошей чи інших цінностей, які знаходяться у неї у силу службового становища карається позбавленням волі строком не нижче одного року із звільненням з посади». 9. Громадська догана, згідно ст.44 КК, полягала у публічному оголошенні (на

зібранні, сільських зборах тощо) винесеного вироку конкретній особі із друком у пресі за її рахунок або без такого. Попри те, що КК надавалася дефініція «громадській догані», жодна стаття першої редакції КК у санкції не містила цього виду покарання, однак, призначалася народними судами. Постановою ВЦВК від 16 жовтня 1924 року «Про доповнення і зміни Кримінального кодексу РРФСР» штраф із конфіскацією і з опублікуванням вироку в друці за рахунок засудженого передбачався за «носіння ордену Трудового Червоного прапора особами, які не мали на те права» (ст.222-а КК РРФСР), однак, у КК УРСР таких доповнень не вносилося. Цей вид покарання був спрямований на моральне засудження винного і його вчинку з боку громадськості.

Громадська догана і урізання прав були покараннями, що мали моральну складову, виконували функцію присоромлення. Мораль обумовлювала ідеологічну основу радянського суспільства, тому, разом із совістю із етичних категорій перейшли у політичну площину. Масовій свідомості у боротьбі із покаранням «зрадників», тих, хто забув про справу революції й інших злочинців надавалося таке велике значення, що Г.М.Португалов у 1922 р. писав, що «не потрібні будуть вікові громіздкі кодекси...коли у свідомості людей правові імпульси чи роздратування будуть так розвинені соціальним ладом і відповідною поведінкою, що вони не будуть потребувати ніякого зовнішнього примусу»¹. Віра у силу морального революційного імперативу не покинула ні авторів, ні законодавців й пізніше. Громадська догана пройшла усі радянські кодекси, однак, ні суспільний примус, ні моральна відповідальність радянські уявлення про каральну модель так і не змістили. **10.** Покладення обов'язку відшкодувати спричинену шкоду – на засудженого покладалася обов'язок власними зусиллями, точно вказаними у вироківі усунути наслідки правопорушення або спричинені потерпілому збитки (ст.45 КК УРСР).

Додатковим покаранням було присвячено ст.50 КК: «суд, обравши одне з покарань, передбачених відповідною статтею КК може приєднати до нього або

¹ Португалов Г.М.Революционная совесть и социалистическое правосознание. Петербург : Гос.и-во., 1922. С.18.

необхідний захід соціального захисту, або інше менш тяжке покарання». Додатковими покараннями визнавалися конфіскація (була і основним, і додатковим покаранням), штраф (був і основним, і додатковим), урізання прав (було обов'язковим для розгляду судом, за умови, якщо санкція за вчинений злочин передбачала позбавлення волі строком більше 1 року чи більш тяжке покарання), звільнення з посади (було і основним, і додатковим), громадська догана, покладення обов'язку відшкодувати спричинену шкоду.

Ст.48 КК УРСР до засуджених осіб, визнаних соціально-небезпечними, унаслідок систематичних зловживань при зайнятті своєю професією чи промислом чи при виконанні посадових обов'язків передбачала можливість позбавлення строком до 5 років права займатися даною професією, промислом чи виконувати певні обов'язки: наприклад, ст.111 КК за «постанову суддями із корисливих чи інших особистих причин неправосудного вироку», передбачала «позбавлення волі на строк не нижче 3-х років із відлученням від суддівських посад», а ст.137 КК поряд із позбавленням волі строком до 6 місяців і конфіскацією частини майна передбачалася заборона права торгівлі за «штучне підвищення цін на товари шляхом змови...».

За межами переліку знаходилася розстріл (ст.33 КК) – рішення про його застосування виносилося виключно революційними трибуналами. Цьому виду покарання не підлягали особи, яким не виповнилося 18 років, вагітні жінки. Їм вища міра замінювалася іншим покаранням. У випадку, якщо з моменту вчинення злочину пройшло не менше 5-ти років розстріл замінювався вигнанням за межі УРСР на строк чи безстроково або позбавленням волі із суворою ізоляцією чи без такої. Виняток становили «активні дії і активна боротьба проти робочого класу і революційного руху, проявлені на відповідальних посадах при царському режимі» (ст.67 КК УРСР) – питання строків давності за цією статтею залишалось на розсуд суду.

Згідно загальної партійно-програмної установки смертна кара у державі трудящих повинна бути відмінена (такі рішення приймалися у 1917, 1920, 1947 рр., але пізніше смертна кара знову застосовувалася). Види злочинів, які, на думку

більшовицької ідеології становили найбільшу суспільну небезпеку – контрреволюційні. Так за КК УРСР 1922 р., вища міра покарання була передбачена за «організацію у контрреволюційних цілях збройних повстань ...» (ст.58 КК), «участь у шпигунстві...» (ст.66 КК), «активну дію і активну боротьбу проти робочого класу і революційного руху...» (ст.67 КК) та інші злочини. Рідше передбачали смертну кару посадові (службові) злочини, більша частина санкцій включали вищу міру як альтернативну. Розстріл застосовувався за «зловживання владою... при особливо обтяжуючих обставинах» (ст.110 КК), «отримання хабара... при особливо обтяжуючих» (ст.114 КК) тощо. Жоден злочин проти життя, здоров'я, свободи й гідності особистості смертну кару не передбачав, а серед майнових злочинів, лише санкція ст.184 КК – «розбій» передбачала розстріл як альтернативну позбавленню волі у разі, якщо суд визнає особу «особливо соціально небезпечною». Відтак, смертна кара у період дії першого КК УРСР була покаранням віддаленим від «правового захисту держави трудящих від злочинів і від суспільно-небезпечних елементів...» (ст.5 КК УРСР), вона була зброєю у руках радянської влади, що зміцнювала партійну диктатуру, охоронцем чистоти марксистсько-ленінської методології, знищуючи кожного, хто підозрювався чи розхитував справу великого соціалістичного будівництва.

У 1924 р. було прийнято Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік. Радянським кримінальним правом під впливом однієї із утилітарних концепцій покарання – теорії соціального захисту, була зроблена спроба замінити слово «покарання» терміном «заходи соціального захисту», а дієслово «карається» – «тягне за собою», які у період свого існування через запозичення у «буржуазної соціологічної школи» піддавалися критиці з боку окремих радянських юристів: М.Д.Шаргородський виключення із радянського законодавства терміна «покарання» визнавав помилковим, наголошуючи, що «відмова від терміна покарання у законі не відображала яких-небудь принципових змін у поглядах на завдання кримінального права, а лише свідчила про бажання законодавця підкреслити відмову від покарання як від помсти, хоча для цього не

потрібно було змінювати стару термінологію»¹. Прагнення уникати терміна «покарання» привело до того, що у кримінально-правовій літературі широке застосування отримали терміни «кримінальна репресія», «заходи репресії». Лише через 10 років – уперше у Законі «Про зраду Батьківщині» від 08 червня 1934 року радянські юристи знову повернулися до терміна «покарання».

У подальшому розвиток системи покарань йшов лінією конкретизації, включення до неї нових заходів і встановлення більш точних рамок для кожного із видів покарання. Відповідно до ст.5 Основних засад усі заходи соціального захисту розділялися на: заходи судово-виправного характеру; заходи медичного характеру; заходи медико-педагогічного характеру. За вчинення злочину застосовувалися заходи судово-виправного характеру, саме вони виконували функцію традиційного покарання. До їх числа згідно ст.13 Основ відносилися: 1) оголошення ворогом трудящих із позбавленням громадянства СРСР і вигнання за межі Союзу назавжди; 2) позбавлення волі із суворою ізоляцією; 3) позбавлення волі без суворої ізоляції; 4) примусові роботи без позбавлення волі; 5) ураження прав; 6) видалення із меж Союзу на певний строк; 7) видалення за межі республіки чи меж окремої місцевості із поселенням у тих чи інших місцевостях чи без такого із заборонаю проживати у тій чи іншій місцевості чи без такої заборони; 8) звільнення з посади; 9) заборона зайняття тієї чи іншої посади чи зайняття тією чи іншою діяльністю чи промислом; 10) громадська догана; 11) конфіскація майна; 12) штраф. Тимчасово, у якості вищої міри соціального захисту для боротьби з найбільш тяжкими видами злочинів, що загрожували основам радянської влади допускався розстріл.

Ст.14 Основних засад 1924 р. визначалися заходи соціального захисту, які могли бути призначені як самостійно, так і як додаткові, до них належали: 1) урізання прав; 2) видалення за межі СРСР на строк; 3) видалення за межі СРСР чи за межі окремої місцевості із поселенням у конкретних місцевостях чи без такого, із заборонаю проживати у тих чи інших місцевостях чи без такого;

¹ Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград : издательство Ленинградского университета. 1973. С.9.

4) звільнення з посади; 5) заборона займатися конкретними видами діяльності, промислом або займати посаду; 6) громадська догана; 7) конфіскація майна; 8) штраф; 9) пересторога. На відміну від ранніх радянських джерел в Основах вперше використовується термін «додаткова міра соціального захисту», однак, не було вказівки на те, що додана міра повинна бути менш суворою.

Другий Кримінальний кодекс УРСР було прийнято 08 червня 1927 року. Цей кодекс увійшов в історію як кримінально-правова база сталінського тоталітаризму. Й.В.Сталін проголосив нову ідеологію, зобразивши радянське право як справедливу систему, хоча, по факту, вона була комуністичною утопією.

Кодекс УРСР 1927 р. створено у повній відповідності Основним засадам 1924 р. Він не знав дефініції злочину як «діяння, забороненого законом під страхом покарання», його зміст й далі залишався соціально-класовим: «суспільно-небезпечною (злочинною) дією визнається кожна дія або бездіяльність, що загрожує радянському ладові або порушує правовий порядок, встановлений владою робітників і селян на перехідний до комуністичного ладу період часу» (ст.5 КК УРСР). Поділ злочинів, закріплений у ст.8 передбачав усього 2 види: 1) спрямований проти основ радянського устрою; 2) всі інші. Радянський акцент на перевазі держави над людиною укріпився у кримінальному праві на законодавчому рівні, а злочини, які посягали на основи радянського устрою були об'єктом особливої уваги і звітності. Наприклад, у архівних документах збереглися дані, які не лише інформують про справи за шпигунством, але й деталізують їх за конкретними напрямками – польським, чеським, румунським тощо¹.

КК 1927 р. також використовував термін «заходи соціального захисту» (Розділ 4 «Заходи соціального захисту, що застосовуються за Кримінальним кодексом»), вони, як і раніше, розділялися на судово-виправні, медичні і медико-педагогічні, однак, більше не протиставлялися один одному, в основі поділу був суб'єкт, до якого застосовувався той чи інший захід: медичні заходи (примусове лікування і вміщення до медично-ізоляційних установ) передбачалися для психічно-

¹ Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1. Спр.№1. Арк.8.

дефектних, медико-педагогічні (встановлення опіки, віддання неповнолітніх на піклування батькам, родичам або іншим особам, а також установам і організаціям, вміщення до спеціальних закладів) – до малолітніх (особи, віком до 14-ти років) і неповнолітніх (від 14-ти до 16-ти років), судово-виправні – до соціально-небезпечних елементів. Важливо підкреслити, що справи неповнолітніх від 14-ти до 16-ти років передавалися на розгляд Комісії із питань неповнолітніх, яка могла винести рішення про неможливість застосування медико-педагогічних заходів, у такому разі ставилося питання про застосування судово-виправних і уже суд вирішував, який саме захід призначити. До осіб, віком, від 16-ти до 18-ти років за загальним правилом застосовувалися судово-виправні заходи, однак, у виняткових випадках, суд міг призначити й медико-педагогічні.

Ст.21 КК було передбачено наступні судово-виправні заходи:

- 1.** Оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УРСР і тим самим громадянства Союзу РСР і вигнанням за межі Союзу РСР назавжди, це покарання носило соромлячий характер.
- 2.** Позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у далеких місцевостях СРСР (від 3-х до 10-ти років).
- 3.** Позбавлення волі у загальних місцях позбавлення – виправно-трудовах колоніях від 1-го дня до 3-х років.
- 4.** Виправно-трудова робота без позбавлення волі, як і раніше, розділялися на роботу за фахом або роботу некваліфікованої фізичної праці (від 1-го дня до 1-го року). У разі повторного або впертого ухиляння від виконання примусово-трудовах робіт, їх, прим.2 ст.28 КК, дозволяла замінити позбавленням волі на той самий строк.
- 5.** Обмеження прав (до 5-ти років) полягало у: а) позбавленні активного і пасивного виборчого права; б) права займати виборні посади в громадських організаціях; в) права займати ті чи інші державні посади; г) права носити почесне звання; г) батьківських прав; д) прав на пенсії, які видаються у порядку соціального страхування і державного забезпечення і на допомогу за безробіттям.
- 6.** Видалення за межі СРСР на строк.
- 7.** Видалення за межі УРСР або за межі окремої місцевості з оселенням у тих, чи інших місцевостях або без такого оселення (від 3-х до 10-ти років), із заборобою проживати у тих, чи інших місцевостях або без такої заборони (від 1-го року до 5-ти років). Цим пунктом уведено заслання, тобто

видалення за межі місцевості із обов'язковим поселенням у місцевостях, передбачених НКВС із узгодженням з НКЮ. Зазвичай у санкції вказувалися «віддалені райони Сибіру», що не дивно, адже в УРСР місця для заслання не було і питання вирішувалося на рівні загальносоюзного закону. Визнаючи практику застосування ст.49 КК УРСР 1922 р., вдалою, новий КК загострив момент соціальної небезпеки злочинця, акцентуючи, у ст.5, що заходи соціального захисту застосовуються не лише «до осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії», але й «є небезпечні своїм зв'язком із злочинним оточенням чи своєю колишньою злочинною діяльністю». Таким чином, КК УРСР дозволяв кримінальне переслідування за саму соціальну небезпечність, при чому, виявлену не у конкретному злочині, а у минулому злочині, або за зв'язок із злочинним середовищем, покарання передбачалося у ст.33 КК і полягало у засланні – «видаленні за межі Союзу РСР, або за межі УРСР, або за межі окремої місцевості з обов'язком оселенням в тих чи інших місцевостях... на строк від 3-х до 10-ти років» або висланні – «Видалення... з заборonoю проживати в тих чи інших місцевостях або без такої заборони суд може призначити на строк від 1-го року до 5-ти років». Ст. 34 КК УРСР надано можливість суду «призначати всі заходи соціального захисту, зазначені у ст.33 КК, крім видалення за межі Союзу РСР, до притягнених у справі осіб також і у разі не доведення пред'явленого їм обвинувачення, якщо визнає, що через їх минулу злочинну діяльність або через зв'язок з злочинним оточенням залишити цих осіб у даній місцевості небезпечно для суспільства. Справу... може порушити прокуратура незалежно від притягнення їх до судової відповідальності за вчинення певного злочину, а також і тоді, коли за обвинуваченням у вчиненні певного злочину суд їх виправдає, але визнає суспільно-небезпечними». Так, при відкритті кримінального провадження прокуратурою перевірялася не наявність складу злочину, а наявність елементів, які характеризують особу як соціально-небезпечну з точки зору революційної правосвідомості; визначалося, чи загрожує вона Радянському устрою. Однак, це положення було далеко не новим, а, відновленим – ще Декретом ВЦВК «Про революційні трибунали» від 18 березня 1920 року було визначено: «із метою боротьби з порушниками трудової дисципліни, охорони революційного порядку і

боротьби із паразитичними елементами населення, у випадку, якщо дізнанням не встановлено достатньо даних для направлення справи про них у порядку кримінального переслідування, за ВНК і губернським надзвичайними комісіями... залишається право ув'язнення таких осіб у табір примусових робіт строком до 5-ти років». Заслання і вислання характеризувалися: 1) політичним характером; 2) репресивною спрямованістю. У примітці було відзначено, що ці види покарань не можуть бути застосовані до осіб, які не досягли 16-річного віку. **8.** Звільнення з посади із заборonoю займати ту чи іншу посаду до 5 років або без такої заборони. **9.** Заборона тієї чи іншої діяльності (наприклад, торговельної) або промислу (до 5-ти років). **10.** Громадська догана. **11.** Конфіскація майна могла призначатися судом лише у випадках, прямо передбачених КК, на відміну, від КК УРСР 1922 р., у якому ст.50 дозволяла суду право призначати конфіскацію у доповнення до більш суворого покарання. Крім цього, існував визначений перелік речей, що не підлягали конфіскації. Згідно додатка до ст.38 КК УРСР «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовими вироками» конфіскації не підлягали, наприклад, потрібні засудженому та його утриманням одяг, білизна, взуття, меблі та інші речі хатнього вжитку. При цьому, прим. 2 визначала, що в окремих «куркульських господарствах можна конфісковувати все майно», за винятком «носильного зимового і літнього одягу, білизни та інших необхідних речей хатнього вжитку». **12.** Штраф, як і конфіскацію тепер можна було призначати лише у випадках, прямо передбачених Особливою частиною КК. Його, згідно ст.39 КК можна замінити виправно-трудовими роботами з розрахунку 100 крб. – один місяць робіт.

Пересторога була передбачена останнім пунктом у системі покарань, однак, складовою системи ми її вважати не можемо, оскільки вона застосовувалася судом лише у випадках виправдання особи, якщо суд вбачає, що поведінка виправданого все ж дає підстави побоюватися вчинення ним злочину у майбутньому. В.С.Трахтеров наголошував, що «й інші судово-виправні заходи мають характер перестороги. Пересторогою є, наприклад, позбавлення волі на короткий строк... ось

чому доцільним може виявитися посилення цього моменту шляхом приєднання перестороги до основного заходу соціального захисту»¹.

Умовне засудження більше не входило до переліку заходів соціального захисту. Йому було присвячено однойменну главу 6.

У примітці як додатковий захід було передбачено застосування розстрілу, він не застосовувався до осіб, які не досягли віку 18-ти років та вагітних жінок. У випадку, якщо з моменту вчинення злочину пройшло не менше 5-ти років розстріл замінювався вигнанням за межі УРСР на строк чи безстроково або позбавленням волі із суворою ізоляцією чи без такої. Так, наприклад, щодо осіб, обвинувачених у шпигунстві у 1939 р., розстріл було застосовано у 5,6%, а розстріл із заміною – у 0,4 %². Виняток становили «активні дії і активна боротьба проти робочого класу і революційного руху, проявлені на відповідальних посадах при царському режимі» (ст.54-13 КК УРСР 1927 р.) – питання строків давності за цією статтею і далі залишалися на розсуд суду.

У КК УРСР 1927 р. детальніше було врегульовано питання самостійних і додаткових заходів соціального захисту судово-виправного характеру. Згідно ст. 22 КК вигнання, позбавлення волі і виправно-трудова роботи застосовуються тільки як самостійні заходи соціального захисту. Інші заходи могли бути як самостійними, так і додатковими. Штраф і конфіскація могли бути додатковими заходами, лише у випадках, прямо передбачених Кодексом. Тепер у суду було більше заходів – самостійно у порядку пом'якшення заходу соціального захисту можна було призначити ураження прав (не могло бути поєднано із умовним засудженням і громадською доганою), заборону займатися певною діяльністю тощо. У тих випадках, де суд вважав за можливе таке звільнення чи пом'якшення заходу нижче встановленої межі, він звертався із клопотанням до ВЦВК. Як і в Основах 1924 р., у КК 1927 р. не було вказівки на те, що додана міра повинна бути менш суворою, ніж самостійна.

¹ Трахтеров В. Проект Уголовного Кодекса УРСР. *Вестник советской юстиции*. Юрид.из. НКЮ УРСР, Харьков №8/9 (66/67). 1926. С.324-328.

² Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.) : історико-статистичне дослідження. Донецьк : Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2003. С.607.

Таким чином, основи радянської каральної політики 1920-х років були закладені кримінальними кодексами 1922 і 1927 рр., ці документи не були послідовними. Осмислення норм перших кодифікованих актів Радянського Союзу констатують у них перевагу інтересів держави; при визначенні міри покарання враховувався не лише ступінь суспільної небезпеки, але й характер небезпечності особистості злочинця, рівень його лояльності до радянської влади.

Уже у Постанові ВЦВК і РНК РРФСР від 26 березня 1928 року «Про каральну політику і стан місць ув'язнення», окрім констатації переповненості місць позбавлення волі, у зв'язку із частим винесенням судами вироків у виді короткострокового позбавлення волі і недостатнє застосування інших заходів соціального захисту, конкретизовано і класовий підхід у радянській кримінальній політиці. Було «визнано необхідним застосовувати суворі заходи репресії винятково стосовно класових ворогів і декласованих злочинців професіоналів і рецидивістів; доповнювати призначення суворих заходів репресії у відношенні вказаних елементів не менш суворим здійснення вироків, допускаючи пом'якшення прийнятих судом заходів соціального захисту і дострокового звільнення цих категорій злочинців лише у виняткових випадках...».

Традиційно, підставою кримінальної відповідальності часто виступав не склад злочину, а стан особи – «ворог народу», «ворог радянської влади», «антирадянський елемент», «куркульський елемент» тощо. Класова ознака при визначенні заходу покарання практично не піддавалася критиці. На важливість «класовості» вказують і архівні документи. Наприклад, статистичні дані 30-х років детально містять інформацію не лише про соціальне становище винного – «колгоспник», «бідняк», «середняк», «кулак», «служитель культу», «колишні люди» (поміщики, великі власники, чини поліції, жандармерії тощо) і т.д., але й інформацію про соціальне і політичне минуле засуджених – «колишні офіцери царської армії», «колишні офіцери білих армій», «вихідці із класово-ворожого середовища» тощо¹. При характеристиці засуджених у Довідках теж використовувалися різного роду

¹ Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1. Справа № 13. Арк.2, 14, 38.

підкреслення того, ким за переконанням суду, революційного трибуналу чи судової трійки при колегії ДПУ був винний. Наприклад, у Довідці про справу по петлюрівському шпигуванні, яку розглядала трійка при колегії ДПУ УРСР з 1 вересня 1931 року до 1 вересня 1932 року у якості характеристики винних зустрічається «колишній бандит банди Цветковського», «заагентований розвідкою УНР», «завербований розвідкою УНР», «видатний петлюрівський діяч», «перебував в організації «ЛУГ», що ставила за мету створення незалежної України», «член нелегальної української військової організації «УВО», «активний петлюрівець», «брав участь у боях проти Червоної Армії», «служив в Армії Денікіна»¹. Очевидно, що з таким «набором характеристик» більшості засудженим винесено вирок у виді розстрілу, частині – ув'язнення у концтабір строком на 5 років, двох вироком вислано «в Севкрай» на 5-ть років.

Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про заходи боротьби із злочинністю серед неповнолітніх» від 7 квітня 1935 року було знижено вік кримінальної відповідальності до 12 років: «неповнолітніх, починаючи з 12-річного віку, які вчинили крадіжку, насильство, тілесні ушкодження, вбивство чи замах на вбивство, притягувати до кримінального суду із застосуванням усіх заходів кримінального покарання».

У період Другої світової війни покарання повинно було бути організовано таким чином, аби посилювало обороноздатність країни. Цей підхід знайшов і своє термінологічне відображення: у 1940 р. в оновленій редакції КК УРСР 1927 р., «заходи соціального захисту» було замінено на «заходи соціальної оборони» (редакція КК УРСР від 1 листопада 1949 року повернулася до «заходів соціального захисту»). Перелік покарань – «судово-поправних заходів соціальної оборони» залишився незмінним, лише «виправно-трудова робота без позбавлення волі» було замінено на «примусову працю без позбавлення волі».

1947 р. став не лише роком відновлення зруйнованої війною економіки й господарства, але й відміни смертної кари. Указом Президії Верховної Ради СРСР

¹ Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1. Справа № 9. Арк.128-130.

від 26 травня 1947 зазначалося: «Історична перемога радянського народу над ворогом показала не лише міць Радянського союзу, що виросла, але й, перш за все, виняткову вірність Радянській Батьківщині і Радянському урядові всього населення Радянського Союзу...Йдучи назустріч побажанням професійних союзів працівників і служачих й інших авторитетних організацій, що виражають думку широких суспільних кіл, Президія ВР СРСР вважає, що застосування смертної кари більше не є необхідних в умовах мирного часу». Цим документом встановлено, що за злочини, які каралися смертною карою тепер призначатиметься ув'язнення у виправно-трудові табори строком на 25 років. На місця, у тому, числі до УРСР, тодішнім Генеральним прокурором СРСР К.П.Горшеніним, було надіслано телеграму про призупинення усіх невиконаних смертних вироків. Формально, вирoki все ж виносилися, наприклад, судити могли за ст.1 Указу Президії ВР СРСР від 19 травня 1943 року «Про заходи покарань для німецько-фашистських злочинців, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників батьківщини з числа радянських громадян і для їх пособників», яким передбачалася смертна кара через повішання і заслання на каторжні роботи від 15 до 20 років (для пособників із місцевого населення). Принагідно зазначимо, що жодна редакція КК РРФСР чи КК УРСР смертної кари через повішання чи каторжних робіт не передбачала, а вказаний указ вийшов під грифом «таємно». Такою ж, «цілком таємною» була і статистика органів КДБ УРСР і судових органів, де попри відсутність вказівки на ці види покарань у КК, вони знайшли своє відображення. Так, згідно даних за 1943 р., вища міра покарання застосовувалася до 244 осіб із яких повішано – 18, каторгу призначено 123 особам; у 1944 р. до 1488 осіб із яких повішано – 54, каторгу призначено 9805 особам; у 1945 р. вищу міру покарання застосували до 597 осіб із яких 34 особи повішано, каторгу призначено 4360 особам¹. У 1946 р. вищою мірою покарання у виді розстрілу було покарано 339 осіб, повішаних не було, каторжні роботи присудили 4540 особам². Наказом НКВС від 11 червня 1943 року №00968 «Про

¹ Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1 Спр.№74.

² Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1 Спр.№78.

організацію відділень каторжних робіт при виправно-трудових таборах НКВС» вимагалось організувати відділення для засуджених до каторжних робіт у Воркутинському, Норильському таборах, Дальстрої і у складі Карлагу НКВС. Ця категорія справ відносилася до підсудності воєнно-польових судів і їх вироки приводилися у виконання негайно. Однак, відчуючи потребу порятунку законослухняних «робочих і службовців» від бандитів, вбивць і гвалтівників, а радянської держави від шпигунів і зрадників, Указом Президії ВР СРСР «Про застосування смертної кари до зрадників Батьківщини, шпигунів, підричників-диверсантів» від 12 січня 1950 року смертну кару повернули «у зв'язку із заявами, що надійшли від національних республік, від профсоюзів, селянських організацій, а також діячів культури про необхідність внесення змін в Указ про відміну смертної кари, аби цей Указ не розповсюджувався на зрадників Батьківщини, шпигунів і підричників-диверсантів».

Смерть Й.Сталіна у березні 1953 р. стала відправною точкою суспільно-політичних змін у країні. Українські історики вказують, що «три десятиліття після смерті Сталіна... можна умовно поділити на два періоди...Перший – це часи «відлиги», коли була зроблена спроба частково реформувати тоталітарну радянську систему... Другий період став часом політичної та ідеологічної реакції прогресуючого занепаду й розкладу тоталітарної системи...»¹. Система покарань, побудована в умовах жорсткої репресивної політики, що протягом тривалого часу була головним знаряддям захисту диктатури потребувала оновлення.

25 грудня 1958 року прийнято Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік. На цю дату припало й прийняття Закону СРСР «Про відміну позбавлення виборчих прав по суду», у ст. 1 якого було встановлено: «Відмінити застосування позбавлення виборчих прав як міри кримінального покарання. Всіх засуджених до цього покарання осіб звільнити від цього покарання».

Ст.21 Основ 1958 р. містила наступні покарання: позбавлення волі, заслання, вислання, виправні роботи без позбавлення волі, позбавлення права займати певні

¹ Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гуржій О.І. та ін. Історія України / під ред. В.А.Смолія. Київ : Альтернативи, 1997, С.341.

посади чи займатися певною діяльністю, штраф, громадська догана. До військовозобов'язаних строкової служби могло бути застосовано направлення до дисциплінарного батальйону (це покарання не входило у загальну систему і описувалося після основного переліку). Згідно ч.2 ст.29 Основ до військовозобов'язаних замість виправних робіт передбачалася можливість призначення утримання на гауптвахті строком до 2-х місяців.

Додаткові покарання було включено до Основ 1958 р., до їх числа відносилися конфіскація майна, позбавлення військового чи спеціального звання. Заслання, вислання, позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю, штраф, визнавалися покараннями, які могли бути як основними, так і додатковими. Зберігаючи традицію, смертна кара не була включена у загальний перелік покарань.

Прийнятий 28 грудня 1960 року КК УРСР (введений у дію 1 квітня 1961 року) виходив з принципів і загальних положень Основ – було відкинуто «заходи соціального захисту», у тексті знову використовувалося «покарання», попри це окремо існували примусові заходи медичного характеру і примусові заходи виховного характеру. Нові політичні реалії і новий курс держави, спрямований на пом'якшення репресії призвів до суттєвих змін у кримінальному законодавстві. З Основ було виключено наступні покарання: 1) оголошення ворогом трудящих із позбавленням громадянства СРСР і вигнання за межі СРСР назавжди, видалення за межі СРСР на строк; 2) звільнення з посади; 3) пересторога. Деякі покарання було уточнено. Так, позбавлення волі із суворою ізоляцією і позбавлення волі без суворою ізоляції було поєднано в одне покарання – позбавлення волі. Видалення за межі СРСР чи із меж окремої місцевості із поселенням в тих чи інших місцевостях чи без такого, із заборonoю проживання у конкретній місцевості чи без такої було замінене двома самостійними покараннями – засланням і висланням; замість примусових робіт з'являються виправні роботи без позбавлення волі. Глава 4 характеризувала окремі види покарань (11 покарань). Була суттєво звужена система покарань за рахунок відмови від таких покарань, що мали політичне забарвлення (визнання ворогом народу та вигнання за межі СРСР, ураження прав тощо). Значно знижено (з 25-ти до 15-ти років) верхню межу покарання у вигляді позбавлення волі. Таким

чином, згідно ст. 23 КК 1960 р. система покарань виглядала так: **1.** Позбавлення волі як покарання, що полягало у примусовій ізоляції засудженого від суспільства на визначений у вироків суду строк з його обов'язковим поміщенням у спеціальні виправно-трудові заклади¹ (лише основний вид покарання) могло тривати від 3-х місяців до 10-ти років, а за особливо тяжкі злочини і для особливо небезпечних рецидивістів не більше 15-ти років (ч.1 ст.25 КК). Позбавлення волі було одним з покарань, яке застосовувалося найчастіше – в окремих областях (Дніпропетровська, Львівська, Херсонська, Чернігівська, Миколаївська) показник застосувань перевищував 55%, у цілому, згідно даних ЦДАВО покарання у виді позбавлення волі (без застосування ст.25-1 КК) у 1982 р. було призначено 80 866 особам, у 1983 р. – 85 232 особам². Велика кількість засуджених продовжувала бути проблемою, яку радянська влада намагалася вирішити: «у багатьох областях не повністю використовується надана новим законодавством можливість більш широкого застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Суди засуджують, прокурори не завжди реагують»³. Цікаво, що разом з тим, у період за 1980-1982 рр., застосування альтернативних позбавленню волі покарання саме в УРСР було вищим, ніж у СРСР загалом: так, у 1980 р. – 28%, 1981 р. – 30%, I пол.1982 р. – 30%⁴. В УРСР був доволі високим відсоток осіб, яких засуджували до короткострокового позбавлення волі: наприклад, відсоток засуджених на строк до 1-го року у 1980 р. становив 21,5 %, у 1981 р.–23%, у 1982 р. – 22,8%⁵. Більше половини з осіб, які відбували покарання до 1-го року засуджувалися за ухилення від сплати аліментів, бродяжництво і жебрацтво. Для осіб, які не досягли віку 18-ти років максимальний термін позбавлення волі становив 10-ть років (ч. 2 ст.25 КК).

2. Заслання могло бути як основним, так і додатковим покаранням, за умови спеціальної вказівки у санкціях статей особливої частини КК і полягало у видаленні засудженого із місця його проживання із обов'язковим поселенням у певній

¹ Бажанов М.И. Избранные труды / М.И.Бажанов и др.; отв.ред. В.Я. Таций. Харьков : Право, 2012.С.146.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр.№7661. Дод.2.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288.Оп.9.Спр.№7926. Арк.89.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288.Оп.9. Спр.№7393. Арк.83.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288.Оп.9. Спр.№7393. Арк.83.

місцевості строком від 2-х до 5-ти років. Заслання не могло застосовуватися до осіб, які не досягли 18-річного віку, вагітних жінок і жінок, які виховують дітей віком до 8-ми років (ст.27 КК). **3.** Вислання могло бути і основним, і додатковим покаранням (у разі вказівки у санкції статті Особливої частини), його зміст полягав у видаленні засудженого із місця його проживання із заборобою проживати у певних місцевостях строком від 2-х до 5-ти років (ст.28 КК). **4.** Виправні роботи без позбавлення волі призначалися, за загальним правилом, за вчинення злочинів, які не становили значної суспільної небезпеки строком від 2-х місяців до 2-х років. Цей вид покарання передбачав вирахування із доходу винного на користь держави відсоток, що не повинен був перевищувати 20%. Непрацездатним за рішенням суду виправні роботи могли бути замінені штрафом (ст.29 КК). Відповідно до ст.29 КК 1960 р. та ч. 2 ст.5 КВК 1970 р. «засуджені до виправних робіт без позбавлення волі відбувають покарання за місцем роботи або в інших місцях у районі їх проживання». Архівні дані свідчать про використання цього альтернативного покарання: наприклад, у 1983 р. його питома вага становила 19 % серед усіх призначених покарань, для порівняння у тому ж періоді штраф становив лише 7,1%¹, однак, в окремих областях УРСР цей показник був ще нижчим, що з огляду на переважаність місць позбавлення волі визнавалося незадовільним: «мало застосовуються, зокрема, виправні роботи в областях: Херсонській, Дніпропетровській, Кримській, Сумській, а також штрафи в областях: Ворошиловградській, Кримській, м.Київ»². Існував ще один вид покарання, сутнісно схожий на виправні роботи без позбавлення волі, який не знайшов своє відображення у переліку видів покарань і першій редакції КК 1960 р. – покарання у виді направлення у виховно-трудоий профілакторій, яке застосовувалося строком до двох років (ст.34-1 КК). Із КК УРСР 1960 р. його було виключено 7 липня 1992 року. **5.** Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю (могло бути і основним, і додатковим) призначалося строком від 2-х до 5-ти років (ст.31 КК). **6.** Штраф визначався як «грошове стягнення, що накладається судом у

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр.№7661. Арк.164.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр.№7926. Арк.97.

випадках і межах, встановлених в особливій частині, а також в статтях 45 і 46-1 КК», був і основним, і додатковим покаранням. В разі злісного ухилення особи від сплати штрафу, призначеного як основне покарання, суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у вигляді виправних робіт без позбавлення волі з розрахунку один місяць виправних робіт за чотири мінімальних розміри заробітної плати штрафу, але на строк не більш як два роки. Заміна штрафу позбавленням волі і позбавлення волі штрафом не допускалася (32 КК).⁷ Громадська догана полягала у публічному оголошенні судом догани винному із можливістю друкування вироку чи іншим способом. Окрім народних судів, із 1961 р. це покарання могло бути застосоване товарицькими судами, до компетенції яких, зокрема належав розгляд малозначних кримінальних злочинів (наприклад, дрібне розкрадання державного майна), а із 1976 р. – ще й Комітетом народного контролю. Вважаємо існування цього покарання однією із складових принципу соціалістичного демократизму.

На фоні застосування інших видів покарань, кількість вироків із застосуванням громадської догани була невеликою (наприклад, у 1982 р. було 230 вироків, у 1983 р. – 214)¹. Разом з тим, у звітах 1984 р. було відзначено позитивну динаміку: «частіше стали застосовуватися заходи громадського впливу стосовно осіб, які вчинили злочин. У республіці число справ, закритих за цією підставою збільшилося на 27%... Однак не в усіх областях однаково використовується сила трудових колективів для перевиховання правопорушників»².

Попри те, що громадську догану не було включено до редакції КК 2001 року, суди застосовували її до останніх років чинності КК 1960 р. Наприклад, Вироком Корольовського районного суду м. Житомира від 16 червня 1999 р. Г. засуджено за ч.2 ст.106 КК до громадської догани і на відшкодування заподіяних збитків з нього стягнуто на користь С. 297 грн. Цим же вироком засуджено за ст. 126 КК і С³. Відмітимо, що потенційним законодавством – Проектом Кримінального

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288.Оп.9.Спр.№7926. Арк.129.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288.Оп.9.Спр.№7926. Арк.89.

³ Про засудження до громадської догани: Ухвала Судової колегії у кримінальних справах Верховного суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002700-00#Text> (дата звернення: 08.07.2021).

кодексу серед засобів безпеки у ч.1 ст.3.6.7. пропонується включити «Оприлюднення інформації про засудження особи, що полягає у розміщенні інформації про особу, яка засуджена за вчинення умисного злочину 3-9 ступенів тяжкості у: 1) засобах масової інформації, визначених судом, і 2) Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили злочини, передбачені статтями 4.5.4-4.5.9, 7.6.4-7.6.5 цього Кодексу». Це положення цілком може свідчити про сутнісне відновлення «громадської догани» у вітчизняному кримінальному законодавстві.

8. Дисциплінарний батальйон застосовувався до військовослужбовців строкової служби. Направлення до дисциплінарного батальйону було основним видом покарання, яке могло бути призначеним на строк від трьох місяців до двох років, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи і особу засудженого, визнає доцільним замість позбавлення волі на строк до трьох років застосувати направлення в дисциплінарний батальйон на той же строк. Направлення в дисциплінарний батальйон замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі (ст.34 КК). Лише додатковими покараннями були: 1) конфіскація майна; 2) позбавлення військового або спеціального звання; 3) позбавлення батьківських прав. Батьки або один з них могли бути позбавлені батьківських прав лише з підстав, передбачених ст. 70 Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР, якщо встановлювалося, що вони ухилялися від виконання своїх обов'язків по вихованню дітей або зловживають своїми батьківськими правами, жорстоко поведуться з дітьми, шкідливо впливають на дітей своєю аморальною антигромадською поведінкою, а також якщо батьки є хронічними алкоголіками або наркоманами. На відміну від конфіскації майна та позбавлення військового та спеціального звання, додаткове покарання у виді позбавлення батьківських прав у КК 2001 включено не було.

Відповідно до ч.2 ст. 42 КК УРСР 1960 р.: «до основного покарання може бути приєднано будь-яке з додаткових покарань, передбачених статтями закону, що

встановлюють відповідальність за ті злочини, у вчиненні яких особу було визнано винною».

Побудова системи покарань від найтяжчого до найлегшого піддавалася критиці у тогочасній доктрині. Так, В.І.Тютюгін зазначав, що «в основі побудови такого переліку (драбини покарань) повинен бути покладений усе ж єдиний критерій, яким повинна виступати порівняльна тяжкість видів покарань. З цієї точки зору було б доцільно розташувати усі покарання у переліку перш за усе у послідовності від менш до більш суворого. По-перше, це б відповідало принципу економії кримінальної репресії... По-друге... підкреслювало гуманістичну спрямованість радянського кримінального законодавства. Нарешті, така побудова переліку висунула на перший план покарання, не пов'язані із позбавленням волі...»¹.

Ст.10 КК УРСР було передбачено відповідальність неповнолітніх: «кримінальній відповідальності підлягали особи, яким до вчинення злочину минуло 16 років».

У числі покарань була й смертна кара – виняткова міра покарання (нею карали за зраду Батьківщині, шпигунство, диверсію, бандитизм, військові злочини тощо). Не підлягали розстрілу особи молодші 18 років і вагітні жінки. У порядку помилування смертна кара могла бути заміненна довічним позбавленням волі.

Тривалий час з моменту набрання чинності КК 1960 р. радянське кримінальне право традиції лібералізму не переймало – продовжувалося притягнення до відповідальності за політичні злочини, а сплески репресій у 1965-1966 рр. історики називають «поворотом до неосталінізму»² – про «нове мислення» і пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими було оголошено тільки з посиленням кризи радянської влади, хоча у «КК УРСР 1960 р. класова природа злочину уже не

¹ Тютюгін В.І. Дополнительные наказания: назначение, освобождение от наказания, погашение судимости. Харьков, 1987. С.18.

² Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гуржій О.І. та ін. Історія України / під ред. В.А.Смолія. Київ : Альтернативи, 1997. С.347.

підкреслювалася, до того часу буржуазія як клас була повністю знищена, а суспільство складалося із робітників, селян та інтелігенції»¹.

Система покарань у КК 1960 р., що серед усіх КК радянського періоду найдовше був чинним – у «відлигу», «перебудову» і у незалежній Україні за 40 років існування змінювалася. Так, поступово заслання і вислання почали втрачати своє значення. Легальне скасування цих видів покарань відбулося Законом України «Про скасування кримінальних покарань у вигляді заслання і вислання» від 6 березня 1992 року. 29 грудня 1999 року рішенням Конституційного суду України було скасовано смертну кару і введено самостійний вид покарання – довічне позбавлення волі.

Косметична редакція старого КК не могла задовольнити вимоги кримінально-правової політики. Як влучно наголошував В.В. Сташис: «КК 1960 хоч і зазнав значних змін і доповнень, перестав відповідати реаліям, які склалися в Україні, а саме: 1) мав низку серйозних прогалин; 2) за період свого існування зазнав численних і не завжди обґрунтованих змін і доповнень, що порушили його цілісність та системність»; 3) не враховував міжнародні зобов'язання України, у зв'язку із вступом до Ради Європи і приєднанням до низки міжнародно-правових договорів у сфері боротьби із злочинністю; 4) перелік і зміст кримінально-правових заборон вимагали перегляду; 5) відповідно до сучасних вимог і міжнародних стандартів потребувала вдосконалення система покарань»².

Усі радянські кодекси, у цілому і систему покарань, зокрема, у різні періоди радянської буденності об'єднувала спільна політико-ідеологічна платформа. Бурхливі політичні процеси викликали внесення змін до кримінального законодавства. 2 липня 1991 року було прийнято Основи кримінального законодавства СРСР і республік які повинні були набрати чинності 1 липня 1992. Однак, у зв'язку із розпадом СРСР цього так і не сталося.

¹ Коломиец Ю. Ю. Классовая природа преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20 травня 2016 р., м. Одеса : у 2 т. Т. 2. Одеса, 2016. С. 187-189.

² Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. *Вісник до 10-річчя Академії правових наук України (відділення кримінально-правових наук)*. 2003. № 2–3. С.612-626.

Роботу із створення нового КК розпочали у 1992 році. Перший Проєкт КК, був підготовлений колективом – В.М.Смітєнком, Г.І.Агафоновим, В.П.Бахіним, В.Б. Боровіковим та ін. за завданням Комісії ВРУ XII скликання з питань правопорядку та боротьби із злочинністю. Ст.52 Проєкту КК передбачала наступні види покарань: 1) кримінальна реституція; 2) догана і публічне вибачення; в) позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) штраф; 5) конфіскація майна і коштів, здобутих злочинним шляхом; 6) безплатна фізична праця на користь суспільства; 7) вислання іноземця за межі України; 8) обмеження по службі військовослужбовця; 9) направлення військовослужбовця в дисциплінарну частину; 10) позбавлення волі; 11) смертна кара. Попри явну недосконалість, відсталість від гуманістичних тенденцій системи покарань і надмірну розгалуженість кримінальних правопорушень, які пропонувалося поділити на кримінальний проступок, провинність, кривду і злочин, Проєкт містив і ряд прогресивних ідей, які й тепер підтримують науковці, як-от легальне закріплення підстави кримінальної відповідальності¹ у ст.13 Проєкту. Однак, він залишився авторським проєктом. У підсумку було прийнято документ, розроблений офіційною комісією Кабінету Міністрів України. Прийняття ВРУ 5 квітня 2001 року нового Кримінального кодексу стало визначною подією у сучасній історії кримінального права, з нього розпочався новий етап справді національного кримінального законодавства. Історичний досвід довів, що репресії, зовнішні радикальні каральні заходи не здатні ефективно вирішити проблему боротьби із злочинністю, а односторонньо-репресивний характер пенітенціарної політики розхитує моральні і правові підвалини суспільства, маргіналізує значну частину людей, які пройшли через вплив репресивної системи. Система покарань відображає панівну суспільну філософію і спосіб управління конкретним суспільством, тому покарання у демократичній державі не може бути свавільним чи негуманним. Утілені у чинному КК види покарань – прямі спадкоємці радянських видів покарань минулого століття. Зміст і практика багатьох із них характерні для сьогодення. Нові виклики,

¹ Див., наприклад, Стрельцов С.Л. Мирошніченко Н.А. Підстава кримінальної відповідальності потребує законодавчого закріплення. *Право України*. 2020. №2. С.151-163.

суспільні потреби і цілком конкретні кримінально-правові проблеми, серед яких несистемні і часто необґрунтовані зміни та доповнення чинного КК, який, «відображує законодавство перехідного періоду, від самого початку він не запропонував суспільству необхідних рішень, потреба в яких з роками лише зростає»¹; «не повна відповідність кримінально-правових норм міжнародним зобов'язанням України, надмірна суворість кримінального закону за окремі види кримінальних правопорушень, неузгодженість санкцій та численні суперечності, декларативні положення, недоліки, неточності, широкі дискреційні повноваження»² та, у цілому – «криза української кримінально-правової політики, обумовленої і застарілістю підходів, й ігноруванням тих процесів і явищ, що вже реально існують і потребують кримінально-правової охорони або тих, настання яких є об'єктивними в найближчі часи»³ вкотре зумовлюють необхідність оновлення кримінального законодавства. Указом Президента України від 07 серпня 2019 р. № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи» створено Робочу групу з розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, яка працює над Проектом нового Кримінального кодексу України.

1.2. Поняття і особливості системи покарань у кримінальному праві України

У правовій державі покарання покликане виконувати не лише власне каральну функцію, але й виступати гарантом належного визнання, дотримання і захисту прав людини. З метою раціонального поєднання, гармонії інтересів особистості, суспільства і держави, законодавець встановлює систему покарань.

¹ Полянський Є. Ю. Кримінально-правова політика України та виклики сьогодення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20 травня 2016 р., м. Одеса : у 2 т. Т. 2, Одеса : Юридична література, 2016. С. 172-175.

² Концепція реформування кримінального законодавства України: *Новий Кримінальний кодекс України*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsii-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 22.10.2020).

³ Фріс П.Л. Соціальна обумовленість необхідності створення нового Кримінального кодексу України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.конф., м.Харків, 17-19 жовт.2019 р. Харків, 2019. С.54-58.

Загалом, поняття «система» (гр. «сполучення, організація, лад»)¹ у філософських словниках визначається як «сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія»². У літературі під системою розуміють «сукупність елементів і зв'язків між ними, що утворюють нову властивість»³; «множину елементів, що знаходяться в певних співвідношеннях і зв'язках один з одним, взаємодіють між собою, утворюють певну цілісність, як ціле взаємодіють із навколишнім середовищем»⁴. Таким чином, образ системи асоціюється із «сукупністю» або «множиною». Між тим, у апараті кримінально-правової науки систему покарань інколи визначають як «перелік».

О.П.Рябчинська відзначає, що «існує два поширених підходи щодо визначення системи – дескриптивний (описовий)...та конструктивний... Прикладами дескриптивних визначень можна визнати розуміння системи як: комплексу компонентів, що взаємодіють; сукупності елементів, що перебувають у певних відносинах між собою та із зовнішнім середовищем; множини взаємопов'язаних елементів, які відокремлені від середовища й взаємодіють із ним як єдине ціле. Відповідно, конструктивними визнаються поняття системи як: комбінації елементів, що взаємодіють, організованих для досягнення однієї або декількох цілей; кінцевої множини функціональних елементів і відносин між ними, відокремленої із середовища відповідно до визначеної мети в межах певного часового проміжку; сукупності інтегрованих взаємопов'язаних елементів, що регулярно взаємодіють, створеної для досягнення певних цілей»⁵. Ці підходи застосовуються і при дослідженні системи покарань.

¹ Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Ред.кол.О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1983. С.244.

² Філософський енциклопедичний словник / Ред.кол. В.І.Шинкарук (голов.ред.) та ін. Київ : Абрис, 2002. С.583.

³ Прокопенко Т.О. Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб.; М-во освіти і науки України, Черкас.держ.технол.ун-т. Черкаси:ЧДТУ,2019. URL:https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/986/1/%D0%A2%D0%A1%D0%86%D0%A1%D0%90_%D0%9D%D0%9F_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення: 08.07.2022). С.13.

⁴ Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу : навч.посібник. Харків : ХНАМГ, 2004. С.16.

⁵ Рябчинська О. П. Поняття системи покарань: методологічний вимір. *Держава та регіони. Сер. : Право.* 2014. № 2. С. 93-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_2_18 (дата звернення: 25.05.2021).

Історико-юридичне дослідження генези і функціонування системи покарань як наукового поняття розпочинається ще у дореволюційні часи. Професор М.О.Максимович писав: «...у житті слов'яно-російського народу... покарання проявлялося у трьох різних видах, або системах. Давню систему покарань у Росії складала приватна помста за злочин і нанесену образу, і плата винагороди, чи викуп за відмову від помсти; наступну систему покарань складала смертна кара і тілесні покарання; вона може бути названа системою залякування чи публічної помсти; нарешті, третю систему складають покарання юридичні у вузькому значенні цього слова, що виражають прагнення зробити злочинця нешкідливим, морально покращеним і для держави корисним»¹.

Саме із дореволюційної доктрини пішла традиція виокремлювати декілька підходів до розгляду категорії «система покарань». Перший розглядає її як перелік усіх покарань, що розташовані у певному порядку, С.В. Познишев одним із перших досліджував систему покарань із поглядів цього підходу. Система покарань, на його думку «сукупність каральних заходів, які передбачені кодексом, співвідносяться один з одним, при цьому мають вигляд переліку. Самі ж покарання розміщені за ступенем їх відносної важливості»² таких поглядів у ті часи дотримувалися О.М.Попов, Ф.Ф.Депп, О.М.Богдановський, П.Д.Колосовський послідовниками цього підходу стали Л.В.Багрій-Шахматов, Н.Ф.Кузнецова, В.В.Сташис, М.І.Хавронюк, М.І. Бажанов, П.Л.Фріс, О.О.Дудоров, М.І.Мельник та інші. Так, Л.В. Багрій-Шахматов під системою покарань розумів «передбачений радянським кримінальним законом вичерпний, такий, що не підлягає довільним змінам, обов'язковий для суддів перелік покарань, розташованих у певному порядку»³. Хроленюк О.Ю. під системою покарань розуміє «вичерпний, обов'язковий для суду перелік видів покарань, які перебувають у системоутворюючих відносинах взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємозамінності й розташовані в чітко

¹ Максимович М.А. Речь объ уголовных наказаніяхъ въ Россіи. Кіевъ. 1853. С.10

² Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права. Москва, 1912. С.465.

³ Багрій-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание. Минск, 1976. С.275.

визначеному порядку за ступенем суворості»¹. М.І.Хавронюк та О.О.Дудоров визначають систему покарань як «встановлений КК вичерпний перелік розташованих у певному порядку видів покарань», виділяючи такі ознаки системи як: 1) вона складається із переліку конкретних видів покарань; 2) перелік видів покарань вичерпно визначений у КК (ст. 51 КК, а покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх – у ст.98 КК); 3) види покарань, розташованих у цьому переліку в певному порядку; його критерієм є їхня порівняльна суворість (тяжкість)»². Уточнимо, що стосовно видів покарань більш вдалим видається вживання іменника «суворість», адже тяжкість – класифікаційна ознака злочину: за *тяжкий* злочин, особа отримує *суворе* покарання.

Другий полягає у розгляді видів покарань як таких, що утворюють особливу множину (сукупність), у рамках якої виявляються внутрішні взаємозв'язки між окремими видами. Підтримку такий підхід знайшов у роботах дореволюційних науковців В.Д.Спасовича й А.А.Жижиленко. Далі відображувався у працях С.В. Бородіна, І.С. Ноя, В.І.Тютюгіна, О.В.Старкова, С.В.Черкасова та інших. В.І.Тютюгін визначає систему покарань як «сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою заходів державного примусу, які обмежують права і свободи особи, визнаної винною у вчиненні злочину, мають спільні цілі, призначаються тільки за вироком суду й упорядковані в законі про кримінальну відповідальність (ст. 51 КК) залежно від ступеня їх суворості у вигляді обов'язкового для суду і вичерпного переліку окремих видів покарань, розташованих у цьому переліку в послідовності від менш до більш суворого»³. Ю.А.Пономаренко під системою покарань розуміє «встановлену кримінальним законом узгоджену і упорядковану закриту множину видів покарань, що є підставою

¹Хроленюк О.Ю.Правові основи систематизації покарань в Україні: автореф.дис...канд.юрид.наук : 12.00.08. Харків, 2016. С.10. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ : веб-сайт. URL:

http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1130/pravovi_osnovi_sistematizaciyi_pokaran_v.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 01.08.2022).

² Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С.335.

³ Тютюгін В.І. Система і види покарань. Вісник Асоціації кримінального права. № 1 (6), 2016. С.435-438.

для визначення караності окремих видів кримінальних правопорушень»¹. С.В. Черкасов розглядаючи систему альтернативних позбавленню волі покарань, визначає її як: «соціально обумовлену сукупність передбачених кримінальним законом взаємодіючих між собою основних видів покарань»².

Другий підхід видається нам більш вдалим, адже «перелік» має більше відношення до «перерахунку», або «списку», тоді, як «множина» або «сукупність» вказують саме на системне утворення, вищий рівень взаємодії елементів, тому визначимо систему покарань наступним чином: **система покарань** – *конструктивна множина видів покарань, яка є втіленням нормативної реакції законодавця на різні прояви кримінально-протиправної поведінки.*

Система покарань – це, перш за все, теоретична конструкція, разом з тим, аналіз системи покарань шляхом розкриття її внутрішньої структури як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів не порушує нормативного закріплення даного інституту, тому, з метою єдиного розуміння теоретичних положень науки кримінального права і норм кримінального законодавства *рекомендуємо присвоїти найменування «система покарань»*. Такий підхід був би корисним для чинного законодавства, особливо у зв'язку із уведенням розподілу кримінальних правопорушень на злочини і проступки.

Система покарань належить до простих систем – це «система з невеликою кількістю взаємодіючих елементів, яка не має розгалуженої структури...Її, зокрема можна скомпонувати з окремих підсистем»³. Це замкнена система – число видів покарання є кінцевим і встановленим на законодавчому рівні із структурними зв'язками (зв'язки побудови) – «в результаті постійних зв'язків між елементами тримається каркас системи»⁴.

¹ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С.453.

² Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: автореф.дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.08. Одеса, 2005. С.16.

³ Грицюк П.М., Джоші О.І., Гладка О.М. Основи теорії систем і управління : навч.посіб. Рівне : НУВГП, 2021, С.28.

⁴ Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. С.22. *Державний університет телекомунікацій*. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1142_42884991.pdf (дата звернення: 19.07.2022).

Система покарань володіє рядом *ознак (закономірностями системи)¹*.

Першою ознакою системи покарань є її **цілісність**, яка загалом визначається як «єдність, що володіє загальними властивостями, які відмінні від властивостей окремих компонентів та не зводяться до простої суми таких властивостей; існування інтеграційних властивостей, тобто властивостей, які властиві системі в цілому і не властиві жодному елементу системи»². На особливу увагу у цьому контексті заслуговує думка Ю.А.Пономаренка: «цілісна, системна властивість переліку покарань полягає у тому, що він виступає *законодавчою підставою для визначення караності (пеналізації) кожного окремого кримінального правопорушення*, що підлягатиме застосуванню за його вчинення. Кожен окремо взятий елемент цієї системи (вид покарання) не володіє такою властивістю – з використанням лише одного виду покарання, без розуміння його зв'язків і залежностей з іншими видами покарань – здійснити визначення караності окремих видів кримінальних правопорушень неможливо»³. Таким чином, система покарань не зводить до простого об'єднання будівельних блоків: цілість системи полягає у встановленні видів та розмірів покарань, які у подальшому **деталізовано втіляться** у конкретну кримінально-правову норму Особливої частини КК.

Крім того, що «властивість цілісності відображає і взаємозв'язок елементів... вона відображає її взаємодію з середовищем, і відмежованість її від середовища»⁴. Система покарань є складовою інших надсистем: саме ознака цілісності дає можливість розглядати систему одночасно і як єдине ціле, і як **підсистему вищих рівнів**. Так, система покарань володіє відносною самостійністю у рамках більш широкої системи кримінальної відповідальності, до якої входять такі інститути як звільнення особи від покарання та його відбування (ст.74 КК), судимість (Розділ XIII КК).

¹ Так, Горбань О.М., Бахрушин В.Є. Основи теорії систем і системного аналізу : Навчальний посібник. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 204 с. виділяють **закономірності** системи.

² Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. С.34. *Державний університет телекомунікацій*. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1142_42884991.pdf (дата звернення: 19.07.2022).

³ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С.453.

⁴ Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. С.34. *Державний університет телекомунікацій*. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1142_42884991.pdf (дата звернення: 19.07.2022).

Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності і підсистемою заходів кримінально-правового характеру. Чинне кримінальне законодавство не містить легальної дефініції кримінальної відповідальності, а теоретичні міркування щодо визначення кримінальної відповідальності істотно відрізняються. Раніше була поширена точка зору за якої кримінальну відповідальність трактували як реалізацію санкції кримінально-правової норми, фактично ототожнюючи її з покаранням (М. М. Каплін, О.Є. Лейст, С.В. Познишев, І.С. Самощенко). Важливу вказівку робить М.І.Панов підкреслюючи, що «трактування кримінальної відповідальності лише як державного примусу у формі застосування покарання до особи, яка вчинила злочин (що, до речі, достатньо поширене), безпідставно звужує це поняття, фактично зводить його лише до змісту санкції й покарання і не може бути покладеним в обґрунтування низки інститутів кримінального права, тісно пов'язаних з інститутом кримінальної відповідальності...»¹.

На разі, здебільшого, науковці розглядають кримінальну відповідальність як юридичний обов'язок винної особи зазнати дії кримінального закону і як осуд її вироком суду за вчинений злочин з призначенням покарання чи без нього (П.С.Матишевський, А. О. Пінаєв, П. Л. Фріс). О.В.Козаченко вказує: «сучасне розуміння кримінальної відповідальності дає можливість розглядати останню в якості сукупності кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод»².

Наступною ознакою системи покарань є **цілеспрямованість** – система покарань має певну ціль існування, що виражається у її інструментальній цінності, виступаючи, хоч і непрямо засобом захисту суспільних інтересів від кримінальних

¹ Панов М.І. Проблеми кримінальної відповідальності та її правового регулювання. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С.7-13.

² Козаченко О. В. Дефініція кримінальної відповідальності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2016* : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 33-36.

правопорушень. Із цілеспрямованістю тісно пов'язана властивість **функціональності системи**.

Функції системи покарань впливають із функцій покарання. Т.А.Денисова під функціями покарання розуміла «основні напрямки кримінально-правової та кримінально-виконавчої діяльності покарання, завдяки якій розповсюджується вплив на особу, до якої покарання призначено і виконано, а також на інших осіб із нестабільною поведінкою з метою уникнення вчинення ними нових злочинів»¹. Можна виділити такі функції системи покарань: виправна (корекційна), функція попередження (превентивна) і відновлювальна (компенсаційна).

Виправна (корекційна) функція системи покарань покликана забезпечити неухильне дотримання соціальних норм, скорегувати антисоціальну орієнтацію, допомагає переоцінити правопорушнику свою поведінку. Крім того, призначення, наприклад, додаткових покарань сприяє *виправленню* засудженого, додатково стимулюючи засудженого відмовитися від корисливої поведінки, службових зловживань, недобросовісної професійної чи іншої діяльності.

Функція попередження системи покарань полягає у тому, що відбувається орієнтація громадян на вибір позитивного варіанту поведінки. Ризик бути покараним і за допомогою основного, і за допомогою додаткового покарання стимулюють осіб до відмови вчинювати кримінальне правопорушення. З огляду на це, справедлива, пропорційна, адекватна санкція та, що здатна стримувати вчинення кримінальних правопорушень. Ця функція витікає із теорії стримування, однією із ідей якої є визнання конкретної особи раціональною істотою, яка перед вчиненням кримінального правопорушення зважить переваги такого вчинку (особисті, майнові, фінансові тощо) і ризики (ймовірність засудження, судимість).

Відновлювальна функція полягає, перш за все, у поновленні соціального балансу, який було порушено вчиненням злочином чи проступком; у забезпеченні нормального функціонування суспільства, окремих державних та інших органів, відшкодуванні матеріальних збитків, компенсації та реституції. По-друге,

¹ Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 222-227.

справедливе покарання – не надто м'яке, й не надто суворе спрямоване ще й на реабілітацію та реінтеграцію самого засудженого.

Компенсація у вітчизняних реаліях частіше пов'язувалася із цивільним правом. Так, згідно п. 8, п. 9 ч.2 ст. 16 ЦК до способів захисту цивільних прав та інтересів відносяться відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди та відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Однак, з точки зору покарання, крім відшкодування шкоди, компенсаційна функція слугує і проявом уваги до потерпілого – жертви кримінального правопорушення, відходу від роками існуючих поглядів на кримінальне правосуддя, яке знало злочин і злочинця, але не знало жертви злочину. Принагідно відмітимо, що робоча група із питань кримінальної реформи цю функцію пов'язує із принципом гуманізму: «КК забезпечує визнання та дотримання прав, свобод і законних інтересів потерпілої особи, у тому числі права на реституцію та компенсацію» (ч.3 ст.1.2.6 Проекту КК).

Наступною ознакою системи покарань є **структурність**. Система покарань складається з частин, елементів, тобто має *структуру*. «Структура (від лат. «structure» – будова, розташування, порядок) відбиває певні взаємозв'язки, взаєморозташування складових частин системи»¹.

Система покарань, перш за все, є сукупністю елементів 12-ти видів покарань (кількісне вираження), кожен із яких володіє відповідними специфічними правообмежувальними властивостями, що відрізняються від інших елементів (якісний аспект). І.М.Дудник підкреслює: «Важливою особливістю системи є її склад, тобто певний набір компонентів, частин, елементів. Від складу, внутрішньої суті частини залежить природа цілого, тобто власне системи... склад, набір компонентів системи є змістовною властивістю останньої»². Елемент у спеціальній літературі визначається як «технічний об'єкт, що входить до складу системи або підсистеми, який при вирішенні конкретної сукупності задач недоцільно далі

¹ Горбань О.М., Бахрушин В.Є. Основи теорії систем і системного аналізу : Навчальний посібник. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. С.25.

² Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. С.10. Державний університет телекомунікацій. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1142_42884991.pdf (дата звернення: 19.07.2022).

розбивати на частини»¹; «елементом системи називають її частину, яка виконує специфічну функцію і є неподільною... Внутрішня структура елементів не є предметом системного аналізу»². Елементами системи покарань є види покарань, які мають володіють властивістю **ідентифікаційності** – кожний елемент може бути виділений з системи. Окремим елементам системи присвячено *наступні розділи дисертації*.

Втілення структури системи покарань можна розглядати за рівнями: «сама система покарань, визначена в Загальній частині, знаходить свій прояв і практичне застосування тільки шляхом призначення конкретних покарань, передбачених за окремі кримінальні правопорушення в частині Особливій»³.

На перших рівнях знаходиться узагальнена інформація, яка охоплює лише окремі аспекти системи покарань і задає умови її функціонування: покарання встановлюються, по-перше, узагальнено – у типових санкціях, які виражають тяжкість кримінального правопорушення через встановлення розміру і виду покарання (ст.12 КК) та у ст.51 КК. Окрім зазначеного, Ю.А.Пономаренко, вказує, що «на цьому рівні встановлюється зміст кожного окремого виду покарання; встановлюється співвідношення між видами покарань; визначаються особливості встановлення у санкціях чи застосування окремих видів покарання»⁴. По-друге, у статтях Загальної частини, де характеризується кожний вид покарання. По-третє, у статтях Особливої частини, де подано більш детальну й конкретну інформація та конкретизується покарання за кожен вид кримінального правопорушення. Структура санкцій кримінально-правових норм є відображенням структури системи покарань. Санкція норми включає у себе таку юридичну конструкцію як покарання. Вихідними даними при побудові системи покарань слугує ступінь суспільної

¹ Прокопенко Т.О. Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб; М-во освіти і науки України, Черкас.держ.технол.унт. Черкаси: ЧДТУ, 2019. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/986/1/1/%D0%A2%D0%A1%D0%86%D0%A1%D0%90_%D0%9D%D0%9F_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення: 08.07.2022). С.14.

² Грицюк П.М., Джоші О.І., Гладка О.М. Основи теорії систем і управління : навч.посіб. Рівне : НУВГП, 2021, С.20.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг.ред. В.Я.Конопельського, В.О.Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. С.16.

⁴ Пономаренко Ю.А. Кримінально-правова пеналізація. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 2(7), С.310-314.

небезпеки кримінальних правопорушень, вчинених суб'єктами кримінальних правопорушень. Однак, не лише ці обставини необхідно брати до уваги при виборі видів і розмірів покарання: пеналізація злочинів – «це складова частина кримінально-правової політики держави, яка становить собою процес і результат діяльності законодавця із визначення у кримінальному законі видів і розмірів покарань за злочини з метою нормативного забезпечення засобів для протидії злочинності»¹.

Процес пеналізації (особливо на рівні нормотворення) нерозривно пов'язаний з процесом конструювання кримінально-правової санкції, у якій встановлюється конкретне покарання за конкретне кримінальне правопорушення. Це рівень **диференціації**, на якому «відображено встановленні законодавцем межі відповідальності залежно від найбільш типових рис (властивостей), які характеризують в узагальненому вигляді різні групи злочинів»².

Завдання правозастосувача у рамках диференційованої, але не персоніфікованої санкції індивідуалізувати покарання – обрати конкретний вид покарання за конкретне кримінальне правопорушення з урахуванням обставин: «диференціація покарання, встановлена спочатку в системі покарань... створює умови подальшої його індивідуалізації»³.

За таких обставин, складніше завдання стоїть перед законодавцем – санкція повинна бути справедливою, а такою вона може бути лише тоді, коли відповідає тяжкості описаного у диспозиції діяння, узгоджена із санкціями за вчинення інших, близьких за видом і характером кримінальних правопорушень, адже, правозастосувач обмежений санкцією кримінально-правової норми. При цьому, санкції статей Особливої частини у дійсності є певною вихідною моделлю, адже суд за наявності підстав може взагалі звільнити особу від покарання, або застосувати інший кримінальний захід.

¹ Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. №1 (1). С.32-49.

² Музыка А.А., Багиров С.Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий : Изд-во Хмельницкого университета управления и права, 2009. С.52.

³ Рябчинська О.П. Система покарань як передумова диференціації кримінальної відповідальності та покарання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. Вип.1. С.177-180.

Система покарань на рівні диференціації втілюється за такими сценаріями:

- а) законодавець передбачає градуйоване покарання у виді позбавлення волі: так, за ст.199 КК «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів» передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років;
- б) законодавець передбачає і покарання у виді позбавлення волі, і покарання, альтернативні позбавленню волі. Наприклад, ст.178 КК «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» передбачає покарання у виді штрафу до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк;
- в) законодавець передбачає можливість заміни одного покарання іншим: наприклад, штраф можна замінити на громадські чи виправні роботи (ч.5 ст.53 КК): «у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років», а покарання у виді позбавлення волі можливо замінити на тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: «суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк» (ч.1 ст.62 КК);
- г) законодавець залишає вибір окремих видів покарань за суддею. Наприклад, позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу залишається *виключно* на розсуд судді у разі вчинення особою, яка таке звання

має тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а окремі норми, що передбачають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю містять вказівку, що суддя може його застосувати або не застосувати, так, ч.2 ст.239 КК «Забруднення або псування земель» передбачає, що суддя може застосувати «позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» або ні: «або без такого»; г) законодавець передбачає, що за наявності конкретних обставин, на розсуд судді, останній повинен відмовитися від позбавлення волі на користь іншого покарання: наприклад, суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк (ч.1 ст. 58 КК).

Нерозривно пов'язаним із диференціацією є рівень **індивідуалізації покарання**, що дає право судді призначати основні та додаткові покарання стосовно кожного конкретного деліквента з урахуванням обставин кримінального правопорушення і особи правопорушника: законодавчі засоби, надані правозастосувачам у виді певного карального резерву, аби ті мали можливість корегувати санкцію відповідно до обставин кожного кримінального правопорушення. Його у загальному вигляді закріплено у ст.61 Конституції України згідно з якою юридична відповідальність особи має індивідуальний характер і деталізовано у рішенні Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року, відповідно до якого «суд індивідуалізує покарання, необхідне і достатнє для виправлення засуджених...». Від виду санкції і чіткості її конструкції залежать питання, пов'язані з індивідуалізацією покарання (врахування характеру і ступеню суспільної небезпеки, особи винного, обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання). Однак, у чинному КК є ряд недоліків, які порушують цей принцип. До таких, зокрема, належить розмитість меж категорій злочинів – в окремих випадках законодавець вказує лише максимальний строк позбавлення волі – наприклад, згідно ст. 116 КК умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання «карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк». Такий підхід призводить до того, що за вчинення нетяжкого злочину

винний може отримати покарання суворіше, ніж за вчинення тяжкого: суд може призначити покарання у виді двох років позбавлення волі за побої і мордування (ч.2 ст.126 КК), адже санкція передбачає «обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк» і три роки за необережне знищення чи пошкодження майна (ст.196 КК), оскільки покарання може бути призначене у виді «обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк».

У ряді випадків, враховуючи можливість реінтеграції правопорушника, ступінь вини, суддя може прийняти рішення про те, що засудження буде умовним, крім того, оскільки частина додаткових покарань не є обов'язковими, вони залишаються на розсуд судді. Індивідуалізація означає таке поєднання основного і додаткового покарань, яке є єдино необхідним і достатнім для досягнення цілей покарання.

Принагідно відмітимо, що у Проєкті нового КК України робиться вказівка на «індивідуальність» кримінально-правових засобів, яка розкривається через те, що «кримінально-правові заходи мають індивідуальний характер» і «не допускається колективна відповідальність і відповідальність за діяння інших осіб» (ч.1. ст.1.2.5 Проєкту КК).

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «індивідуалізувати» означає: «1) надавати кому- чому-небудь індивідуальних рис; 2) робити що-небудь по-різному стосовно неоднакових предметів, різних осіб; 3) враховувати особливості кожної одиниці при вивченні сукупності предметів чи явищ». «Індивідуальність» же розкривається як «1) сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду певної людини; 2) людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак чи рис; особистість»¹. Переносячи словникове визначення у царину кримінального права, можна зрозуміти, що індивідуалізація й індивідуальність відносяться до призначення

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С.504.

покарання обвинуваченому, однак, перше акцентує на необхідності «пристосування» окремих видів покарань до конкретного порушника з урахуванням вчиненого і його особи, а другий полягає у тому, що жодна особа не може бути покарана за діяння, яке вона не вчиняла (не може бути покарана за вчинок іншої особи), тому норма «кримінально-правові засоби мають індивідуальний характер», справді вказує на вибір засобів для конкретного індивіда, але не передбачає врахування її особливостей та особливостей вчиненого діяння. Це навіть етимологічно відноситься до поняття «індивідуалізації» – фону усього судового процесу, який якраз і встановлює, що «кожна справа – особлива».

Вибір конкретного виду покарання – процес високоіндивідуалізований й *a priori* індивідуальний.

Однак, крім того, «структура відбиває найсуттєвіші зв'язки між елементами та *підсистемами*, які мало змінюються при змінах у системі та забезпечують існування системи і найважливіших її властивостей...»¹. Прокопенко Т.О. підсистему визначає як «виділену частину системи, яка має властивості системи...»².

Доцільним у системі покарань є виокремлення підсистем. Підтримуємо думку О.І. Фролової про те, що «система покарань являє собою кількісну множину видів покарань»³, і Є.Л. Стрельцова який наголошує, що ці види «входять до складу певних підсистем (розділів КК), які угруповані за єдиним критерієм»⁴. Д.А.Шевченко стверджує, що «виокремлення у системі покарань певних її підсистем не є штучним і має належне теоретичне підґрунтя». Розділяючи систему покарань на *підсистему, яка стосується повнолітніх і підсистему, яка стосується неповнолітніх*, автор зазначає, що «це не просто якийсь абстрактно-теоретичний

¹ Грицюк П.М., Джоші О.І., Гладка О.М. Основи теорії систем і управління : навч.посіб. Рівне : НУВГП, 2021, С.21.

² Прокопенко Т.О. Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб; М-во освіти і науки

України, Черкас.держ.технол.ун-

т. Черкаси: ЧДТУ, 2019. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/986/1/%D0%A2%D0%A1%D0%86%D0%A1%D0%90_%D0%9D%D0%9F_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення: 08.07.2022). С.65.

³ Фролова О.І. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навчальний посібник. Київ : «АртЕк», 1997. С.92-98.

⁴ Стрельцов Е.Л. Задачи, функции и механизм уголовного права. *Актуальные проблемы держава и права*. 2010. Вип.54. С.38-42.

«набір» покарань для відповідної категорії осіб... Ці підсистеми наділені самостійними ознаками системності: а) кожна складається з набору елементів (видів покарань), які дають змогу відрізнити дану підсистему від суміжних підсистем; б) кількість елементів, що входять до складу системи покарань є граничною, вона визначена законом і лише за законом ця кількість може бути змінена; в) окремі підсистеми покарань мають відповідну структуру, елементи, що її утворюють і розташовані у визначеному порядку, а карний вплив кожного елементу системи зростає відповідно до тяжкості злочину, визначеною статтею КК, яка є структурною одиницею цієї підсистеми»¹. С.В.Черкасов виділяє «систему альтернативних покарань», яка «включає дві підсистеми – підсистему альтернативних покарань, що застосовуються до повнолітніх злочинців і підсистему альтернативних покарань, що застосовуються до неповнолітніх злочинців»².

Підсистема основних покарань є сукупністю універсальних, диференційованих, доцільних, соціально-результативних суворих заходів, які покликані виконувати завдання покарання. Основні покарання можуть зупинити вчинення злочинів і проступків у майбутньому, стримуючи або ізолюючи правопорушника, тим самим захищаючи суспільство; забезпечують співрозмірне покарання; засуджують поведінку правопорушника. В.І.Тютюгін, надаючи визначення основним покаранням також наголошує, що «це такі покарання, які завжди передбачені в санкціях статей Особливої частини КК, призначаються тільки як самостійні заходи впливу, не можуть приєднуватися до інших видів покарань і сполучатися між собою»³.

Санкція статті за конкретне правопорушення передбачає одне (наприклад, ч.1 ст.258-1, ч.1 ст.258-4, ч.1 ст.259 КК) або, якщо вона альтернативна, декілька основних видів покарань, із яких суддя може призначити лише одне (наприклад, ст.124, ст.192, ст.193 КК). До них відносяться: громадські роботи, виправні роботи,

¹ Шевченко Д.А. Щодо окремих проблем взаємодії елементів у системі покарань. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди «Право»*. Вип. 22. 2014. С.121-129.

² Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: автореф.дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.08. Одеса, 2005. С.9.

³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17. Харків : Право, 2016. С.652.

службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі (ч.1 ст.52 КК). За одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу (ч.4 ст.52 КК).

До інших особливостей основних покарань відносяться: 1) не можуть поєднуватися одне з одним при призначенні покарання за одне і те саме кримінальне правопорушення; 2) призначення основного покарання, не вказаного у санкції статті можливе лише за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за це кримінальне правопорушення (ч.1 ст.69 КК).

Додаткові покарання – це відособлена підсистема, яка виконує допоміжну роль. Ці покарання можуть бути призначені лише у поєднанні з основним покаранням з метою цілеспрямованого впливу на засудженого, якщо законодавство або суд вважає недостатнім призначення тільки основного покарання і на відміну, від останніх, вони не завжди можуть бути передбачені у санкції статті Особливої частини КК (наприклад, ч.2 ст.55 КК встановлено, що «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини»). Додатковими покараннями КК визнає позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскацію майна (ч.2 ст.52 КК). До основного покарання може бути приєднане одне (наприклад, ст.233 «Незаконна приватизація державного, комунального майна», ст.240-1 КК «Незаконне видобування, збут, придбання, передача,

пересилання, перевезення, переробка бурштину») чи декілька (наприклад, ст.110-2 КК «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України», ч.3 ст.201-1 КК «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України, вчинене організованою групою чи в особливо великому розмірі») додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК (ч.4 ст.52 КК).

До інших особливостей додаткових покарань відноситься те, що:

- 1) додаткове покарання може бути суворішим, ніж основне – так, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути приєднано як додаткове покарання до штрафу, пропри те, що обсяг карального впливу додаткового покарання на засудженого буде більшим, ніж каральний вплив основного покарання, якщо вважати, що система покарань побудована від найменш суворого до найбільш суворого (наприклад, ст.183 КК «Порушення права на отримання освіти», ст.206 КК «Протидія законній господарській діяльності» і т.д.);
- 2) не повинно бути однаковим з основним, інакше відбувається втрата його ролі як допоміжного засобу впливу на засудженого – додаткове покарання повинно обмежувати інші права засудженого; 3) в окремих випадках може виконувати не лише допоміжну, але й компенсаційну функцію – суд може відмовитися від призначення більш суворого виду покарання при альтернативній санкції, натомість додати до м'якшого основного покарання одне або декілька додаткових покарань;
- 4) можуть бути додатковими обов'язковими – санкція статті передбачає призначення додаткового покарання і додатковими факультативними – призначення покарання залишається на розсуд суду. Однак, відповідно до ч.2 ст.69 КК «суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Ш.Б.Давлатов зазначає: «правила призначення додаткових покарань мають виключати можливість... гуманізації кримінально-правового регулювання суспільних відносин... застосування додаткових покарань за своїм змістом проявляється у призначенні двох покарань за один і той самий злочин. Таке їх поєднання в окремих випадках викликає занепокоєння тим, що це може призвести до порушення важливого конституційного положення, відповідно до якого людина не може двічі притягуватися до юридичної відповідальності одного виду за один і той самий злочин»¹. Позиція законодавця, викладена у ч.2 ст.69 КК ще більше констатує той факт, що призначення додаткових покарань залишається у межах суддівської дискреції і оцінюється нами позитивно, адже, по-перше, адаптує вітчизняне правосуддя до визнаного гуманістичного вектора, по-друге, є корисною для осіб, які, до прикладу, вчинивши кримінальне правопорушення щиро розкаялися.

Деякі покарання можуть бути як основними, так і додатковими, у юридичній літературі для їх означення, використовується термін «змішані» або «універсальні»², таких у кримінальному законодавстві України лише два – штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Такі покарання як штраф (ст.53 КК) та конфіскація майна, яка призначається у випадку вчинення тяжких та особливо тяжких корисливих злочинів (ст.59 КК), можуть бути призначені у якості додаткових покарань лише у випадках, передбачених Особливою частиною КК.

Жодна із санкції статей не передбачає покарання у вигляді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, що ускладнює можливість застосування цього виду покарання.

Ієрархічна побудова – впорядкована послідовність різних компонентів системи і рівнів взаємозв'язку між ними. Вважається, що у якості критерію

¹ Давлатов Ш.Б. Особливості призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Правова позиція*. 2019. №4 (25). С.158-165.

побудови системи покарань повинна бути обрана суворість, яка визначається через обсяг правообмежень, передбачених для засуджених. У залежності від суворості повинно бути здійснено розташування кожного виду покарання: з кожним новим видом повинна зростати й суворість.

Однак, вбачається можливість відмовитися від тези, що основним принципом побудови системи покарань є розташування покарань від менш суворого до більш суворого.

Ст. 51 КК України встановлено систему покарань. При цьому покарання перелічено починаючи з найлегшого їх виду і закінчуючи найтяжчим (яким є довічне позбавлення волі), так звана, ієрархічна побудова. Із змісту цієї статті вбачається, що саме штраф за чинним КК є найменш суворим видом покарання: вважається, що штраф у будь-якому розмірі є покаранням більш легким, ніж, наприклад, арешт, обмеження волі чи тримання у дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців. Водночас, штраф виступає *єдино* можливим основним покаранням за деякі злочини, які класифікуються як «тяжкі» та «особливо тяжкі» (наприклад, ч. 1 ст. 203-2 КК «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей», яка передбачає покарання «...від десяти тисяч до сорока тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян...»).

Ідея застосування за певні злочини лише найлегшого виду покарань – штрафу вступає в очевидну суперечність з визнаною тяжкістю відповідних злочинів. Ця суперечність загострюється, коли йдеться про особливо тяжкі злочини. Закон завжди передбачає за такі злочини позбавлення волі на строк понад 10 років, а іноді – навіть можливість довічного позбавлення волі (наприклад, у ч.2 ст. 115 КК України), але із 2011 р. деякі із них караються лише штрафами: зміни, внесені до КК Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» призвели до руйнування ієрархічної будови вітчизняної системи покарань, оскільки місце штрафу у системі перестало відповідати його м'якості, у зв'язку з чим «не

може бути й мови про систему покарань, в якій види покарань розташовані від м'якішого до найсуворішого»¹.

Наведене свідчить, що внесені зміни, повністю зруйнували логіку класифікації злочинів та систему покарань в цілому і призвели до призначення явно неадекватних покарань за деякі найбільш небезпечні для суспільства злочини. Ця проблема обговорювалася вітчизняними науковцями. Наприклад, К.Б.Марисюк пропонує «знизити законодавчо закріплений максимальний розмір покарання у виді штрафу до економічно обґрунтованої межі, а саме щонайменше у 3–5 разів»², однак, поки що розміри штрафів лише збільшуються, у тому числі і ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: у ч.1 ст.180 КК «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» розмір штрафу із «до п'ятдесяти» перетворився на «від однієї тисячі до трьох тисяч», ч.2 ст.180 КК, яка теж передбачала штраф у розмірі «до п'ятдесяти» тепер «до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян», тобто розмір штрафу в останньому випадку зріс у 100 разів. Подібні зміни торкнулися ще цілого ряду статей КК.

Система покарань має принципове теоретичне значення, оскільки від того, що під нею розуміється, як і в якому порядку містяться у ній каральні прояви, як вони співвідносяться між собою і приводяться у реальну взаємодію, залежить практично все, що асоціюється із покаранням. У той же час, система покарань є продуктом нормотворчої діяльності і не здатна самостійно функціонувати поза зв'язками з іншими правовими засобами; дозволяє забезпечити диференційований й індивідуалізований вплив на осіб; характеризується наявністю такого порядку побудови, при якому кожна підсистема і елемент (вид) покарання має специфічний рівень карального впливу на порушника правових приписів. Однак, покарання, стає дедалі важче виміряти за суворістю. Звісно, є очевидні протиріччя: 3 400 гривень

¹ Митрофанов І.І. Основні концепти нового законодавства про кримінальні правопорушення. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.конф., м.Харків, 17-19 жовт.2019 р. Харків, 2019. С.92-96.

² Марисюк К.Б. Кримінально-правове регулювання у вигляді штрафу потребує вдосконалення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 280-285.

штрафу чи 5 років позбавлення волі, навіть попри проблему ієрархічної побудови виглядають надто полярними, і очевидно, що штраф виступає менш суворим видом покарання, навіть на фоні 240 годин громадських робіт 50 н.м.д.г. виглядають менш суворим видом покарання однак, коли розмір штрафу коливається від 1000 до 4000 н.м.д.г., а у якості альтернативи пропонуються громадські роботи від 150 до 240 годин вирішення цього завдання уже не виглядає таким однозначним і буде залежати від багатьох факторів – майнових, соціальних тощо. З огляду на те, що у чинному КК досі існують штрафи у розмірі 30 н.м.д.г. проста перестановка і визнання громадських робіт менш суворим видом покарання виглядає недоцільною.

Функціонування ж підсистеми додаткових покарань дозволяє призначати засудженому два і більше види покарань, тим самим не лише максимально індивідуалізуючи покарання, але й посилюючи його, по суті – подвоюючи, тоді як застосування замість штрафу громадських робіт, які вважаються більш суворим видом покарання можуть наслідком мати не більшу суворість покарання, а його пом'якшення.

Крім того, сприйняття покарання засудженим індивідуальне – врахування фактичної суворості покарання стосовно конкретного засудженого за певне кримінальне правопорушення можливе *винятково на рівні індивідуалізації* покарання, при цьому, остаточна оцінка суворості покарання може суттєво відрізнятися від законодавчо встановленої. Вважаємо можливим вийти за традиційно існуючі теоретичні межі: позиція врахування місця того чи іншого виду покарання у системі покарань є спірною з огляду на зміст чинного кримінального закону, а остаточна оцінка суворості покарання можлива тільки у випадку врахування фактичної суворості *індивідуалізованого покарання*, тоді як саме по собі місце виду покарання у системі не може і не повинно визначати оцінку його суворості.

На **стійкість** системи покарання вказує відсутність змін шляхом додавання одних і видалення інших видів покарань у чинному КК. Хоча, суттєві зміни державних питань кримінальної політики (зокрема, розподіл кримінальних правопорушень на злочин і кримінальний проступок) вимагають кардинальних змін

системи покарань, який повинен відбуватися за двома етапами. Перший – вироблення необхідних норм і законодавчої бази. Другий – якісна систематизація нормативного матеріалу.

На відміну від системи покарань, яка об'єднує у цілісну категорію розрізнені види покарань, *класифікація* не породжує інтегративної властивості, не є цілісною, а лише вказує на однорідність видів – це інструмент, який дозволяє уніфікувати види покарань у разі, коли вони мають однакові характеристики, коли є спільність критерію, який їх об'єднує. Класифікація може існувати там, де є система, **виділення** елементів якої, знаходиться в узгодженні з логікою її побудови, функціонування і розвитку. К.О.Сорока зауважує: «класифікацію часто розуміють як операцію розподілу за різними групами, насправді ж якраз навпаки, класифікація є операцією *об'єднання*, а саме множина об'єктів, що підлягають класифікації, об'єднується у певні групи за характерними ознаками»¹. Хроленюк О.Ю. визначає, що класифікація, зокрема, «виступає допоміжним засобом при побудові системи покарань»².

Класифікаційні моделі покарань як елементів системи у науці кримінального права виокремлюються за наступними критеріями: **1)** за суворістю покарання: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі; **2)** за юридичним значенням або порядком призначення покарань – основні, додаткові; **3)** за можливістю визначення строку покарання – строкові і безстрокові; **4)** за суб'єктом – покарання, що призначаються для загального суб'єкта і покарання, що призначаються для спеціального суб'єкта;

¹ Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу : навч.посібник. Харків : ХНАМГ, 2004. С.24-25.

²Хроленюк О.Ю.Правові основи систематизації покарань в Україні: автореф.дис...канд.юрид.наук : 12.00.08. Харків, 2016. С.8. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ : веб-сайт. URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1130/pravovi_osnovi_sistematizaciyi_pokaran_v.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 01.08.2022).

5) за віком – покарання для повнолітніх осіб та покарання для неповнолітніх осіб; 6) залежно від можливості заміни покарання на більш м'яке – ті, які можливо замінити й такі, які замінити неможливо; 7) залежно від наявності виправно-трудоного впливу – такі, що передбачають залучення засудженого до праці і такі, що не передбачають залучення засудженого до праці; 8) за обмеженням суб'єктивних прав: а) обмеження особистого права на свободу; б) обмеження права власності; в) обмеження права на працю; 9) залежно від наявності ізоляції особи від суспільства – такі, що передбачають і такі, що не передбачають ізоляцію; 10) за видом вчиненого кримінального правопорушення – покарання, передбачені за злочин та покарання, передбачені за вчинення кримінального проступку.

Побудова класифікаційних моделей повинна відбуватися без спрощення, надмірно-помилкової абстракції, яка стирає інформацію про унікальні характеристики кожного виду покарань. Позитивними характеристиками класифікаційних моделей також є універсальність – можливість застосування протягом тривалого часу і гнучкість – швидка адаптація до законодавчих новел (наприклад, введення чи вилучення певного виду покарань) у рамках модернізації системи.

РОЗДІЛ II. СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Покарання, передбачені для повнолітніх осіб

КК України 2001 р. не містить визначення системи покарань, обмежуючись лише переліком її видів у ст.51 КК.

До повнолітніх осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані наступні види покарань.

Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч, якщо статтями КК не передбачено вищого розміру штрафу (ч.1, 2 ст.53 КК). Штраф може бути розстрочено (ч.4 ст.53 КК) і замінено громадськими роботами, виправними роботами або позбавленням волі (ч.5 ст.53 КК).

Термін «штраф» походить від лат. «роена», що означало «викуп за убивство» і «відшкодування, покарання». Звернення до юридичної думки дає змогу виокремити наступні наукові пояснення терміна «штраф»: «штраф – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаною винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні її права власності на певну суму грошових коштів»¹; «це покарання, яке полягає у грошовому стягненні, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині КК»²; «це вид кримінального покарання, яке застосовується за вироком суду до винної особи, і полягає у стягненні чітко визначеної у Особливій частині КК України грошової суми на користь держави»³. Законодавець не розмежовує розміри штрафу залежно від того, призначається воно як основне чи додаткове покарання.

¹ Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: автореф. дис. канд. ю. н.: 12.00.08. Харків : Право, 2008. С.8.

² Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. С.340.

³ Марисюк К.Б. Кримінально-правове регулювання у вигляді штрафу потребує вдосконалення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 280-285.

Науковцями висловлювалися різні думки про необхідність перегляду підходів до обчислення розміру штрафу та його базової одиниці у КК. Так, В.О.Попрас найбільш ефективним вважає встановлення в законі штрафу безпосередньо у національній грошовій одиниці – гривні¹. Такий підхід втілено у законодавстві Франції, де штраф, згідно ст.131-3 КК Франції відноситься до виправних покарань і згідно ст.131-12 КК – до адміністративних покарань за порушення, кваліфікація яких також здійснюється за нормами КК Франції. Його встановлюють у національній валюті – наприклад, за правопорушення 4 класу передбачається штраф у розмірі, що не перевищує 4750 євро (ст.131-13 КК Франції). Натомість, О.Євдокімова наголошує, що «визначення розміру штрафу у КК у твердій грошовій сумі, зважаючи на складну та нестабільну соціально-економічну ситуацію в Україні, є невиправданим та передчасним. До того ж цей спосіб притаманний лише деяким із європейських країн, тоді як більшість ідуть шляхом використання різних видів умовних (базових) величин». Принагідно відмітимо, що використання н.м.д.г. є обов'язковим і у судових рішеннях, а призначення цього виду покарання у твердій грошовій сумі як це зробив Кам'янець-Подільський районний суд Хмельницької області у вирокові від 20 січня 2015 року може призвести до скасування рішення².

Сама О.Євдокімова найбільш вірним вважає «впровадження в якості базової одиниці штрафу розміру денної ставки як щоденного доходу винного, що дозволить забезпечити однакову репресивність штрафу для осіб, що мають різний майновий стан»³. Такий спосіб застосовується, до прикладу у ФРН, де штраф обраховується у денних ставках – доходу без вирахувань, який злочинець повинен чи може отримати у середньому за один день. Згідно п.2 ч.1 ст.40 КК ФРН розмір штрафу варіюється від 5 до 360 денних ставок. При цьому, законодавчо встановлено, що денна ставка не може бути нижче 1 євро і перевищувати 30000 євро. Наприклад, якщо особу

¹ Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: автореф.дис.канд.ю.н:12.00.08. Харків : Право, 2008. С.9.

² Див.Постанова Верховного суду України №5-154кц15 від 01.10.2015. Закон і бізнес : веб-сайт. URL: https://zib.com.ua/ua/121006-verhovniy_sud_zrobiv_visnovok_schodo_rozrahunku_rozmiru_shtr.html (дата звернення: 08.06.2021).

³ Євдокімова О. Щодо визначення як базової одиниці обчислення розміру штрафу у кримінальному кодексі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №9. С.174-178.

звинувачують у нанесенні тілесних ушкоджень з необережності, залежно від розміру і виду спричиненої шкоди суд може на власний розсуд призначити штраф у цих межах. Важливим для визначення суми штрафу є «особисті і економічні обставини винного», а його відправною точкою – щомісячна зарплата без вирахувань: одна тридцята від цієї суми зазвичай береться як денна ставка. Якщо чистий дохід однієї особи, що вчинила кримінальне правопорушення становить 3000 євро, то одна тридцята відповідає денній ставці – 100 євро. Чистий дохід другої особи – 450 євро, денна ставка для неї становитиме 15 євро. Якщо їм обом буде призначено покарання у вигляді 90 денних ставок (покарання до 90 денних ставок у ФРН не тягнуть за собою судимість), вони заплатять різні штрафи – 9000 євро і 1350 євро. Такий підхід якнайкраще відображає законодавчу вимогу врахування майнового становища винного.

Законопроектом № 4134 «Про внесення змін до Кримінального кодексу щодо визначення розміру штрафів» від 02 березня 2009 року пропонувалося замінити «неоподатковуваний мінімум доходів громадян» при обчисленні розміру штрафів, на «мінімальну заробітну плату». У кримінально-правовій науці така думка підтримується О.Звіркою, який пропонував визначати «розміри матеріальної шкоди за допомогою соціальних державних стандартів (мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, прожитковий мінімум)»¹. Саме прожитковий мінімум автор вважає найбільш прийнятним. Ми не можемо підтримати цю точку зору: будучи елементом соціальної політики, державні соціальні стандарти включаються в оплату праці, пенсійне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, культуру, житлово-комунальне господарство, соціальну підтримку і соціальне обслуговування, однак, не можуть задовольнити потреби правозахисної політики, адже, приймаючи рішення про встановлення розміру державних соціальних стандартів, яке відбувається щорічно, законодавець орієнтуватиметься на сферу соціального захисту, а не сферу кримінальної політики, що неодмінно похитне стабільність кримінального законодавства. Штраф передбачає матеріальні наслідки, які можуть

¹ Звірко О. Є. Критерії визначення розмірів матеріальної шкоди, завданої злочинним діянням, та розмірів штрафів за вчинені злочини. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 66-67.

спонукати засудженого до відмови від майнових та інших кримінальних правопорушень, тому в основі його розміру повинен бути не вид будь-якого соціального стандарту, а доцільність з точки зору принципів верховенства права та пропорційності. А єдиний зв'язок штрафу із соціальною політикою полягає у тому, що соціальна нерівність гальмує стримуючий ефект покарання. В.Р.Мойсик пропонує «відмовитися від застосування будь-яких величин, що є у сфері соціальної та економічної політики, і встановити певну автономну величину, грошове значення якої закріпити в законі або кодексі». До основних переваг такого підходу автор відносить можливість «корегувати цю величину тільки шляхом внесення змін до законодавства, тобто свідомо приймати рішення про зміну зазначених розмірів відповідно до завдань кримінальної й адміністративної, а не соціальної, економічної чи іншої політики»¹. Існуючий у чинному КК н.м.д.г., який здатен реагувати на масштабний суспільно-політичний розвиток держави та об'єктивні зміни соціально-економічних можливостей кожної фізичної особи. основним недоліком має свій розмір, який не змінювався із 1996 року (п.3 Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні» № 762/96 від 25 серпня 1996 року було визначено, що українські карбованці підлягають обміну на гривні (банкноти та розмінну монету) за курсом 100000 карбованців на 1 гривню. Таким чином, встановлювався мінімум доходів громадян у розмірі 17 гривень). Умисне легке тілесне ушкодження (ч.1 ст.125 КК України) виходячи із 17 гривень н.м.д.г. оцінено законодавцем сумою, яка не перевищує 850 гривень, а суддівська практика показує, що з урахуванням обставин (щирим каяттям, угодою про примирення) сума штрафу може становити 30 н.д.м.г. (510 гривень)². Чи досягає така сума штрафу цілі виправлення і забезпечення попередження вчинення нових кримінальних правопорушень? На наш

¹ Мойсик В. Р. Щодо визначення грошового виміру кримінального покарання й адміністративного стягнення. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 3. С. 35-36.

² Див. наприклад Вирок Дунаєвського районного суду Хмельницької області у справі № 674/42/19 від 05.02.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79625037> (дата звернення: 22.02.2021); Вирок Бродівського районний суду Львівської області у справі № 439/6/19 від 19.04.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81281052> (дата звернення: 22.02.2021); Вирок Канівського міськрайонного суду Черкаської області у справі № 697/2370/20 від 31.12.2020. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93970935> (дата звернення: 22.02.2021).

погляд – ні, адже не виконує функцію майнового дискомфорту, який неодмінно повинен відчувати обвинувачений.

У Проєкті КК пропонується ввести поняття «розрахункової одиниці, яка застосовується для визначення розмірів предмета або засобу вчинення кримінального правопорушення, а також спричиненої ним майнової шкоди і розміру штрафу та грошового стягнення, дорівнює 200 гривням» (ч.1 ст.1.3.2 Проєкту КК). Проєктом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань формування прожиткового мінімуму та створення передумов для його підвищення» від 20 травня 2020 р. (станом на 26.11.2022 р. готується на друге читання) теж пропонується уведення поняття «розрахункова одиниця», однак, на відміну, від Проєкту КК, її сума у гривневому еквіваленті не конкретизується. Законопроєктом передбачено, що для кваліфікації кримінальних правопорушень має застосовуватися розрахункова одиниця, встановлена законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Проте, уведення розрахункової одиниці виглядає виправданим лише у разі, якщо ця величина буде автономною – як це пропонується у Проєкті КК, в іншому випадку, вона лише формально замінить існуюче сьогодні поняття н.м.д.г.

Окрім штрафу у традиційному для нашого розуміння сенсі цього слова цікавою є практика країн, у законодавстві яких передбачено й так звані «репараційні» штрафи (санкції-репарації) або більш звичні для українського законодавства – компенсація, відшкодування шкоди (наприклад, ст.131-8-1 КК Франції визначає цей вид покарання як «обов'язок засудженого провести протягом строку і у відповідності із процедурами, встановленими судом, компенсацію збитків, які було спричинено потерпілому»). Уведення відновлювальних (лат.reparation – відновлення) форм у кримінально-правову площину було б корисним для вітчизняного законодавства, а побудова його цілісного опису не лише б спростила практичне використання, але і відобразила матеріальну двоїстість, де сплата штрафу особою, яка вчинила кримінальне правопорушення було б корисним для держави, а репараційний штраф – для потерпілого. Проєктом КК пропонується уведення двох форм відновлення – *реституції* яка визначається як: «1) поновлення порушеного

особистого права потерпілої особи; 2) повернення потерпілій особі (цивільному позивачу) майна, здобутого шляхом вчинення кримінального правопорушення або 3) за згодою потерпілої особи (цивільного позивача) надання рівноцінного майна замість майна, здобутого шляхом вчинення кримінального правопорушення або знищеного чи пошкодженого майна, відновлення майна у натуральному вигляді чи відновлення властивостей пошкодженого майна» (ч.2 ст.3.7.1. Проекту КК) та *компенсації* яка «є грошовим відшкодуванням спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди» (ч.3 ст.3.7.1. Проекту КК). Такий підхід підтримується у науці кримінального права, так, В.О.Туляков зазначає: «концепт інших заходів кримінально-правового впливу повинен бути розвиненим від заходів безпеки, профілактики та соціального захисту до кримінально-правової реституції та компенсації»¹. Відзначимо, що п.10 ч.1 ст.56 КПК серед прав потерпілого визначає і право «на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом», а ч.2, ст.127 КПК встановлено, що відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Окрім позовної, законодавством встановлено і непозовні форми: 1) добровільне відшкодування (ч.1 ст.127 КПК) і 2) відшкодування шкоди потерпілому за рахунок коштів державного бюджету. Науковцями справедливо зазначається, що непозовні форми «мають дещо декларативний характер»². Відшкодування матеріальної та моральної шкоди шляхом подання цивільного позову в кримінальному судочинстві характеризується економією часу і можливістю вирішення питання про відшкодування в одному, кримінальному провадженні, що є найбільшими перевагами цього інституту, який дозволяє отримати компенсацію потерпілому³; з'єднаний процес визнається правозастосувачами ефективним

¹ Туляков В.О. Принцип законності у динаміці рішень ЄСПЛ та розвиток кримінального законодавства України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. Харків, 2019. С.125-129.

² Миколенко О.М. Добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. *Закарпатські правові читання* : матеріали IX Міжн. наук.-практ. конф. м. Ужгород, 20-22 квітня 2017 р., Ужгород, 2017. С.353-357.

³ Див. наприклад Вирок Придніпровського районного суду м. Черкас у справі № 711/215/19 від 06.02.2019. Єдиний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79651694> (дата звернення: 12.03.2021).

способом захисту порушених кримінальним правопорушенням майнових прав потерпілих¹. Однак, маючи виключно цивільно-правову природу, він абсолютно не регламентується матеріальним кримінальним правом, а кримінальне процесуальне законодавство лише частково здійснює його юридичне оформлення на законодавчому рівні (ст.61, 62 КПК, Глава 9 КПК). І.М.Горбачова теж визнає такий підхід позитивним: «позитивною вбачається позиція врегулювання на рівні кримінального законодавства порядку відновлення порушених прав потерпілих або компенсації їм заподіяної шкоди. Утім, нормативні положення щодо здійснення реституції та компенсації...повинні мати матеріальні гарантії їх реальної реалізації»².

Додаткове покарання у вигляді штрафу є заходом державного примусу, що призначається за вироком суду особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення. Доцільність призначення штрафу як додаткового покарання обумовлена тим, що обмеження майнових інтересів засудженого доповнює каральний вплив основного покарання, не пов'язаного із обмеженням майнових прав і є передумовою нейтралізації корисної спрямованості поведінки засудженого і відновлення соціальної справедливості.

Штраф, як підкреслює Ю.А.Пономаренко, «основний вид покарання»³, що доводиться і статистично, так, у 2018 р. як основне воно було призначене судами І інстанції 19857 разів, як додаткове – 61⁴; у 2019 р. як основне – 21415 разів, як додаткове – 50 разів⁵; у 2020 р. як основне – 19447 разів, як додаткове – 55 разів⁶; у

¹ Див.наприклад, роботу судді Шевченківського районного суду м.Києва Слободянюк П.Л. Захист прав потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6, 2018. С.74-78. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/18.pdf. (дата звернення: 16.03.2021).

² Горбачова І.М.Інститут заходів безпеки в концепції реформування кримінального законодавства. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип.1. С.86-90.

³ Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія. Харьков : Издательство «ФИНН», 2009. С.48.

⁴ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2018 (дата звернення: 12.04.2021).

⁵ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (дата звернення: 12.04.2021).

⁶ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2020 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/tabli_2020 (дата звернення: 12.04.2021).

2021 р. як основне – 11900 разів, як додаткове – 48 разів¹. Тому, штраф є невід’ємною складовою системи покарань, однак, у чинному законодавстві він потребує певних коректив. По-перше, виправданим видається уведення автономної розрахункової одиниці, оскільки н.м.д.г., який покладено в основу розрахунку штрафу в окремих випадках вчинення кримінальних правопорушень перестав відповідати тяжкості вчиненого. Проблема має й іншу крайність – надмірно високі штрафні санкції, що призвело до ієрархічного руйнування системи покарань, а відтак, по-друге, доцільним видається перегляд розмірів штрафу виходячи із ступеня тяжкості кримінального правопорушення. По-третє, репараційні заходи – реституція та компенсація не наділені характерними функціональними ознаками покарання, тому частиною системи покарань вони стати не можуть, однак, можуть стати змістовною і відособленою від цивільного права частиною кримінально-правової науки та законодавства.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – це додаткове покарання, яке застосовується до засудженого, що має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас за тяжкий чи особливо тяжкий злочин (ст.54 КК). Це єдине покарання, що відображене лише у Загальній частині КК і жодна із статей Особливої частини КК його не передбачає, залишаючи призначення на розсуд суду. Крім того, із змісту ст.54 КК вбачаються такі характеристики цього виду покарань.

По-перше, це покарання може бути призначене тільки тій особі, яка на момент постановлення вироку мала *реальне, наявне* військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, надані їй у встановленому законом порядку. Так, Законом України «Про військовий обов’язок і військову службу» у ст.5 закріплюється перелік *військових звань*. До *спеціальних звань* відносяться звання, які присвоюються від імені держави (наприклад, спеціальні звання поліції, спеціальні звання посадових осіб податкових органів тощо). *Ранги* державних службовців теж

¹ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2021 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2021_4_2021 (дата звернення: 04.01.2023).

належать до спеціального виду звань (ст.38 ЗУ «Про державну службу»). *Класні чини* присвоюються працівникам прокуратури відповідно до стажу роботи і займаної посади. Спеціальна постанова «Про затвердження Положення про класні чини працівників органів прокуратури України» 1991 р. втратила свою чинність у 2019 р., а у ЗУ «Про прокуратуру» (ч.6 ст.86) класні чини згадуються лише у контексті вислуги років, що дає право на пенсію. Проектом Закону №3062 від 13 лютого 2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо підвищення ефективності діяльності органів прокуратури» пропонується відновлення присвоєння класних чинів для прокурорів задля «підвищення ефективності діяльності органів прокуратури шляхом встановлення додаткових стимулів для результативної роботи прокурорів»¹. У контексті чинів та рангів В.В.Середа відмічає: «назви звань, яких може бути позбавлено винного, не завжди узгоджуються з назвами фактично присвоюваних відповідним працівникам звань. Так, це покарання передбачає позбавлення чину. Але жодний із чинних нормативно-правових актів, та з тих, що діяли на момент прийняття КК, звання з таким найменуванням не запроваджували...»², суди, між тим, виносять вирoki щодо класних чинів: «позбавити ОСОБА_1 класного чину працівника органів прокуратури юриста 3 класу»³.

Кваліфікаційні класи можуть присвоюватися, наприклад, водіям (трамваїв, тролейбусів), працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (їм присвоюються кваліфікаційні класи судових експертів). Так, ЗУ «Про судову експертизу» щодо атестації судових експертів встановлено: «Залежно від спеціалізації і рівня підготовки працівникам...присвоюються кваліфікація судового експерта і кваліфікаційний клас».

¹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо підвищення ефективності діяльності органів прокуратури. *Офіційний портал Верховної Ради України* : веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3062&skl=10 (дата звернення: 10.04.2021).

² Середа В.В. Тенденції розвитку покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Випуск 4. С. 309-317.

³ Вирок Апеляційного суду Львівської області у справі № 1309/1-158/11 від 20.04.2012 р. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26818812> (дата звернення: 29.12.2022).

По-друге, вчинений особою тяжкий або особливо тяжкий злочин має бути пов'язаний із використанням прав та повноважень, які засуджений має на підставі відповідного військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. На цьому наголошується у науковій літературі: М.В. В'юник приходить до висновку, що «підсудний має бути позбавлений військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу за умови, що характер і обставини вчиненого злочину свідчать про *дискредитацію* (фр. *discréditer* – «підривати довіру» – умисні дії, спрямовані на підрив авторитету, іміджу і довіри) наявного в нього відповідного звання»¹. Дискредитацією можемо визнати реалізацію злочинного наміру посадовою особою, спрямованого на отримання неправомірної вигоди²; організацію озброєних банд посадовими особами³, у тому числі тими, до завдань яких належить запобігання правопорушенням та їх припинення; реалізація злочинних умислів, спрямованих на одержання хабарів, під час виконання функції представника влади та зайняття відповідального становища⁴ тощо.

По-третє, зазвичай санкції статей, які передбачають дискредитацію посади передбачають серед додаткових покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Однак, призначаючи два додаткових покарання відбувається подвійне ураження професійних прав: «визнати винним у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України та призначити йому покарання у виді позбавлення волі строком на п'ять років з позбавленням права обіймати посади в правоохоронних органах України строком на три роки, з конфіскацією 1/2 належного йому на праві власності майна. На підставі ст. 54 КК України позбавити ОСОБА_1 спеціального звання – підполковник служби

¹ В'юник М.В. Призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2018. №2 (11). С.62-75.

² Вирок Святошинського районного суду м.Києва у справі № 759/4622/18 від 17.01.2020. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89880551>. (дата звернення: 18.03.2021).

³ Вирок Первомайського міськрайонного суду Харківської області у справі № 610/1968/17 від 11.12.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86307525> (дата зврнення: 18.03.2021).

⁴ Вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області у справі № 442/2736/13-к від 06.02.2014. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37053806> (дата звернення: 08.04.2021).

цивільного захисту»¹. Вважаємо, що функціонування підсистеми додаткових покарань, обумовлюється характером і ступенем тяжкості кримінальних правопорушень, особливими якостями суб'єкта кримінального правопорушення і необхідністю *вибіркового впливу* на певні сторони *соціального, професійного, майнового впливу засудженого і окремі якості його особистості*.

По-четверте, включення законодавцем покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу до системи покарань мало на меті відновлення соціальної справедливості, утвердження соціальної значимості службових розрядів. Це прагнення не лише підкреслити тісний зв'язок покарання із моральним впливом на засудженого, але й позбавити його соціальних, майнових благ і переваг, встановлених для осіб, що мають такі звання: наприклад, ч.2 ст.9 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» зазначено, що «до складу грошового забезпечення входить... оклад за військовим званням». Таким чином, це покарання, окрім наслідків для кар'єри, професійного майбутнього містить і майнову складову.

По-п'яте, це *безстрокове* покарання – час його застосування не обмежений і навіть після погашення або зняття судимості засуджений не має права претендувати на автоматичне відновлення його в тому званні, ранзі, чині або кваліфікаційному класі, яких він був позбавлений за вироком суду. І.І.Митрофанов підкреслює: «механізм відновлення прав на позбавлене звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас у КК просто не передбачений...»².

Із Постанов Верховного Суду вбачається, що і «звільнення засудженого від відбування покарання **не є** реабілітуючою обставиною, оскільки акт амністії не скасовує і не змінює відповідного кримінального закону, не являє собою декриміналізації і не ставить під сумнів законність і обґрунтованість постановлених обвинувальних вироків»³. Хоча, засуджені часто помилково вважають, що оскільки

¹ Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області у справі № 748/1997/21 від 20.09.2022 р. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106322604> (дата звернення: 29.12.2022).

² Митрофанов І.І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. №5. С.194-198.

³ Постанова Верховного Суду у справі № 820/2501/15 від 11.05.2018 р. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73903058> (дата звернення: від 29.12.2022).

їх «звільнено від відбування основного покарання у вигляді позбавлення волі, у них наявні всі підстави для відновлення виплати йому пенсії, призначеної відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», оскільки додаткове покарання у вигляді позбавлення спеціального звання «підполковник міліції» також вважається знятим» і звертаються із позовами Головного управління Пенсійного фонду України щоб, наприклад, отримувати пенсію за вислугу років.

Згідно статистичних даних у 2018 році цей покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу судами I інстації було призначено 28 разів¹; у 2019 р. – 30²; у 2020 р. – 16 разів³. У 2021 р. цей показник зріс і суди призначали це покарання 49 разів⁴.

У науковій літературі заперечували необхідність цього виду покарання Л.В.Багрій-Шахматов і О.Л.Цветинович, зокрема Л.В.Багрій-Шахматов пропонував «виключити його із системи покарань, залишивши норму, яка б передбачала можливість такого наслідку»⁵. Однак, ми вважаємо, що жоден кримінально-правовий захід не може бути застосований до засудженого, якщо він прямо не оголошений судом, а витікає із якихось автоматичних наслідків, такий «автоматизм» не бере до уваги ні особу засудженого, ні тяжкість вчиненого кримінального правопорушення.

Між тим, це покарання має суттєвий недолік: приписами кримінального законодавства не передбачено поновлення у спеціальному званні внаслідок погашення або зняття судимості, як і не передбачено звільнення від додаткового

¹ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2018 (дата звернення: 12.04.2021).

² Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (дата звернення: 12.04.2021).

³ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2020 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/tabli_2020 (дата звернення: 12.04.2021).

⁴ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2021 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2021_4_2021 (дата звернення: 04.01.2023).

⁵ Багрій-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание. Минск, 1976. С.310.

виду покарання у вигляді позбавлення спеціального звання у зв'язку із припиненням судимості, отже, він, по суті, є *довічним* видом у системі покарань, який не передбачає абсолютно ніякої можливості реабілітації (на відміну від навіть довічного ув'язнення), складається ситуація, де особа може розраховувати на повернення у соціум із місць довічного позбавлення волі, але не може повернути собі військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас. Міжнародний досвід і тепер уже національне законодавство стоїть на позиції, що осмислення співіснування та співвідношення таких цілей і змісту пенітенціарного процесу, як покарання та виправлення особистості засудженого дозволяють зрозуміти, що у випадку будь-якої «довічності» виправна складова відпадає – однобічно-репресивний характер кримінальної політики не залишає можливості довести свою спроможність законослухняного життя у соціумі, виступає антитезою особистої трансформації.

Відтак, ми вважаємо, що позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу доцільно вилючити із системи покарань: це покарання знаходиться у тісному зв'язку із адміністративно-правовими відносинами і не вичерпується лише каральним проявом – особа може отримати таке позбавлення й у дисциплінарному та адміністративному порядку. У галузевому законодавстві, яке регулює діяльність тих, чи інших органів, що передбачають наявність звань, розрядів, класів тощо є можливість деталізації процедури і підстави їх позбавлення, однією із яких повинно бути вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

Більше того, адміністративного порядку не вдасться уникнути і при винесенні відповідного вироку, адже, виконання вироку у разі призначення покарання у позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу покладається на орган чи посадову особу, яка прийняла рішення про таке присвоєння.

Відмітимо, що в окремих випадках у разі втрати звання, особа підлягає обов'язковому звільненню від виконання обов'язків, наприклад з військової служби: п.77 Указу Президента України «Про Положення про проходження громадянами

України військової служби у Збройних Силах України» встановлено що «військовослужбовці, позбавлені військового звання за вироком суду виключаються зі списків особового складу військових частин після набрання вироком суду законної сили з дня, зазначеного у вирокі суду про початок строку відбування покарання. У п. 3.22 Наказу Міністра оборони України № 170 від 10 квітня 2009 року «Про затвердження інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» зазначено, що особи позбавлені військового звання за вироком суду, виключаються наказом командира військової частини, де вони проходять службу, зі списків особового складу військової частини після набрання вироком суду законної сили з дня початку строку відбування покарання.

Аналізуючи **позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю** необхідно виділити наступні моменти.

По-перше, мова йде про позбавлення *реального (існуючого, наявного в конкретної особи)* права обіймати певну посаду на державній службі чи в органах місцевого самоврядування; права зайняття професійною діяльністю; права займатися «іншою діяльністю». Так, «позбавлення права керувати транспортними засобами можна застосовувати як додаткове покарання незалежно від того, що особу вже було позбавлено такого права в адміністративному порядку» – допускається. Однак «призначення цього покарання особі, яка взагалі не мала права керувати транспортними засобами, є неможливим»¹.

З огляду на це спірним видається підхід, обраний законодавцем під час дії правового режиму воєнного стану: 3 березня 2022 року ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», вітчизняний КК було доповнено ст.111-1 «Колабораційна діяльність». Ч.1 ст.111 КК передбачає покарання *лише* у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на

¹ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного суду України №14 від 23.12.2005. Офіційний портал Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text> (дата звернення: 18.06.2021).

строк від десяти до п'ятнадцяти років. Однак, така безальтернативність залишить безкарними тих, хто публічно заперечував здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічно закликав до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України *не обіймаючи* посади на державній службі чи в органах місцевого самоврядування або вчинивши кримінальний проступок поза контекстом будь-якої іншої діяльності. Крім того, з аналізу змісту статті неповнолітні *a priori* не будуть притягуватися до відповідальності, оскільки для них цей вид покарання призначається лише як додатковий.

По-друге, строк покарання законом передбачено так: 1) може бути призначене як основне покарання на строк *від двох до п'яти років*; 2) як додаткове покарання на строк *від одного до трьох років*; 3) як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади» та за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина строком *на п'ять років*; 4) як основне або додаткове покарання проти основ національної безпеки України, передбачених ст.111-1, 111-2 КК на строк *від десяти до п'ятнадцяти років* (ч.1 ст.55 КК). Окремі розміри покарання передбачено за ст.286-1 КК, максимальні розміри позбавлення права керувати транспортними засобами встановлено на рівні до десяти років.

Із цієї точки зору, неузгодженими видаються зміни, запроваджені у рамках кримінально-правової реформи 1 липня 2020 року. У санкції ч.1 ст. 365-2 КК «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», яка викладена так: «...карається штрафом від двох до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права

обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк *до десяти років*», що йде у розріз із ст.55 КК, яка вказує що «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене, як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років», або у випадках передбачених Законом України «Про очищення влади» як додаткове покарання строком до п'яти років. Не зрозуміло й те, чому саме за цією статтею передбачене позбавлення права строком у 10 років – «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» (ст.191 КК) передбачає позбавлення такого права у межах дозволеного – до трьох років, «Зловживання владою або службовим становищем» (ст.364 КК) – до трьох років і т.д. У ч.4 ст.220-1 КК «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» проблема подвоїлася ще й невірною термінологією – тепер законодавець говорить про *«обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років»*, таким чином не лише порушуючи встановлені Загальною частиною строки, але й передбачає не існуюче покарання. Тому, цю існуючу із 2015 р. прогалину необхідно виправити.

По-третє, як додаткове покарання може призначатися «і у випадках, коли воно не передбачене у санкції статті Особливої частини КК...якщо суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» (ч.2 ст.55 КК). Це покарання індивідуалізує єдине сукупне покарання, сприяє досягненню цілей відновлення соціальної справедливості і попередження вчинення засудженим нового кримінального правопорушення, захищає державу і юридичних осіб усіх форм власності від можливих зловживань. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю впливає на строк погашення судимості основного покарання, ця теза впливає із ч.3 ст.55 КК і є додатковим правообмежуючим фактором з метою попередження нових кримінальних правопорушень. Жоден інший вид додаткових покарань впливу на строки погашення судимості не має.

Норма шляхом вказівки на «службове становище», дає зрозуміти, що у кожному випадку суд може позбавити особу саме права *обіймати посаду*:

наприклад, «права обіймати посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій строком на один рік в органах державної влади та місцевого самоврядування»¹, «права обіймати посади, пов'язані з обліком, збереженням, управлінням та розпорядженням матеріальними цінностями строком на 1 рік»². Натомість, у ст.301 КК «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів» це покарання теж передбачено у якості додаткового і суди виносять вироки, позбавляючи права *займатися діяльністю* «пов'язаною з розповсюдженням кіно- та відео- продукції і комп'ютерних програм на 1 (один) рік»³. Усе це дає можливість дійти висновку, що позбавлення права обіймати певні посади і позбавлення права займатися певною діяльністю – два самостійних кримінально-правових заходи. Однак, доречним, на наш погляд, було б об'єднання цих двох видів у «позбавлення права», при цьому розширивши перелік цих самих «позбавлень». Дуже влучними з цієї позиції видаються норми утілені у Проєкті КК, які не передбачають позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як окремий вид покарання, а уводять їх як складові поняття «обмежувальні засоби, що полягають у забороні вчинення особою певних діянь, а також в обмеженні її прав та свобод з метою забезпечення суспільства від зловживання ними» (ч.1 ст.3.6.5. Проєкту КК). Ч.2 п. 2 ст.3.6.5 Проєкту КК передбачена заборона: а) обіймати певні посади, у тому числі на громадських засадах...г) здійснювати певні види діяльності; д) використовувати транспортні засоби... або здійснювати іншу діяльність, що створює підвищену небезпеку для особи, яка її здійснює або інших осіб.

На наш погляд доречним видається вилучення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю із системи покарань і його закріплення як обмежувального заходу, які можуть застосовуватися і *замість* покарання, і *поряд* з покаранням (саме такий підхід утілено в Проєкті КК) з огляду

¹ Вирок Марківського районного суду Луганської області у справі № 417/7231/19 від 13.02.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79789560> (дата звернення: 20.03.2021).

² Вирок Теофіпольського районного суду Хмельницької області у справі № 685/1248/20 від 28.12.2020. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93917689> (дата звернення: 20.03.2021).

³ Вирок Костопільського районного суду Рівненської області у справі № 564/651/19 від 04.04.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80940108> (дата звернення: 20.03.2021).

на те, що: 1) «позбавлення» і «обмеження» – справді близькі за сутністю поняття: відповідно «забирати» і «встановлювати межі, умови», але абсолютно відрізняються за ступенем, інтенсивністю й за вживанням у пенологічному арсеналі. «Позбавлення» яким оперує вітчизняний законодавець є надто широким, оскільки особа обмежується у доступі до конкретної категорії посад, але не позбавляється права обіймати посади як такі, звідси, і 2) потенціал позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного покарання – «заходу примусу» видається сумнівним. Про це свідчить і нечасте застосування його як основного судами з розгляду кримінальних справ.

Так, у 2018 р. суди I інстанції призначали цей вид покарання 0 разів, у 2019 р. – 1, 2020 р. – 0, 2021 – 2. Натомість, як додаткове воно використовувалося частіше: у 2018 році – 1425 разів; у 2019 – 1371; у 2020 – 1253; у 2021 – 1397¹.

Громадські роботи передбачають виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування (ч.1 ст.56 КК). Ю.А.Пономаренко пропонує визначати громадські роботи як «вид покарання, що обмежує особу в реалізації права на працю, шляхом покладення на неї обов’язку виконувати суспільно корисну, посилену, безоплатну працю у вільний від її зайнятості час»².

Рішеннями виконавчих комітетів встановлюються переліки безоплатних суспільно-корисних робіт для порушників, такі як прибирання вулиць, скверів, кладовищ; виконання підсобних робіт; догляд за хворими і т.д.³. Строк покарання може становити від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як

¹ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

² Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С.458.

³ Див.наприклад Рішення виконавчого комітету №2 «Про визначення видів безоплатних суспільно-корисних робіт для порушників, на яких судом накладено адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт та засуджених до покарання у вигляді громадських робіт та переліку об’єктів для відбування порушниками та засудженими громадських робіт на 2019 рік» Борзнянської об’єднаної територіальної громади Чернігівської області. *Борзнянська об’єднана територіальна громада Чернігівської області* : веб-сайт. URL: <https://borznyianska-gromada.gov.ua/docs/153497/> (дата звернення: 18.05.2020).

чотири години на день (ч.2 ст.56 КК). Із законодавчого визначення видно, що: 1) цей вид покарання передбачає позбавлення «прав», але не «волі»; 2) це форма покарання із високим рівнем соціального значення, корекційним потенціалом й можливістю одночасної відшкодування шкоди шляхом виконанням безплатних робіт в інтересах суспільства; 3) це додаткова неоплачувана праця, яка не звільняє від обов'язку засудженого працювати за основним місцем роботи.

Згідно чинного КК, штраф можливо замінити громадськими роботами, виправними роботами чи позбавленням волі (ч.3, ч.5 ст.53 КК).

Громадські роботи – *необхідна складова системи покарань за проступки і за нетяжкі злочини*, що ставить фізичні і емоційні вимоги до правопорушника, передбачає самодисципліну, демонструє те, що поруч із деструкцією, яку несе у собі кримінальне правопорушення, засуджений може зробити і щось корисне для суспільства. Громадські покарання еластичні як за формою, так і за функціями. Звідси мета реінтеграції порушника і компенсації суспільству, яка відбувається шляхом покладених на це покарання завдань: 1) забезпечення дисципліни; 2) забезпечення відшкодування збитків суспільству; 3) зниження ризику повторного вчинення правопорушення; 4) повернення до прийнятних соціальних стандартів. Однак, попри те, що ряд норм КК містять санкцію у вигляді громадських робіт, це покарання, зважаючи на переважно соціальну складову, підходить не для кожного правопорушника. Так, доречним, на наш погляд, виглядає призначення цього покарання за ст.178 КК «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», ст.179 КК «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», ч.1 ст.185 КК «Крадіжка» (коли немає змоги призначити ні штраф, ні виправних робіт, а арешт і обмеження волі є надто суворими покараннями), ст.247 КК «Порушення законодавства про захист рослин», більше того, на нашу думку, найкраще громадські роботи будуть досягати своїх цілей, якщо їх призначення буде пов'язане із конкретним проступком чи нетяжким злочином. Однак це покарання є неприйнятним у випадку насильницьких злочинів, наприклад за ст.126 КК «Побої та мордування», оскільки у цьому випадку громадські роботи мають обмежений

потенціал для задоволення потреб жертви у відшкодуванні шкоди й низький потенціал для виправлення деліквента.

На нашу думку, найбільш дієвими громадські роботи будуть, якщо їх призначення буде пов'язане із конкретним кримінальним правопорушенням (наприклад, громадські роботи у вигляді прибирання/реставрації церковних споруд, у разі якщо особа їх пошкодила)¹, такий підхід підтримується і суддями: «Вчинила людина правопорушення, яке зашкодило певній громаді — нехай вона на благо цієї громади попрацює. Хтось щось розбив чи викрав — нехай у тому будинку зробить щось корисне — перефарбує, почистить, вікна замінить чи помие. Багато такої роботи можна було б вкладати в такий вирок»². У 2018 р. суди I інстанції призначили цей вид покарання у 4387 випадках; у 2019 р. - 4189; у 2020 – 5460; у 2021 – 8593³.

Виправні роботи встановлюються строком від шести місяців до двох років і відбуваються за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться вирахування у дохід держави в межах від десяти до двадцяти відсотків (ст.57 КК). О.А. Ільїна серед переваг виправних робіт визначає те, що «...даний вид покарання не вимагає обов'язкової ізоляції засудженого від суспільства, цілі покарання досягаються матеріальними обмеженнями, а у випадках призначення їх відбування на основному місці роботи ще й обмеженням трудових прав засудженого, а також виправним впливом, що виражається в тому, що із засудженими проводяться виховні роботи»⁴. Ю.В. Баулін слушно вказує, що «наявність в КК виправних робіт – це, очевидно, перехідне явище...»⁵.

Доцільність існування цього виду покарання в чинному КК України викликає *заперечення* з огляду, як мінімум на два аспекти. Перший, термінологічний –

¹ Мирошніченко Н.А., Басалюк Н.В. Покарання за злочини: новий концепт. *Актуальні проблеми політики*. Вип 67, 2021. С.180-186.

² Фарифонова А. «Треба знати, що таке добро і зло». Монолог Одеського судді, який засудив крадіїв до читання класичної літератури (Гарський О.). *Ірати*. URL: <https://graty.me/uk/monologue/treba-znati-shho-take-dobro-i-zlo-monolog-odeskogo-suddi-yakij-zasudiv-kradii%D1%97v-do-chitannya-klasichno%D1%97-literaturi/> (дата звернення: 24.01.2022).

³ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

⁴ Ільїна О.В. Зміст виправних робіт та проблемні питання їх застосування. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С.307-312.

⁵ Баулін, Ю. В. Виправні роботи у проекті КК України. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 2001. № 6. С. 199–203.

вживання самого терміна «виправні роботи», адже будь-яке покарання має «виправний» вплив, це впливає із функцій властивих системі покарань і кримінального законодавства, яке у меті покарання вбачає не лише «кару, а й виправлення засуджених» (ч.2 ст.50 КК). Другий, полягає у тому, що оригінальна внутрішня структура виправних робіт як виду покарання є дещо спірна, функціонально вирахування із заробітної плати у дохід держави, є *формою штрафу*, оскільки спрямовані на один результат із ним – обмеження майнових прав засуджених у виді грошових коштів, на що неодноразово вказувалося у науковій літературі. Так, В.В.Сташис обгрунтовано називав виправні роботи «спеціальним видом штрафу»¹ тому не зовсім доцільним видається залишення цього виду у системі покарань. Це покарання із відтінком колективної моралі: моральний аспект, вочевидь, мав бути пов'язаний здатністю виправлення засудженого зусиллями колег на підприємстві, установі, організації, де він працює, що втратило свою актуальність разом із зникненням товариських судів. Важливо наголосити, що усі покарання, спрямовані на *моральне корегування*, однак, не завжди досягають цієї цілі, їх «моральна ефективність» не однозначна.

Тепер участь громадськості як складова принципів покарання КК не передбачається, а дуже узагальнено зустрічається серед принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК): «кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах... участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань». Чинний КК передбачає лише можливість *звільнення від кримінальної відповідальності* у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку (ст.47 КК).

¹ Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. *Вісник до 10-річчя Академії правових наук України (відділення кримінально-правових наук)*. 2003. № 2–3. С.612-626.

Статистику призначення покарання у виді виправних робіт можна охарактеризувати як спадну: якщо у 2008 році цей вид покарання було призначено 1410 разів¹, то у 2018 р. показник затосування опустився до 88 разів, у 2019 р. становив 65 разів, у 2020 – 80 разів, а у 2021 – 170 разів².

Схожими на виправні роботи є **службові обмеження для військовослужбовців** – осіб рядового, сержантського, старшинського і офіцерського складу які проходять військову службу за контрактом; курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які проходять військову службу за контрактом; осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом (ч. 6 ст. 2 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»).

Цей вид покарання може бути призначений строком від шести місяців до двох років і передбачають відрахування із доходу засудженого у дохід держави від десяти до двадцяти відсотків. На відміну від виправних робіт під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання (ч.2 ст.58 КК). Друга складова робить це покарання гібридом того ж «спеціального штрафу» – вірно наголошував М.І.Бажанов, що це покарання «представляє собою ніщо інше як виправні роботи для військовослужбовців»³ і власне «службовим обмеженням», яке має споріднену із позбавленням військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу проблему – стосується трудової діяльності особи, а відтак і рішення про таке обмеження повинен приймати керівник військовослужбовця, деталізація процедури повинна бути викладена у галузевих законах, наприклад, ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», ЗУ «Про Дисциплінарний статут ЗСУ» тощо. У цьому контексті складно не погодитися із Б.О.Кириєм, який зазначає, що «ідеться не

¹ Форма 1. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства/ Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/12013 (дата звернення: 12.04.2021)

² Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

³ Бажанов М.І. Наказание в проекте УК Украины. *Проблеми законності*. Вип. 38. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / відп. ред.: В. Я. Тацій, юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого Нац., 1999. С. 167-179.

про обмеження посадових (владних) повноважень засудженого а про обмеження його прав по військовій службі як різновиду трудової діяльності»¹.

Тому вважаємо це покарання штучно зрощеним і таким, яке повністю може бути поглинуте покаранням у вигляді штрафу і можливістю застосування обмежувальних заходів за належних для того підстав. Останніми роками суди першої інстанції призначали цей вид покарання так: у 2018 році – 42 рази; у 2019 р. – 28; у 2020 – 42; у 2021 – 45².

Конфіскація майна – найбільш суворе із існуючих у чинному КК додаткових покарань, адже засуджений позбавляється майна або його частини і права на нього. Конфісковане не повертається, а права переходять до держави: «конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК» (ч.1, ч.2 ст.59 КК). Схожі до легального визначення містяться і у доктрині. І.Г. Богатирьов вбачає у конфіскації майна «захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаною винною у вчиненні злочину, який полягає у передбаченому законом обмеженні її права власності на вилучення всього або частини майна»³. У 2018 р. суди I інстації призначали конфіскацію майна 943 рази, у 2019 р. – 857 разів, у 2020 – 957 разів, у 2021 – 923 рази⁴.

О.І. Бідна, розмірковуючи про потенційну можливість відмови від конфіскації майна дійшла до висновку, що аргументи противників (М.І.Бажанов, Ш.Б.Давлатов, О.В.Єрмак та ін.) застосування конфіскації переконливі: «зважаючи на наведені

¹ Кириш Б.О. Поняття і зміст покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 182-188.

² Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

³ Богатирьов І. Г. Конфіскація майна – за і проти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 38–44.

⁴ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

аргументи прихильників та противників конфіскації майна, аргументи останніх виявляються більш обґрунтованими. Конфіскація майна здатна суттєво обмежувати права не тільки обвинуваченого, а й інших осіб, а саме членів його сім'ї, які постійно з ним проживають. З фінансово-економічної точки зору її реалізація завжди пов'язана із значними додатковими витратами Державного бюджету України на розшук, виявлення, облік, зберігання, оцінку конфіскованого майна. Сама процедура виконання даного виду покарання може містити ризики вчинення корупційних правопорушень. А головне, застосування конфіскації майна не узгоджується з практикою ЄСПЛ та міжнародно-правовими стандартами з захисту прав людини, згідно з якими: «ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства»¹. Таку ж позицію має І.І.Митрофанов: «загальна конфіскація стосується всього майна засудженого, за винятком майна, перелік якого визначається законом. У багатьох країнах така конфіскація заборонена Конституціями цих країн... На наш погляд, необхідно залишити тільки спеціальну конфіскацію, що передбачає безоплатне вилучення того майна, яке використовувалося для вчинення злочину або було придбано (нажите) злочинним шляхом»². Ми повністю розділяємо підхід науковця: обмеженість традиційного підходу, втіленого у чинний КК полягає у відсутності розмежування між об'єктами власності, які суб'єкт кримінального правопорушення набув на законних і незаконних підставах. На наш погляд, держава має право на конфіскацію, якщо власність була набута чи використовується незаконним шляхом.

Такий підхід корелює із міжнародними зобов'язаннями України. Поняття конфіскації саме у розумінні *спеціальної* міститься у ряді міжнародно-правових актів.

Низка міжнародних договорів, ратифікованих ВРУ, що регулюють відносини з конфіскації або іншого примусового безоплатного вилучення доходів та майна

¹Бідна О.І. Конфіскація за кримінальним правом України: дис...канд.юрид.наук. юридичних наук: 12.00.08. Харків, 2019. С.69.

² Митрофанов І.І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. №5. С.194-198.

ставлять перед державами-учасницями вимогу у рамках свого національного законодавства вживати таких заходів, «що можуть бути потрібними для уможливлення конфіскації» (ст. 12 Конвенції Організації Об'єднаних Націй щодо протидії транснаціональній організованій злочинності). Так, Конвенція ООН проти корупції визначає термін як такий «що включає у відповідних випадках позбавлення прав, означає остаточне позбавлення майна за постановою суду або іншого компетентного органу» (п.г ст.2). У ч.1 ст.31 вказаної конвенції деталізовано про яке саме позбавлення майна йде мова: «Кожна Держава-учасниця вживає, максимальною мірою, можливою в рамках її внутрішньої правової системи, таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливої конфіскації: а) доходів від злочинів, що визначені цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; б) майна, обладнання та інших засобів, які використовувались або призначалися для використання під час вчинення злочинів, що визначені цією Конвенцією».

Більш вузько визначається поняття конфіскації у ст.2 Директиви 2014/42/Євросоюз Європейського Парламенту і Ради від 03 квітня 2014 р. про заморожування й конфіскацію засобів вчинення та доходів від злочинів у Європейському Союзі: «остаточне позбавлення права власності, винесене судом у зв'язку із вчиненням злочину». Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму під поняттям розуміє «покарання або захід, призначені судом після розгляду справи стосовно злочину чи злочинів, результатом якого є остаточне позбавлення майна» (п.д ст.1).

Окрім названої Конвенції ООН до таких належить Конвенція Ради Європи щодо відмивання, пошуку, арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму; Конвенція щодо корупції за кримінальним правом; Конвенція Організації Об'єднаних Націй щодо протидії корупції тощо. У міжнародних документах, підкреслюється важливість конфіскації як найбільш ефективного правового інструменту, приміром, для позбавлення злочинців доходів, отриманих злочинним шляхом або для боротьби із корупційними

правопорушеннями. Так, Директива 2014/42/Євросоюз Європейського Парламенту і Ради від 03 квітня 2014 року про заморожування й конфіскацію засобів вчинення та доходів від злочинів у Європейському Союзі вважає основним мотивом для транскордонної організованої злочинності, у тому числі злочинних організацій мафіозного типу фінансову вигоду. Серед найбільш ефективних засобів боротьби із організованою злочинністю ефективне виявлення, арешт і конфіскація засобів і доходів від злочинної діяльності.

У 2013 р. на виконання плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України вітчизняний КК було доповнено ст.96-1 КК «Спеціальна конфіскація», яка, відповідно до визначення «полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу». Цей крок був важливим, адже, деякі засуджені могли відбувати строк позбавлення волі, однак, їх сім'ї могли продовжувати отримувати прибуток від доходів, отриманих злочинним шляхом. Тому спеціальна конфіскація, загалом, стала важливим заходом для попередження злочинності і важливим інструментом для уникнення надходження нелегальних коштів в економіку. Разом з тим, І.М.Горбачова наголошує і на існуючих проблемах: «Хаотичність законодавства у визначенні «кола» злочинів, внаслідок вчинення яких особа може отримати майно, що має підлягати спеціальній конфіскації, чи знярядь вчинення злочинів, та наявність пробілів в правовому регулюванні порядку застосування заходів спеціальної конфіскації призводять до неоднозначного тлумачення сутності цього заходу в судовій практиці»¹.

Де-факто, інститут спеціальної конфіскації існував у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві і до прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом

¹ Горбачова І. М. Практика застосування спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 176-180.

візового режиму для України», яким було внесено уточнення до КПК і легально визначено «спеціальну конфіскацію» у КК.

Зокрема, у перших редакціях КПК було передбачено: «гроші, цінності та інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, *конфіскуються*; гроші, цінності та інше майно, які призначалися для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх вчинення, *конфіскуються*; гроші, цінності та інше майно, набуте в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них *передаються в дохід держави*» (п.1, п.2, п.6 ст.100 КПК)¹, а у минулих редакціях КК² ряд статей також містили вказівку, на те що на разі, підпадає під розуміння «спеціальної конфіскації», наприклад, ст.246 КК «Незаконна порубка лісу» у санкції містила вказівку на «конфіскацію незаконно добутого». Це формулювання виходило за межі конфіскації як покарання, з огляду на природу майна: конфіскації підлягає лише майно, яке є *особистою власністю* засудженого чи його часткою у спільній власності. Між тим, як визначений у санкціях цих статей захід не можна вважати каральним – у засудженого відбирали те, що він здобув незаконним шляхом.

Варто звернути увагу і на функції спеціальної конфіскації: однією із них можна визначити регулювання розподілу суспільних матеріальних благ: добробут будь-якого члена суспільства повинен базуватися на законності отримання цих благ, конфіскація у цьому сенсі є дієвим механізмом, адже дозволяє позбавляти суб'єктів кримінального правопорушення прибутку та майна, отриманого від протиправної діяльності. Таким чином, спеціальна конфіскація спрямована у тому числі і на

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року (у редакції станом на 15 серпня 2012 року) № 4651-VI. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120815#Text> (дата звернення: 08.11.2022).

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року (у редакції станом на 17 січня 2012 року). Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20120117#Text> (дата звернення: 07.11.2022).

відновлення соціальної справедливості, направлення майна та прибутків у законний обіг, компенсацію збитків (функція репарації).

Важливою є спеціальна конфіскація і з точки зору профілактики злочинності – позбавлення доходів і майна осіб, які отримали їх злочинним шляхом є стримуючим фактором для інших осіб, схильних до аналогічних дій; крім того, конфіскація перешкоджає проникненню незаконних доходів у легальну економіку. Превентивну функцію констатовано і у рішеннях ЄСПЛ: «видання конфіскаційного наказу діє як своєрідний стримувальний засіб для тих, хто збирається займатися наркобізнесом, а також має позбавити особу прибутків, отриманих від наркоторгівлі, і вилучає певну кількість коштів, унеможливаючи їх використання у майбутніх операціях з торгівлі наркотиками» (Філіпс проти Сполученого Королівства)¹.

У згаданій вище справі «Філіпс проти Сполученого Королівства», «з огляду на труднощі, пов'язані з реалізацією частки заявника в сімейному бізнесі, суддя присудив йому упродовж трьох років сплатити суму за наказом про конфіскацію, передбачивши ув'язнення на два роки у разі несплати». Тому тут, вдалим рішенням стане перетворення конфіскації із покарання на засіб безпеки, який суддя зможе призначати за обставинами кожної конкретної справи, що сприятиме реалізації принципу індивідуалізації покарання або зі звільненням від покарання. Кримінальна конвенція про боротьбу із корупцією вказує і на зворотню можливість: замінити доходи власністю – «...вилучення засобів вчинення кримінальних злочинів і доходів, отриманих від кримінальних злочинів, визначених цією Конвенцією, чи власності, вартість якої відповідає таким доходам» (ч.3 ст.19). Відмітимо, що схожі положення потенційно можуть втілитися і у вітчизняне законодавство: ч.1 ст.3.8.2. Проекту КК передбачає у разі «якщо майно... було повністю або частково перетворено у інше майно, то конфіскації підлягають: 1) перетворене майно; 2) доходи від перетвореного майна».

¹ Case of Phillips v. the United Kingdom («Філіпс проти Сполученого Королівства»), № 41087/98, рішення від 05.07.2001. Офіційний портал Верховної ради України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_052#Text. (дата звернення: 10.06.2021).

У Проєкті КК конфіскації майна та вилученню речі присвячено Розділ 3.8. Вони стоять відособлено і від покарання, і від засобів безпеки (до засобів безпеки належить: 1) примусова психіатрична допомога; 2) обмежувальні засоби; 3) оприлюднення інформації про особу, яка вчинила злочин (ч.1 ст.3.6.1. Проєкту КК).

На перший погляд, рішення винести конфіскацію за межі і покарання, і засобів безпеки можна визнати обґрунтованим з огляду на інтегральність запропонованих норм Проєкту КК: «конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні грошей, майнових прав та іншого майна, яке *належить засудженій особі на праві власності*, до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим» (ч.1 ст.3.8.1 Проєкту КК), однак, наступне розкриття змісту статей Проєкту КК, вказує на те, що оновлене розуміння конфіскації включає у себе і *конфіскацію майна, як вид покарання і спеціальну конфіскацію*: «Конфіскація застосовується щодо майна, яке: 1) є предметом кримінального правопорушення або доходом від такого предмета; 2) підшукане, пристосоване, використане як знаряддя або засіб вчинення кримінального правопорушення чи для схиляння особи до його вчинення; 3) використовувалося для фінансування чи матеріального забезпечення вчинення кримінального правопорушення або 4) використовувалося як винагорода за вчинення кримінального правопорушення» (ч.2 ст.3.8.1.Проєкту КК).

Коротко відзначимо, що попри однаковий *спосіб* досягнення мети кримінального правосуддя – *примусове безоплатне вилучення майна* на підставі відповідного судового рішення конфіскація і спеціальна конфіскація розрізняються, перш за усе, за суб'єктами і метою. Це було констатовано і Рішенням КСУ у справі № 1-22/2020(391/20) (щодо спеціальної конфіскації) від 30 червня 2022 р. де стосовно спеціальної конфіскації відзначено, що «майно вилучається у особи, яка *не є власником або добросовісним володільцем такого майна*, а тому цей захід впливу на особу має некаральний характер, метою застосування якого є *припинення використання грошей та іншого майна, набутих унаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності*, як цілі або засобу кримінально-протиправної діяльності». Такий підхід повністю ґрунтується на законодавстві, яке розводить їх по різних

розділах КК: спеціальна конфіскація відноситься до «інших заходів кримінально-правового характеру» (Розділ XIV), а конфіскація як складова системи покарань знайшла своє відображення в Розділі «Покарання» (Розділ X).

По-друге, за об'єктами: при конфіскації як виду покарання примусовому вилученню підлягає особиста власність *засудженого*, у випадку спеціальної конфіскації визначено конкретний перелік: «гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання» (ч.1 ст.96-2 КК).

З огляду на це, термінологія за Проектом КК потребує удосконалення, адже, розкриття змісту конфіскації виходить за межі «примусового безоплатного вилучення грошей, майнових прав та іншого майна, яке *належить засудженій особі на праві власності*», до неї як мінімум додається превентивна мета – дозволяється конфісковувати майно, що було підшукане для вчинення кримінального правопорушення. Тому видом покаранням, яке є *ретроспективним* за своєю суттю конфіскація бути перестає.

Крім того, зі змісту положень Проекту КК випливає, що конфіскацію можливо буде застосовувати і при звільненні від покарання: «конфіскація майна застосовується у випадках засудження особи за умисне кримінальне правопорушення як з призначенням покарання, так і зі звільненням від покарання» (ч.1 ст. 3.8.1. Проекту КК). Таку можливість Проект КК передбачає і щодо засобів безпеки: «до особи, яка вчинила діяння, передбачене цим Кодексом, може бути

застосовано один або декілька засобів безпеки, незалежно від призначення покарання» (ч.1 ст.3.6.2. Проєкту КК).

Отже, низка міжнародних договорів, ратифікованих ВРУ, ставлять перед національним законодавством завдання регулювання відносин з конфіскації або іншого примусового безоплатного вилучення доходів та майна, здобутого незаконним шляхом. У вітчизняному законодавстві конфіскація існує як додатковий вид покарання, спеціальна конфіскація – як «інший захід кримінально-правового характеру»; у Проєкті КК пропонується об'єднати ці два види і винести їх за межі і покарання, і заходів. Однак, істотно це проблему не вирішує, тому що в одному випадку *при правозастосуванні* конфіскація усе одно збереже свою каральну природу, а в іншому – буде мати ознаки превентивного заходу. На наш погляд, доцільним видається підхід, де конфіскація вилучається із системи покарань, а спеціальна конфіскація визнається *засобом безпеки*, оскільки, за вірним висновком А.О. Винник «особливістю спеціальної конфіскації як некарального кримінально-правового заходу є те, що в одних випадках вона є формою реалізації кримінальної відповідальності, а в інших – реалізується поза межами кримінальної відповідальності...»¹. Це корелює із підходом, втіленим у Проєкті КК, де згідно з ч.1 ст.3.6.2 «до особи, яка вчинила діяння... може бути застосовано один або декілька засобів безпеки, **незалежно від призначення покарання**».

Арешт – тримання засудженого в умовах ізоляції, яке встановлюється строком від одного до шести місяців (ст.60 КК). Згідно ч.1 ст.50 КВК «особи, засуджені до арешту, відбувають покарання, як правило, за місцем засудження в арештних домах, а військовослужбовці – на гауптвахтах». Шинкарьов Ю.І., присвячуючи дисертаційне дослідження цьому виду покарань, вказує, що воно «характеризується за такими специфічними ознаками, як: особливості змісту (лімітація волі, що здійснюється шляхом пригнічення рефлексу особистої свободи у засудженого за допомогою його фізичної ізоляції); спеціально встановлене місце відбування (арештний дім); режим підвищеної суворості (який проявляється у

¹ Винник А. О. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С.177.

значній кількості правообмежень, навіть у порівнянні з найсуворішим видом покарання – позбавленням волі); короткочасний строк покарання»¹.

Неоднозначність цього виду покарання підкреслено у науковій літературі. Г.С.Резніченко, О.А.Гритенко проблемним вважають перелік прав осіб, які відбувають покарання у виді арешт, серед яких відсутність можливості «для осіб, які відбувають покарання у виді арешту, права на телефонні розмови (у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку), а також можливість користуватися глобальною мережею Інтернет... засуджена особа повинна отримувати можливість на вільний доступ до інформації», натомість «застосуванням обмежень, заборон та обов'язків, встановлених для осіб, засуджених до позбавлення волі відбувається у повному обсязі»². Запитання викликає і місце арешту у системі покарань, яке законодавцем визнається більш м'яким видом покарання, ніж обмеження волі, хоча, на відміну від останнього, є видом ізоляції особи. Ю.А. Пономаренко вважає, що «арешт може бути визнаний більш м'яким покаранням порівняно з обмеженням волі та позбавленням волі тільки з урахуванням розміру невідбутої частини цих видів покарання. Зокрема, якщо невідбута частина обмеження волі або позбавлення волі перевищує (і чим більше, тим краще) шість місяців, то за певних умов можлива заміна невідбутої частини цих покарань (особливо позбавлення волі) арештом, який у такому випадку не може бути застосований на строк понад 6 місяців»³, що вкотре підкреслює проблему ієрархічної побудови системи покарань. Досліджуючи проблему, В.М.Бурдін, наголошує й на тому, що «у вітчизняному КК складно прослідкувати різницю між арештом і короткостроковим позбавленням волі і складається враження, що вона полягає лише у назві»⁴. І ця теза, яка підтримується

¹ Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2007. С.5.

² Резніченко Г. С., Гритенко О. А. Деякі проблеми виконання і відбування покарання у виді арешту. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 5 (27). 2017. С.122-126.

³ Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография / Ю.А. Пономаренко. Харьков : Издательство «ФИНН», 2009. С.158

⁴ Бурдін В. М. Арешт як вид кримінального покарання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3-4. С. 215-219.

й іншими авторами¹, є справедливою, адже, ніяких особливих умов (якщо не брати до уваги меншу кількість прав засуджених до арешту) чинним КК, на відміну, від законодавства інших країн (наприклад, в Іспанії арешт призначається на вихідні дні)² не передбачено. Тому, у вітчизняних реаліях законодавча дефініція «короткострокове позбавлення волі» була би більш обґрунтованою.

Доцільність захисту суспільства від правопорушників у короткостроковій перспективі – тривала дискусія у кримінально-правовій науці, яка має своїх опонентів і пропонентів. В.М. Дрьомін зазначає: «розчарування в тюремному ув'язненні як доцільній мірі покарання особливо сильно виявилось відносно короткострокового ув'язнення. Не випадково ще на Стокгольмському конгресі 1878 р. була визначена превентивна та реабілітаційна роль умовного засудження як міри, що надає чималих вигод як суспільству, так і засудженим. На конгресі, що відбувся в 1885 р. в Римі, пропонувалися такі альтернативи короткостроковому ув'язненню покарання: штраф, судова догана, примусові роботи без позбавлення волі, обмеження у виборі місця проживання»³.

Натомість, К.А.Автухов вважає, що «розширення практики застосування арешту може виступати одним зі шляхів зменшення рівня криміналізації суспільства, що в першу чергу пов'язано з короткостроковістю досліджуваного виду покарання». До позитивних рис автор відносить «його відносно дешевизну й те, що в більшості випадків не виникає потреби в соціальній адаптації та тривалому лікуванні засуджених після звільнення»⁴. Однак, необхідність будувати (а, отже, і утримувати) окремі спеціальні установи – арештні доми, про яку автор пише далі із «відносною дешевизною» розбігається. Між тим, на разі, згідно Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і навчальних

¹ Див, наприклад, Плахотник Г.В. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років: дис.канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. С.82.

² Аналіз кримінально-правової регламентації арешту у законодавстві інших країн детально провів Гладковський Є.О. Аналіз позитивного досвіду кримінально-правової регламентації арешту як виду покарання в зарубіжних країнах. *Південноукраїнський правничий часопис*. №2, 2018. С.15-18.

³ Дрьомін В.М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. №32. С.259-265.

⁴ Автухов К. А. Виконання покарання у виді арешту: сучасні проблеми організації та правового регулювання : реферат монографії. *Комітет з державних премій України в галузі науки і техніки* : веб-сайт. URL: http://www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/work_files/referat_avtuhov_0_0.doc. (дата звернення: 08.06.2021).

закладів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України¹ в нашій державі арештні дома досі є лише сектором слідчих ізоляторів, або створюються при виправних колоніях. Серед основних недоліків арешту – невисокий рівень корекційного потенціалу, натомість можлива втрата роботи, маргіналізуючий вплив через відсутність соціально корисних контактів, який перетворить злочинця у «хронічного» злочинця, попри це суди застосовують цей вид покарання: у 2018 р. судами I інстанції його були призначено 2584 рази, у 2019 р. – 2500 разів, у 2020 – 2483 разів, у 2021 – 2825 разів².

На нашу думку, арешт доречно залишити як покарання за проступки. Це обумовлено диференціацією покарань за різні види кримінальних правопорушень: ув'язнення, триваліше за строками буде призначатися за злочини, що за своєю природою є більш суспільно небезпечними, ніж проступки, а строково знижений арешт – за проступки. Доцільність залишення цього виду покарання диктується і певним рівнем наступності, що виражається у посиленні кари: так, саме арешт строком до 15 діб є найбільш суворим видом покарання за адміністративні порушення, з огляду на це, логічним видається, що цей вид покарання із збільшенням строків його відбування – від 15 діб стане складовою системи покарань за кримінальні проступки, які із 2020 р. займають проміжне становище між адміністративними правопорушеннями і злочинами.

Обмеження волі – тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється від одного до п'яти років (ст.61 КК). Обмеження волі із направленням у виправну установу відкритого типу може бути призначено повнолітнім працездатним особам. За вірним наголосом Є.М.Бодюла «законодавче визначення відображає лише технологію відбування цього виду покарання». Зміст покарання автор вбачає «у

¹ Про затвердження Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, навчальних закладів та медично-реабілітаційних центрів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України, у новій редакції: наказ Міністерства юстиції України №4534/5 від 29.12.2020. Міністерство юстиції України : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/n/22620> (дата звернення: 10.04.2021).

² Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

виправному нагляді, який виражається в обмеженні права на пересування і виборі місця проживання, частковому обмеженні зв'язків засудженого із зовнішнім світом, застосуванні до засудженого правил, що у своїй сукупності утворюють режим, а також обов'язковість праці засуджених»¹. К.А.Новікова цілком справедливо зазначає, що «обмеження волі ані за своєю суттю, ані формально не може вважатися різновидом іншого покарання. Воно має бути самостійним окремим видом покарання зі специфічним набором правообмежувальних властивостей, відмінних від властивостей, зокрема, позбавлення волі»².

У науковій літературі обмеження волі відноситься до конвергованих або комплексних видів покарань³, це комплекс обмежень прав і свобод засудженого. Воно обмежує право на особисту свободу і право на працю, оскільки, засуджені до обмеження волі відбувають покарання у виправних центрах *із обов'язковим залученням до праці*. Крім того, засуджені до обмеження волі зобов'язані відповідно до ч. 4 ст. 59 КВК: 1) виконувати законні вимоги адміністрації виправного центру, які стосуються порядку відбування призначеного покарання; 2) сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру; 3) постійно знаходитися в межах виправного центру під наглядом, залишати його межі лише за спеціальним дозволом адміністрації цього центру, проживати за особистим посвідченням, яке видається взамін паспорта; 4) проживати, як правило, у спеціально призначених гуртожитках; 5) з'являтися за викликом адміністрації виправного центру; 6) виконувати в разі залучення роботу із самообслуговування та благоустрою виправного центру.

Обмеження волі як вид покарання є і *повинно залишатися невід'ємною складовою системи покарань*, однак, воно може стати більш гнучким, зокрема, може бути передбачено відсутність обов'язкового тримання особи у кримінально-виконавчій установі, натомість, передбачено конкретні дні або години, які особа

¹ Бодюл Є.М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 Київ, 2005. С.11.

² Новікова К. А. Обмеження волі як вид покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. С.10.

³ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С.527.

буде там проводити, а решту часу протягом відбування покарання вона перебуватиме під електронним моніторингом. Вважаємо за необхідне включення цього виду покарань і до системи покарань для неповнолітніх. Статистика правозастосування вказує на те, що у 2018 році цей вид покарання судами І інстанції було призначено 909 разів, у 2019 р. – 827, у 2020 р. – 1116 разів, у 2021 р. – 1770 разів¹.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців призначається військовослужбовцям строкової служби, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок) на строк від шести місяців до двох років (ст.62 КК).

Окремі автори зазначають, що «цей вид покарання є доволі ефективним засобом боротьби зі злочинністю»², «на практиці покарання у виді направлення до дисциплінарного батальйону впродовж багатьох років зарекомендувало себе як ефективний засіб виправлення військовослужбовців строкової служби, які вчинили злочини, що не представляють великої суспільної небезпеки»³. Така ж позиція міститься у Постанові Пленуму ВСУ «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» №15 від 28 грудня 1996 року, де зазначено, що «більшість засуджених до цього покарання під час його відбування стають на шлях виправлення і після звільнення з дисциплінарної частини сумлінно несуть службу», однак у цьому документі констатовано ряд правозастосовних проблем: «не завжди забезпечується

¹ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

² Бурда С. Я. Історія виникнення та сучасний стан покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2017. Вип. 3. С. 113-123.

³ Муренко О.Л. Гаряєва Г.М. Тримання в дисциплінарному батальйоні як один з правових засобів виправлення військовослужбовців. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2016. №40 (1212). С.25-29.

індивідуальний підхід. Іноді воно призначається військовослужбовцям, до яких з урахуванням їх особи, характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину не слід було б застосовувати цей вид покарання. Водночас окремі особи, які могли б виправитися в умовах дисциплінарної частини, засуджуються до покарання у виді позбавлення волі. Не з'ясовуються з достатньою повнотою дані про стан здоров'я підсудних, унаслідок чого в дисциплінарному батальйоні опиняються особи, не придатні до військової служби». Однак, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців належить до покарань, доцільність існування яких ставиться під сумнів у вітчизняній науці. К.Медицький літературно пише, що ефективність досягнення мети покарання не повинна підтверджуватися лише «екскурсом в історію». Автор зазначає, що відміна тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців може гальмувати процес «гуманізації» інституту покарання, однак, визнає обґрунтованість «втрати потенціалу»¹ цього виду покарання, відзначимо, що застереження щодо гуманізації містяться і у роботах інших науковців. Так, М.О.Сарнавський вказує, що «законодавчі зміни... суперечитимуть... курсу на подальшу гуманізацію інституту покарання у кримінальному судочинстві, не пов'язаних із позбавленням волі»².

Ми підтримуємо позицію про те, що цей вид покарання спрямований на обмеження права на особисту свободу, а відтак, його можна вважати різновидом позбавлення волі на певний строк, тому вказівка на гуманізацію виглядає сумнівною. Цікавим у цьому контексті виглядає дослідження М.В.В'юника, який провів анонімне опитування суддів про те, чи є тримання військовослужбовців в

¹ Медицький І.Б. Відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: сучасні реалії. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф. 10-11 жовтня 2013. Харків : «Право», 2013. С.681-685.

² Сарнавський М.О. Теоретичні та прикладні проблеми призначення та виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Теоретичні та практичні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II міжнар.наук.-практ.конф., Луганськ, 19-20 квітня. 2012. С.459-462.

дисциплінарному батальйоні спеціальним різновидом позбавлення волі на певний строк, де більшість правозастосувачів дали позитивну відповідь¹.

На наш погляд, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців *необхідно виключити із вітчизняної системи покарань*. Перш за все, несправедливою виглядає така юридична ознака як відсутність судимості для осіб, які відбули покарання в дисциплінарному батальйоні або достроково звільнені з нього, а також військовослужбовців, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту (п.4 ст.89 КК). Для наочності візьмемо ст.405 КК «Погроза або насильство щодо начальника» і ст.345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу»; ст.411 КК «Умисне знищення або пошкодження військового майна» і ст.194 КК «Умисне знищення або пошкодження майна»; ст.412 КК «Необережне знищення або пошкодження військового майна» і ст.196 КК «Необережне знищення або пошкодження майна», ст.414 КК «Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» і ст.263 КК «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами». Безпристрасність законодавця у включенні норми про відсутність судимості у разі призначення тримання у дисциплінарному батальйоні викликає великі запитання, адже, у разі вчинення змістовно схожих злочинів неспеціальним суб'єктом правовий наслідок у вигляді судимості настане.

Деякі автори не вбачають доцільності цього покарання і у зв'язку з тим, що завданням ЗСУ є «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності»².

На наш погляд, не виправданим виглядає і той факт, що окремі категорії суб'єктів при вчиненні кримінальних правопорушень відбувають покарання у власних виправних закладах: «дисциплінарний батальйон – *військова частина*, яка

¹ В'юник М. В. Щодо питання доцільності збереження в системі покарань тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2015. Вип. 23. С. 117-123.

² Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография / Ю.А. Пономаренко. Харьков : Издательство «ФИНН», 2009, С.312.

утримується на окремому штаті та призначена для забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, яких вироком суду, що набрав законної сили, засуджено до тримання в дисциплінарному батальйоні» (п.2 Наказу МОУ «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» від 04.06.2021 р.), між тим, ця категорія порушників може відбувати його у загальному порядку позбавлення волі. Ситуація ускладнюється ще й тому, що наразі в Україні існує лише *один* дисциплінарний батальйон¹. Цим частково можна обґрунтувати той факт, що тримання у дисциплінарному батальйоні – покарання, яке нечасто призначається судами I інстанції: у 2018 р. його призначили 29 разів; у 2019 р. – 43 рази; у 2020 р. – 22 рази; у 2021 р. – 32 рази².

Покарання у вигляді позбавлення волі дозволяє захищати інтереси суспільства, тимчасово або довічно вилучаючи засудженого із соціуму. **Позбавлення волі на певний строк** – ізоляція і поміщення засудженого до кримінально-виконавчої установи закритого типу строком від одного до п'ятнадцяти років (ст.63 КК). Нижню межу цього виду покарання вважаємо виправданою, однак, верхню межу варто узгодити із Римським статутом Міжнародного кримінального суду і підвищити її до тридцяти років. Римським статутом визначено міжнародні злочини, на які розповсюджується юрисдикція Міжнародного суду: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії (ст.5 Римського статуту). Цей Суд «*доповнює* національні системи кримінального правосуддя. Юрисдикція і функціонування Суду регулюються положеннями цього Статуту (ст.1 Римського Статуту)». На тлі російсько-української війни, кількість перелічених злочинів значно зростає³, що потребує

¹ Міноборони показало єдиний в Україні дисциплінарний батальйон. *Мілітарний* : веб-сайт. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/minoborony-pokazalo-yedynuj-v-ukrayini-dystsyplinaryj-bataljon/> (дата звернення: 10.10.2022).

² Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

³ Миткалик С. Слідство зафіксувало майже 40 тисяч воєнних злочинів: складнощі розслідування (13 жовня 2022 р.). *LB.ua: дорослий погляд на світ*: веб-сайт. URL: https://lb.ua/blog/serhii_mytkalyk/532493_slidstvo_zafiksuvalo_mayzhe_40_tisyach.html (дата звернення: 18.10.2022).

ратифікації Римського статуту для узгодженої роботи українського кримінального правосуддя із міжнародними механізмами.

Цей вид покарання має високий рівень у застосуванні судами I інстанції: у 2018 р. його призначили 13765 разів; у 2019 р. – 13230 разів; у 2020 р. – 12897 разів; у 2021 р. – 11580¹.

Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується коли суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк (ст.64 КК). У кримінально-правовій доктрині теж надається визначення цьому поняттю. На думку Л.О. Мостепанюк, довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства у спеціальних кримінально-виконавчих установах². У розумінні Європейського комітету із попередження катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність поводження або покарання Ради Європи, довічне позбавлення волі – «це вид кримінального покарання за вчинення кримінального злочину, яке призначається за рішенням суду у вигляді позбавлення волі на невизначений строк. Він полягає у тому, що засуджений утримується у місцях позбавлення волі до його/її біологічної смерті або до його/її звільнення за рішенням судового, квазісудового, виконавчого чи адміністративного органу, який визнає, що засуджений більше не є небезпечним для суспільства»³. Згідно судової статистики у 2018 році цей вид покарання судами I інстанції було призначено 21 раз, у 2019 р. – 11 разів, у 2020 р. – 28 разів, у 2021 р. – 19 разів⁴.

Серед позитивних рис цих видів покарання, які здавна були, є, і повинні залишатися у системі покарань безумовний нейтралізуючий вплив, що дає змогу контролювати засуджених шляхом утримання в установах закритого типу. Така

¹ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

² Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 Київ, 2005. С.11.

³ Положение пожизненно заключенных : выдержка из 25-го Общего доклада ЕКПП Совета Европы 2016 года. Совет Европы : веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/1680734510> (дата звернення: 18.06.2021).

⁴ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018-2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).

ізоляція дозволяє попередити вчинення нових злочинів. Теоретично, це покарання спрямоване і на корекцію поведінки злочинця. Однак, у цих видів покарань існує ряд недоліків. Перший із них, якраз пов'язаний з виправним потенціалом, адже, особи, що в українських реаліях поміщують у середовище із десятка таких самих засуджених, не маючи окремої кімнати, мають на рівні із виправленням такі ж шанси ще більше бути втягнутими у злочинне середовище.

Другий негативний фактор має більше соціальне спрямування, він полягає у каральній сегрегації: часто до позбавлення волі засуджуються соціально незахищені верстви населення – безробітні, хворі, у тому числі на алкоголізм і наркоманію, які після виходу на волю не мають роботи, житла, втратили соціальні зв'язки. Як наслідок, відсутній трудовий стаж, присутня – очікувана бідність у похилому віці із низькою пенсією або взагалі її відсутність. Таким чином, у контексті конкурентного соціального середовища, яке орієнтується на індивідуальну результативність це покарання посилює несприятливе становище осіб і може сприяти їх рецидиву.

Третій негативний фактор впливає із законодавчих норм, які дозволяють засуджувати до позбавлення волі на тривалі строки осіб, які вчинили ненасильницькі злочини, вбачаючи у ньому панацею суспільного захисту, що не лише не вирішує питання, але й з огляду на рецидивну статистику призводить до циклічності, де короткострокове перебування на волі після засудження у поєднанні із часто безуспішним пошуком роботи, ускладненням наявних хвороб і місця позбавлення волі замінюють один одного. Безумовно, тяжкі насильницькі злочини, зокрема, сексуальні злочини, злочини проти волі людини та інші злочини, які ставлять під загрозу законні блага у вигляді життя, здоров'я, національної безпеки, статевої свободи, волі вимагають ізоляції особи, однак, у чинному КК серед альтернатив позбавлення волі є у санкціях статей 176 КК «Порушення авторського права і суміжних прав», ст.177 КК «Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію», ст.178 КК «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», ст.180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» та

інші, за яких достатньо було б передбачити альтернативні позбавленню волі покаранні та покладати на засудженого обов'язок реституції та компенсації.

Четверта проблема полягає у швидкому розповсюдженні інфекційних хвороб, якими страждають засуджені і насильством, яке супроводжує тюремне життя, що породжує проблему захисту прав людини.

2.2. Покарання, передбачені для неповнолітніх осіб

У п.4.1 Мінімальних стандартних правил ООН стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінських правил») 1985 р. відзначається, що нижня межа віку кримінальної відповідальності «не повинна встановлюватися на надто низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості». Відповідно до ч.1 ст.22 КК «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося *шістнадцять* років»; ч.2 ст.22 КК наводить вичерпний перелік кримінальних правопорушень (насильницьких та майнових), за вчинення яких особа може притягуватися до кримінальної відповідальності уже з *чотирнадцяти* років. Це, зокрема, умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, розбій, бандитизм, зґвалтування тощо.

Питання диференціації віку кримінальної відповідальності має дискусійний характер у кримінально-правовій науці. О.В. Смаглюк та А.А. Павловська визнають межі кримінальної відповідальності у чинному КК обґрунтованими: «оскільки неповнолітні віком 11–13 років не здатні в повній мірі прогнозувати суспільний характер своїх учинків, саме за рівнем свого психофізичного розвитку»¹. Така ж позиція підтримується Н.М.Мирошніченко, яка при цьому наголошує, що «перелік злочинів, за які настає кримінальна відповідальність із 14 років, потребує

¹ Смаглюк О.М., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С.181-186.

уточнення»¹. Н.Г. Таран висловлюється на підтримку зниження віку кримінальної відповідальності: «запропоновано визначити загальний вік кримінальної відповідальності – 15 років, та знижений вік: за злочини, передбачені ч. 2 ст. 22 КК України, в яких додатковим безпосереднім об'єктом виступає життя та здоров'я потерпілого – 13 років, за інші злочини, передбачені ч. 2 ст. 18 КК України – 14 років»².

Відмітимо, що у Проєкті КК відповідно до ч. 1 ст.2.3.7. «суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка вчинила його після досягнення *15-річного віку*».

Цілком справедливим видається вказівка науковців на проблему кримінальної відповідальності неповнолітніх із відставанням у психічному розвитку. Чинне законодавство не містить поняття «вікова неосудність», однак, воно існує у теорії права. Так, Т.О.Гончар пропонує увести поняття «вікова незрілість». Важливим об'єктом дослідження при цьому мають бути матеріали справи, в якій повинні бути зібрані дані про соціально-економічний статус сім'ї підлітка, психологічний клімат у сім'ї та класі, особливості батьківського виховання, особливості навчальницької діяльності, стиль поведінки підлітка, статус його у групі тощо³. Такий підхід, але з дещо видозміненою термінологією втілено у Проєкті КК, ч.1 ст.3.10.1 «Вікова неосудність та вікова обмежена осудність»: «неповнолітня особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення або протиправного діяння, передбаченого цим Кодексом, досягла віку... але має затримку психічного розвитку, пов'язану із педагогічною чи соціальною занедбаністю, і внаслідок цього не здатна: 1) усвідомлювати значення свого діяння або керувати ним, визнається неосудною (вікова неосудність)»; 2) *повною мірою* усвідомлювати значення свого діяння або керувати ним визнається обмежено осудною (вікова обмежена осудність)».

¹ Мирошніченко Н. М. Вікова осудність у кримінально-правовій доктрині України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. С.12.

² Таран Н.Г. Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. С.186.

³ Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. С.9.

Кримінальне право і кримінальне законодавство завжди приділяли особливу увагу неповнолітнім правопорушникам. Неповноліття, молодість суб'єкта кримінального правопорушення у різний історичний час розглядалися підставою пом'якшення чи звільнення від покарання.

Покаранню неповнолітніх притаманні основні цілі покарання – загальна превенція (стримуючий фактор загрози покарання), коли застосування покарання повинно вплинути і зупинити осіб від вчинення кримінальних правопорушень і спеціальна превенція, яка повинна покарати і скорегувати поведінку молодого деліквента, однак, система покарань для неповнолітніх має відмінності від системи покарань для неповнолітніх осіб. За словами В.О.Меркулової: «особливість відповідальності та покарання неповнолітніх відтворюється... у незастосуванні найсуворішого виду покарання – довічного позбавлення волі; значно менших термінів основних та додаткових видів покарання; у більш широкій сфері та більш гуманних умовах звільнення від кримінальної відповідальності та покарання тощо»¹. Система покарань для неповнолітніх осіб є усіченою, ч.1 ст.98 КК передбачає лише 5 видів основних покарань для неповнолітніх:

1. Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення (ч.1 ст.99 КК). Згідно ч.2 ст.99 «розмір штрафу, в тому числі за правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад 3 тисячі н.м.д.г., встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах... до 500 н.м.д.г.» – штраф характеризується зниженим розміром, на відміну від штрафу для повнолітніх осіб. Крім того, згідно ч.2 ст.99 КК «до неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального правопорушення, за яке

¹ Меркулова В.О. Кримінально-правовий інститут примирення: напрями подальшого удосконалення. *Репозитарій наукових публікацій Одеського державного університету внутрішніх справ* : веб-сайт. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1236/1/%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92.%D0%9E.%20%D0%A0%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%202018.pdf> (дата звернення: 05.03.2022).

передбачено основне покарання лише у виді штрафу *понад* три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт...». Інтерпретація вказаних норм дає змогу констатувати, що штраф у розмірі до 500 н.м.д.г. може бути призначено переважно за проступки. Такий підхід видається дещо обмеженим з огляду на універсальність штрафу і скорочену системи покарань для неповнолітніх.

На наш погляд, можливим видається встановленням розміру штрафу *на рівні 1/2 суми*, передбаченої для повнолітніх осіб без вказівки на залежність від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Принагідно відмітимо, що такий підхід вилається корисним і з огляду на те, що у Проєкті КК розміри штрафів взагалі зрівняно.

Як основне покарання штраф для неповнолітніх у 2018 році було призначено 334 рази¹, у 2019 р. – 402², у 2020 р. – 347³, у 2021 – 133 рази⁴, як додаткове його 1 раз призначили у 2020 р.⁵ та 1 раз у 2021 р.⁶

2.Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітніми робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день (ч.1 ст.100 КК). Це, найбільш прийнятна, на наш погляд форма реакції на кримінальні правопорушення неповнолітніх у випадках, коли мова йде про кримінальні проступки і нетяжкі злочини. У науці кримінального права включення громадських робіт до системи покарань для неповнолітніх оцінюється виключно позитивно. Так, Н.Л.Березовська, яка провела спеціальне дослідження покарань, пов'язаних з виправно-трудовим

¹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.04.2021).

² Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019(дата звернення: 20.04.2021).

³ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).

⁴ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

⁵ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).

⁶ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

впливом, що застосовуються до неповнолітніх констатує, що «покарання у виді громадських робіт володіє каральними та виправними властивостями, у більшості випадків справляє позитивний вплив на неповнолітніх засуджених. Невисокий рівень рецидивної злочинності осіб, що відбули покарання у виді громадських робіт, свідчить про ефективність цього виду покарання»¹. У 2018 році суди призначили цей вид покарання неповнолітнім 159 разів², у 2019 р. – 123³, у 2020 р. – 116⁴, у 2021 р. – 145 разів⁵.

3.Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року (ч.2 ст.100 КК). Розміри відрахувань у дохід держави, у порівнянні із повнолітніми особами зменшено і вони встановлюються у межах від 5 до 10 % (ч.3 ст.100 КК). У період за 2018-2021 рр. виправні роботи було призначено 1 раз у 2019 р.⁶ і 1 раз у 2021 р.⁷.

За загальними правилами, штраф може бути замінено на громадські, виправні роботи або позбавлення волі. Однак, і громадські, і виправні роботи можуть призначатися лише з 16 років, тоді, як за окремі правопорушення відповідальність настає уже з 14. У науковій літературі пропонується «передбачити у чинному КК можливість застосування до неповнолітніх засуджених покарань у виді громадських та виправних робіт з 14-річного віку, що в цілому узгоджується з міжнародно-правовими стандартами у сфері застосування покарань...»⁸. Такий підхід виглядає виправданим, для наочності візьмемо ч.1 ст.185 (вік кримінальної відповідальності

¹ Березовська Н. Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2010. С.15.

² Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.04.2021).

³ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. Судова влада України : веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019(дата звернення: 20.04.2021).

⁴ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. Судова влада України : веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).

⁵ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

⁶ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. Судова влада України : веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019(дата звернення: 20.04.2021).

⁷ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

⁸ Березовська Н.Л. Призначення покарання з урахуванням неповноліття особи. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2014. Т. 1. С. 591-593.

– 14 років), яка з оновленням кримінального законодавства перейшла до категорії кримінальних проступків. Санкція статті серед альтернатив передбачає штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт та обмеження волі. До винного у віці 14-15 років у разі неможливості сплати штрафу застосують арешт, адже, і громадські, і виправні роботи можна застосовувати з 16 років, а обмеження волі як вид покарання у системі покарань для неповнолітніх не передбачається. Такий підхід законодавця суперечить не лише принципу гуманізму, але й справедливості, адже, при вчиненні однакового за рівнем суспільної небезпеки кримінального правопорушення, особа 16-річного віку має можливість уникнути ізоляції від суспільства, а особа 14-річного віку – ні, її чекає арешт, який, як було розглянуто у попередньому розділі можна прирівняти до короткострокового позбавлення волі.

4.Арешт, згідно ст.101 КК полягає «у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб». Заарештований неповнолітній попри зменшені строки утримання так само обмежується у своєму праві пересування, вибору занять. Науковцями справедливо відзначається і негуманний характер даного виду покарання у сучасних реаліях. Н.М.Мирошніченко слушно вказує: «режим відбування [арешту] співпадає з покаранням у виді позбавлення волі... Проте останній вид покарання можна застосовувати з 14 років. Отже з 14 до 16 років можна призначити більш суворі покарання, ніж особам від 16 і старші»¹. Н.Л.Березовська пропонує «перетворити арешт на покарання пов'язане з виправно-трудоим впливом, застосовувати його з 14-річного віку та здійснити диференціацію строків відбування арешту, виділивши такі його види: короткостроковий арешт, арешт на вихідні, довгостроковий арешт»². Попри «шоковість» арешту, на який часто робиться вказівка, розраховувати на активну виховну роботу за цей проміжок часу не доводиться. Тому, залишення

¹ Мирошніченко Н.М. Арешт, як вид покарання для неповнолітніх: шляхи удосконалення законодавства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 193-196.

² Березовська Н. Л. Призначення покарань неповнолітнім з урахуванням ступеня тяжкості злочину. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 228-230.

цього виду покарання для неповнолітніх виглядає виправданим лише у виключних випадках: 16-18 років – вік шкільного або уже студентського життя. Альтернативою арешту могло б стати обмеження волі, обмежувальні заходи (наприклад, заборона відвідування спортивних та розважальних заходів з покладенням обов’язку перебувати під час їх проведення у певному місці або без такого, як це передбачено п.5 ч.2 ст.3.6.5. Проекту КК), що дало б змогу не випадати із звичного життя, особливо у разі вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину. За даними судової статистики, у 2018 р. арешт було призначено 14 разів¹; у 2019 р. – 12 разів²; у 2020 р. – 11 разів³; у 2021 р. – 22 рази⁴.

5. Позбавлення волі. В’язниця для молодих засуджених повинна бути застосована лише у виняткових випадках, адже, неповнолітні знаходяться на важливому етапі формування своєї особистості і позбавлення волі може задати хибний життєвий вектор. У чинному КК позбавленню волі на певний строк неповнолітнім особам присвячено ст.102 КК: «...може бути призначено на строк від 6 місяців до 10 років, крім випадку вчинення особливо тяжкого злочину, поєднаного з умисним позбавленням життя людини – на строк до 15 років. Неповнолітні... відбувають його у спеціальних виховних установах». Між тим, у науковій літературі пропонується переглянути цю норму і встановити цей вид покарання на строк «від 6 місяців до 10 років і застосовувати до неповнолітніх у віці старше 16 років»⁵. Статистика свідчить, що позбавлення волі – вид покарання, що найчастіше застосовується до неповнолітніх: у 2018 р. суди призначили його 257 разів⁶, у 2019

¹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.04.2021).

² Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 20.04.2021).

³ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).

⁴ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

⁵ Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов’язаних з позбавленням волі: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2009. С.13; Мирошниченко Н. М. Деякі пропозиції вдосконалення законодавства щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф.крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон, 2016. С. 189-207.

⁶ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.04.2021).

р. – 283¹, у 2020 р. – 259 разів², у 2021 р. – 221 раз³. Така ситуація пов'язана із малою кількістю альтернативних позбавленню волі покарань і низьким потенціалом тих, що все ж включено до системи покарань (наприклад, штраф і виправні роботи, які повнолітні не завжди можуть виконати з огляду на відсутність роботи).

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю належить до додаткових покарань для неповнолітніх. Загальний вік, з якого дозволяється прийняття на роботу в Україні становить 16 років, але, згідно ч.3 ст.188 КЗпП «для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює». Однак, навіть попри це, складно уявити, що особи 14-ти 15-ти років можуть «обіймати посади», реально ця міра може призначатися, починаючи із 16-ти років, а відтак достатньо було б залишити це додаткове покарання у формулюванні «займатися певною діяльністю», необхідність таких змін підтримується і науковцями. Так, Н.А.Мирошніченко пропонує «з ч. 2 ст. 98 КК виключити таке додаткове покарання, як «позбавлення права обіймати певні посади», залишивши лише можливість «позбавлення права займатися певною діяльністю»⁴. Хоч і непрямо, але це визнає і законодавець, передбачаючи виправні роботи лише для осіб 16-18 років. Судова статистика свідчить, що це додаткове покарання застосовується

¹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019(дата звернення: 20.04.2021).

² Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).

³ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

⁴ Мирошніченко Н.А. Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип.47. С.17-20.

дуже рідко у 2018 році його не призначали взагалі¹, у 2019 р. – 3 рази², у 2020 р. – 2 рази³, у 2021 р. – 1 раз⁴.

У Проєкті КК втілюється конструктивне оновлення системи покарань. Відзначимо, що і чинним КК, і Проєктом КК вчинення кримінального правопорушення неповнолітньою особою відноситься до обставин, які пом'якшують покарання за злочин та проступок (п.3 ч.1 ст.66 КК, ст.3.3.2 Проєкту КК). У Проєкті вік кримінальної відповідальності встановлено на рівні 15 років (ч.1 ст.2.3.7 Проєкту КК).

Серед новел Проєкту – положення щодо молодшої особи. Відповідно до п. 33 ст.1.3.1. Проєкту КК «молода особа – особа, яка досягла 18-річного віку, але не досягла 21-річного віку». Така практика існує, наприклад, в Німеччині, де з огляду на ступінь тяжкості вчинення кримінального правопорушення особу віком до 21 року можуть притягувати до кримінальної відповідальності за правилами, передбаченими для неповнолітніх. На нашу думку, з огляду на існуючі періодизації психічного та особистісного розвитку такий підхід є обґрунтованим. Учені-психологи роблять вказівку на так званий «онтогенетично-своєрідний період 11-21 років», який визнається «одним із найскладніших у житті людини, оскільки саме на даному етапі індивід переходить на якісно нову ступінь свого розвитку, тобто переходить з положення «дитина» в положення «дорослий»⁵.

До застосування кримінально-правових засобів для неповнолітніх та осіб молодого віку автори Проєкту КК підійшли більш якісно, ніж це існує у чинному КК. Адже у ст.3.10.3 Проєкту КК наведено перелік чинників, що беруться до уваги при призначенні покарання чи іншого кримінально-правового засобу, до них належать:

¹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.04.2021).

² Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 20.04.2021).

³ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).

⁴ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

⁵ Шамне А. Теоретико-методологічні засади дослідження психосоціального розвитку особистості в період дорослішання. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-10.%p> (дата звернення: 28.08.2021).

1) вік особи; 2) рівень інтелектуального розвитку особи; 3) умови життя і виховання; 4) вплив на неповнолітню особу дорослих. Четвертий аспект є особливо важливим, адже неповнолітні у дорослих особах часто вбачають авторитет і схильні до наслідування протиправної поведінки.

Система покарань містить ті ж види покарань, що і для дорослих осіб, але з певними умовами. У ч.1 ст.3.10.4. Проекту КК зазначено, що «штраф і грошове стягнення застосовується до неповнолітньої або молодшої особи, якщо вона має самостійний дохід або власне майно, на яке може бути звернене стягнення; згідно ч. 2 ст.3.10.4 Проекту КК «ув'язнення на певний строк призначається особі, яка вчинила злочин у віці до 18 років, на строк не більше 20 років: а) за злочини 9 і 10 ступенів; б) за сукупністю злочинів; в) за сукупністю вироків за злочини». У ч.3 ст.3.10.4 зроблено вказівку, що «довічне ув'язнення не призначається особі, яка вчинила злочин у віці до 21 року». Такий підхід ґрунтується і на вимогах міжнародних актів. Наприклад, Конвенцією про права дитини у ст. 37 встановлено те, що «ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років».

Відповідно до ч.2 ст.3.2.7. Проекту КК «безоплатні роботи призначаються судом на строк від 1 до 3 місяців та відбуваються: а) особою, яка досягла 18 років і має постійне місце роботи або навчається заочною формою – 30 годин на місяць, але не більше ніж 4 години на день; б) особою, яка досягла 18 років, але належить до незайнятого населення – 60 годин на місяць, але не більше ніж 4 години на день; в) особою, яка не досягла 18 років – 20 годин на місяць, але не більше 2 години на день». З огляду на зазначене, можна відобразити потенційну підсистему покарань для неповнолітніх та молодих осіб згідно Проекту КК: 1. **Покарання за злочини:** 1) штраф; 2) ув'язнення на певний строк. 2. **Покарання за кримінальні проступки:** 1) грошове стягнення; 2) безоплатні роботи; 3) обмеження свободи пересування; 4) арешт. Одразу відзначимо, що автори Проекту КК вирішили проблему, існуючу у чинному КК: у Проекті КК немає вказівки, що арешт не призначається до 16 років.

Ця вказівка залишилися лише для пенітенціарного пробаційного арешту згідно п.1 ч.3 ст.3.5.7. Проекту КК.

Однак, існують інші проблеми, зокрема, зауваження викликає сама побудова норм – юридична техніка, яка окрім змістовних, мовних правил повинна виконувати правила логічні і структурні. Між тим, у запропонованому Проекті КК Розділ 3.10 «Особливості застосування кримінально-правових засобів щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у неповнолітньому або молодому віці» містить згадану уже ст.3.10.4 «Покарання щодо неповнолітньої або молодшої особи», яке містить згадку про три види покарань: штраф і ув'язнення на певний строк, що передбачено за злочини і грошове стягнення, яке передбачено за кримінальні проступки. Ця норма може бути витлумачена і таким чином, що покарання для неповнолітніх обмежуються цими трьома видами, разом з тим, особливості застосування безоплатних робіт для неповнолітніх і молодих осіб уміщено у Розділ 3.1 «Покарання». Отже, перелік видів покарань для всіх однаковий (за винятком довічного ув'язнення), однак, існують особливості – частина особливостей вказана у загальному розділі щодо покарання, частина – в окремому розділі. Такий підхід порушує і мовні правила юридичної техніки, адже не забезпечує вимогу *ясності* юридичного матеріалу, а отже, є непростим, незрозумілим, робить цей юридичний текст відкритим для інших інтерпретацій, між тим, як зазначає В.В.Дудченко: «юридична техніка як збірне, систематичне поняття, означає спосіб не тільки правоутворення і правореалізації, але і певний спосіб праворозуміння. Від якості цього способу залежить ефективність чи неефективність правового регулювання»¹.

Правила логіки при побудові нормативно-правових актів вимагають узгодженості різних його частин і послідовності побудови. Вважаємо, що для забезпечення ефективного засвоєння інформації необхідне узгодження цих частин потенційного законодавства. Воно може бути досягнуте шляхом уточнення переліку видів покарань для неповнолітніх і молодих осіб *окремою статтею*.

¹ Дудченко В. В. Ціннісний вимір юридичної техніки. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. м. Одеса, 21 трав. 2021 р., Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 44-46.

Система покарань за злочини вирізняється ще більшою усіченістю, ніж це існує у чинному КК, що не може бути оцінено нами позитивно. Міжнародні стандарти, що регулюють альтернативні ув'язненню покарання відображено у різних міжнародних документах. Так, в одному з найбільш значимих документів – Мінімальних Стандартних правилах ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) міститься набір засадничих елементів і гарантії для осіб, засуджених до альтернативних тюремному ув'язненню покарань, вказується, що «система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий спектр покарань, не пов'язаних із позбавленням волі під час досудового розслідування і після винесення вироку для того, щоб надати більшу гнучкість відповідно до характеру і степеню тяжкості правопорушення, особистої історії і біографії правопорушника, а також з інтересами захисту суспільства для запобігання невинуватеного тюремного ув'язнення» (Токійські правила п.2.3). Для того, щоб виконувати цю норму, у національному законодавстві повинно бути передбачено повноцінні альтернативи тюремному ув'язненню, між тим для неповнолітніх осіб альтернативи усього дві, і у разі відсутності власного доходу і майна, на яке може бути звернено стягнення статистика засуджень неповнолітніх знову відображатиме найбільший відсоток засудження саме до позбавлення волі. Чи справедливим буде саме таке покарання, приміром за ст.4.7.4 Проекту КК «Дії щодо інформації про особисте життя чи сімейне життя»? На наш погляд – ні. А відтак, допустимими альтернативами покарань за кримінальні правопорушення для неповнолітніх вважаємо обмеження волі і громадські роботи, що дозволить зосередитися на широких можливостях життя у соціумі. Доцільно встановити можливість застосування покарання у виді громадських робіт і обмеження волі з 15 років (за Проектом КК). Такий підхід не буде суперечити трудовому законодавству України, оскільки відповідно до 188 КЗпП України у деяких випадках за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть прийматись на роботу особи, які досягли 15 років, а також для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи,

що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, тобто, особа може буди залучена до праці і до 16 річного віку.

Обмеження волі і громадські роботи могли б також бути альтернативою при призначенні покарання за нетяжкі злочини і заміною штрафу у разі неможливості його сплати, оскільки, на разі, у Проєкті КК існує обмеженість діапазону між «мінімальним» (найменш суворим видом покарання у вигляді штрафу) і «максимальним» (ув'язненням). На разі існує проблема корекції неповнолітніх осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Корекція спрямована у тому числі на з'ясування причин, які призвели до протиправної поведінки і тим самим на зменшення рівня ризику рецидиву, однак, часто, умови покарання у виді позбавлення волі мають тенденцію укорінювати злочинну поведінку, що ще й призводить до «пекельного» рецидивного циклу, який до того ж ставить питання переповнення місць позбавлення волі.

Громадські роботи **як покарання за кримінальні проступки** вважаємо за можливе призначати судом на строк від 3-х до 6-ти місяців. **Громадські роботи як покарання за злочини** – строком від 6-ти до 12-ти місяців.

Щодо обмеження волі для неповнолітніх, ***вважаємо за можливе встановити це покарання на рівні від одного до двох років за вчинення проступків і від двох до чотирьох років за вчинення злочинів.***

Досвід зарубіжних країн переважно вказує на лояльність кримінального законодавства і правосуддя щодо неповнолітніх – заходи переважно носять дисциплінарний і освітньо-виховний характер. Наприклад, у Бельгії до осіб, які молодші 16-ти років можуть застосовуватися лише заходи «опіки, охорони і освіти». У країнах, де вік кримінальної відповідальності знижено до 10 років також передбачається розгалужена система заходів впливу на повнолітніх, які не носять характеру кримінальних санкцій. В Англії і Уельсі до таких заходів відносяться, наприклад, іспитовий строк, покарання у виді громадських робіт строком від 40 до

240 годин, дотримання комендатської години, комбіноване покарання, що поєднує іспитовий строк і громадські роботи.

Закон про правосуддя у справах неповнолітніх ФРН розділяє заходи щодо неповнолітніх на три категорії: 1) виховні заходи, у яких міститься вимога дотримання певних правил поведінки, зокрема щодо місця проживання, заборони відвідувати певні місця і зустрічатися із певними людьми, навчання; 2) дисциплінарні заходи, до яких належать публічне попередження, зобов'язання вчинити певну дію, зокрема компенсувати спричинену шкоду, виплатити грошову суму і спеціальний короткостровий арешт до 4-х тижнів (Jugendarrest), який не входить до системи покарань, не впливає на судимість і виконується у спеціальних закладах; 3) призначення покарання у виді тюремного ув'язнення (Jugendstrafe) з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, або з огляду на небезпечність особи неповнолітнього. Строк покарання варіюється у межах від 6-ти місяців до 10-ти років.

У Франції вік кримінальної відповідальності настає з 13 років. З 13-ти до 16-ти років (в окремих випадках до 18-ти років), у разі вчинення злочину, який передбачає покарання у виді ув'язнення його строк складає не більше половини строку, передбаченого санкцією відповідної статті для повнолітньої особи.

Вважаємо за доцільне, передбачити знижений строк відбування покарання у виді ув'язнення для осіб у віці від 15-ти до **18-ти років** і у Проєкті КК і **встановити його на рівні двох третин від строку**, передбаченого для повнолітніх. Такий підхід більше відображає вимоги норм міжнародного права, ніж засудження на загальних засадах.

Таким чином система покарань за злочини виглядатиме так: 1) громадські роботи; 2) штраф; 3) обмеження волі; 4) ув'язнення на певний строк.

Система покарань за проступки: 1) громадські роботи; 2) штраф; 3) обмеження волі; 4) арешт.

РОЗДІЛ III. ПОКАРАННЯ ЗА ОКРЕМІ ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. Види покарань за злочини

Уведення дихотомії, яка передбачає розподіл на злочин і кримінальний проступок, що у свою чергу узагальнюється «кримінальним правопорушенням», легальне визначення якого виглядає так: «кримінальне правопорушення – це передбачене Кримінальним Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» (ч.1 ст.11 КК) викликає необхідність оновлення системи покарань.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» із чинного КК було вилучено законодавче визначення поняття «злочин» – одного з основних інститутів кримінального права, завдяки якому галузь і отримала назву («сгiме» – злочин). Хоча, при попередньому обговоренні у КК планувалося вмістити так зване формальне поняття злочину: «Злочин — протиправне діяння, що містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом»¹. Вітчизняний законодавець залишив лише класифікацію злочинів, яка у зв'язку із заміною частини злочинів невеликої тяжкості та усіх злочинів середньої тяжкості нетяжкими злочинами, у ч.3 ст. 12 КК виглядає тепер так: «злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі», попри це, як вірно відзначено Головним науково-експертним управлінням: «запровадження поняття «кримінальне правопорушення» і пов'язаний з цим поділ суспільно небезпечних діянь на категорії злочинів та кримінальних проступків є досить трудомістким процесом, для якого зовсім недостатньо формального перейменування поняття «злочин» на «кримінальне правопорушення», визнання менш тяжких злочинів кримінальними проступками та встановлення за них покарання у виді штрафу або іншого покарання не пов'язаного

¹Мамченко Н. Чи треба в новій редакції Кримінального кодексу визначати поняття злочину? / *Судово-юридична газета* : веб-сайт.. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/150934-chi-treba-v-noviy-redaktsiyi-kriminalnogo-kodeksu-viznachati-ponyattya-zlochinu> (дата звернення: 10.03.2021).

з позбавленням волі»¹. Таким чином, кримінально-правова реформа неможлива без: 1) приведення до єдиної системи ознак усіх складів злочинів; 2) визначення їх суспільної небезпеки; 3) розподілу за ступенем тяжкості – саме воно повинно бути мірилом для оцінки класифікації кримінальних правопорушень; і лише тоді – 4) остаточний розподіл кримінальних правопорушень на злочини й проступки.

Система покарань за новою редакцією КК піддалася змінам і попри те, що вона є узагальненою (вміщено перелік покарань і за злочини, і за проступки) із тексту КК вбачається, що за злочини може бути передбачено такі види покарань.

Основні покарання: 1. Штраф від трьох до понад двадцяти п'яти тисяч н.м.д.г. 2. Службові обмеження для військовослужбовців *«у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк»*. Принагідно відмітимо, що суди користуються цією нормою, так, Вироком Київського районного суду м. Полтави особу «визнано винною за ч.5 ст.407 КК України з застосуванням ст.ст.58, 69 КК України та було призначено узгоджене сторонами покарання у вигляді службового обмеження на строк 1 рік 6 місяців з відрахуванням в дохід держави 15 відсотків із суми грошового забезпечення до службового обмеження»², подібний вирок виніс і Ленінський районний суд м. Полтави: «затвердити угоду про визнання винуватості... Визнати винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.5 ст.407 КК України та призначити узгоджене сторонами покарання, із застосуванням ст.69 КК України, у виді обмеження волі строком на 01 (один) рік. На підставі ст.58 КК України замість покарання у виді одного року обмеження волі призначити особі покарання у виді службового обмеження строком на 01 (один) рік з відрахуванням в дохід держави 10 відсотків із суми його

¹Зауваження до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7279-%D0%B4&skl=9 (дата звернення: 06.06.2022).

² Вирок Київського районного суду м. Полтави у справі № 552/1724/22 від 30.05.2022. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104518234> (дата звернення: 02.07.2022).

грошового забезпечення»¹ хоча санкція ч.5 ст.407 КК передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (тяжкий злочин). **3.** Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. **4.** Позбавлення волі. **5.** Довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання: **1.** Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, що впливає із змісту ч.1 ст.54 КК – «засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа». **2.** Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. **3.** Конфіскація майна. **4.** Штраф.

Категорії кримінальних правопорушень і система покарань – взаємообумовлені поняття. Основному запитанню «Як покарати?» передує «За що покарати?». Необхідно визначити основи формування юридичних конструкцій, перш ніж зосередитися на побудові системи покарань. Разом з тим, уже можна виявити ряд проблемних аспектів.

Перш за все, це проблема «абстрактної пенології», адже нова редакція КК не розділяє покарання залежно від виду вчиненого правопорушення: система покарань – узагальнена. Незбалансована конструкція категоризації кримінальних правопорушень не відповідає розподілу покарань, двосторонній поділ лише умовно визначає характер правопорушення на основі передбаченого за нього покарання, а місцями, на фоні балансуючих конструкцій – наприклад, ст.367 КК «Службова недбалість», на перший погляд, належить до проступків: санкція передбачає як одну із альтернатив штраф від двох до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів, тоді як верхня межа для проступку передбачена до трьох тисяч. Логічно припустити, що за таких умов мова йде про якусь неконкретну градацію від кримінального проступку до нетяжкого злочину. Принагідно відмітимо, що санкція ст.367 КК «Службова недбалість», на жаль, далеко не єдина «балансуюча».

Тому доречною видається створення нової законодавчої архітектури на основі двох категорій. Рациональне компонування полягає у створенні замість єдиної системи покарань розгалужену. Перша – покарання за злочини. Друга – покарання

¹ Вирок Ленінського районного суду м.Полтави у справі № 553/537/22 від 28.03.2022. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103769564> (дата звернення: 02.07.2022).

за проступки. Кумулятивна реакція на кримінальне правопорушення виражається у встановленні додаткових покарань, які можуть бути призначені лише у поєднанні з основним покаранням.

По-друге, різний характер кримінальних правопорушень, потребує від законодавця встановити ієрархію злочинів і проступків у відповідності із конституційними принципами і з огляду на необхідність захисту вищих цінностей, які будуть каратися найбільш суворими покараннями. Між тим, не зрозуміло, чому умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК) у разі призначення покарання у вигляді арешту, строком до шести місяців визнається проступком, а призначення такого ж покарання за ч. 2 ст. 185 КК – злочином тільки тому, що в одному серед альтернатив є позбавлення волі, а в іншому – немає. Також можна порівняти ст. 122 КК (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) і ч. 1 ст. 144 КК (насильницьке донорство) – у разі призначення, до прикладу, виправних робіт, тілесне ушкодження буде визнаватися злочином, а насильницьке донорство – ні. Наскільки можливо визнавати проступками діяння, що мають насильницький характер – питання уже риторичне, оскільки жодної системи критеріїв відбору і віднесення певних у минулому злочинів до проступків не існувало.

Окремі науковці викладаючи власні міркування щодо проведеної кримінально-правової реформи відзначали: «розрізняти кримінальний проступок та злочин законодавець пропонує фактично за допомогою виду та міри покарання, що видається, на нашу думку, не найкращим варіантом для такого розмежування...»¹. Проблема відсутності інших критеріїв, окрім як вид і міра покарання посилюється ще й тим, що, фактично, при призначенні покарання, зокрема із застосуванням ст. 58 КК, ст. 69 КК, межі між кримінальним проступком і злочином розмиваються. Підтвердженням цьому є наведені вище вирокі стосовно службових обмежень для військовослужбовців, які непоодинокі у правозастосовній діяльності. Так, Вироком Івано-Франківського міського суду за **злочин** передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України було призначено «покарання, із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України у вигляді

¹ Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. №7, 2020. С.284-290. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.49>.

штрафу в розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 34 000 (тридцять чотири тисячі) гривень»¹ (санкція вказаної статті передбачає покарання у виді позбавленням волі на строк від трьох до восьми років). І лише наявність судимості постфактум у таких випадках визначає, що злочин, а що – проступок.

По-третє, помилка у законодавчій оцінці суспільної небезпеки кримінальних правопорушень може виявлятися у встановленні неадекватної міри покарання – менш суворої або більш суворої, ніж необхідно у кожному конкретному випадку.

У чинному законодавстві об'єднано найбільш суворий вид покарання (позбавлення волі) із найменш суворим видом покарання (штрафом): ч.2 ст.248 КК «Незаконне полювання» передбачає покарання у виді штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на той самий строк. Принагідно відмітимо, що за нечисленними провадженнями, які було відкрито за цією статтею за останні три роки суди серед альтернатив обирають саме штраф, розмір якого наближений до мінімального (200-250 н.м.д.г.)². Однаковість судової практики зумовлена, на наш погляд, нечисленними кримінальними провадженнями, однак, за ст.287 КК «Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації», санкція якої передбачає «штраф від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, на строк до трьох років або без такого» суди застосовують різні покарання, так,

¹ Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області у справі №344/3274/22 від 23.06.2022. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104912790> (дата звернення: 04.07.2022).

² Наприклад, Вирок Вишгородського районного суду Київської області у справі № 363/2241/21 від 03.11.2021. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100792373> (дата звернення: 29.06.2022); Вирок Вишгородського районного суду Київської області у справі № 363/1933/21 від 22.11.2021. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101368272> (дата звернення: 29.06.2022); Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області у справі № 1-кп/305/343/19 від 20.08.2019. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83778366> (дата звернення: 29.06.2022).

Іршавський районний суд Закарпатської області виніс вирок, у якому постановив застосувати покарання у виді мінімального розміру штрафу: «1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»¹, Миколаївський районний суд Миколаївської області виніс вирок про застосування покарання у виді «2 (двох) років позбавлення волі, без позбавлення права обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів» і звільнив засуджену особу на підставі ст. 75 КК України від відбування призначеного основного покарання з випробуванням з іспитовим строком тривалістю 1 (один) рік², а Новосанжарський районний суд Полтавської області призначив «покарання в виді позбавлення волі строком на 3 (три) роки з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, на строк 2 (два) роки»³.

Відсутність теоретичних основ конструювання призводить до неадекватно високого відображення санкцією кримінального закону характеру ступеню суспільної небезпеки забороненого діяння. Беззаперечним є алгоритм: більшу караність чи суворість санкцій повинна тягнути девіантна поведінка, пов'язана із насильством, чи така, що спричиняє шкоду життю чи здоров'ю людей. Таке достатньо аксіоматичне твердження ігнорується на практиці законодавчої пеналізації. Можна привести немало прикладів, коли фактично однаково охороняються різні за цінністю об'єкти злочинних посягань.

По-четверте, недоліком існуючої категоризації можна визначити те, що її критерієм слугує лише позбавлення волі.

Між тим, сама ознака «караності» кримінальних правопорушень не вичерпується позбавленням волі. У якості ознаки категоризації злочинів та кримінальних проступків **варто використовувати усі покарання**. Це дозволить запобігти «перекосам» в оцінці небезпеки злочинів і проступків. Відповідно до ч. 7

¹ Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області у справі №301/2457/20. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94368404> (дата звернення: 29.06.2022).

² Вирок Миколаївського районного суду Миколаївської області у справі №1-кп/945/142/21. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96981853> (дата звернення: 04.07.2022).

³ Вирок Новосанжарського районного суду Полтавської області у справі №542/1194/21 від 27.08.2021. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99207656> (дата звернення: 04.07.2022).

ст. 12 КК «ступінь тяжкості *кримінального правопорушення*, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається, виходячи зі строку покарання у *виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин*». Така позиція законодавця є не достатньо обґрунтованою, адже позбавлення волі залишається лише за вчинення злочинів, а кримінальне правопорушення, як родове поняття включає тепер і кримінальні проступки. *Штраф*, на нашу думку, теж не повинен опосередковувати ступінь тяжкості кримінального правопорушення: розмір штрафу за злочини у сфері господарської діяльності, наприклад, за ст.203-2 КК «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей» (від 10 до 40 тисяч н.м.д.г.) і за кримінальний проступок, наприклад, за ст.195 КК «Погроза знищення майна» (до 50 н.м.д.г.) – є неспівставним, тому такий підхід є нераціональним, адже, стирає межі категорій кримінальних правопорушень. На тлі змін типова санкція втрачає своє значення, оскільки вже не може відповідати ступеню суспільної небезпеки кримінального правопорушення – її штучно підлаштовують під новоутворену класифікацію, але саме типова санкція повинна бути індикатором визначення ступеню тяжкості.

Цілий ряд причин дав змогу окремим науковцям дійти до висновку, що «чинне законодавство України про публічні правопорушення зазначеним вимогам не відповідає, а можливості його вдосконалення у рамках існуючих підходів вичерпані...»¹ і підготувати Проект нового КК. Необхідність прийняття саме нового Кримінального Кодексу, В.О.Навроцький обґрунтовує так: «новий КК повинен бути позбавлений принаймні найбільш одіозних недоліків нині чинного кодексу, які й обумовили необхідність рекодифікації – нестабільності, внутрішньої несистемності та неузгодженості з іншими нормативно-правовими актами, складності викладу законодавчого матеріалу... Відтак – є потреба у підготовці цілком нового КК»².

¹ Концепція реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні. Львівський форум кримінальної юстиції. *Новий Кримінальний Кодекс України*: веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/20/v-navrotskyj-kontsepsiya-reformuvannya-zakonodavstva-pro-publichni-pravoporushennya.pdf> (дата звернення: 02.07.2022).

² Навроцький В.О. Для кого пишеться новий КК? *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лютого 2020 р. Том 1. Тернопіль : Вектор, 2020. С.413-415.

Визначаючи Місію Робочої Групи В.О.Навроцький серед тез визначає і «взяття на себе удару критики від тих, хто пропонує обмежитися тим, щоб «підлатати» існуючий КК»¹. «Підсумовуючи, можна сказати, що проект нового КК буде не лише оригінальним але й зручним для застосування. Він відображатиме наявний рівень вітчизняної кримінально-правової науки та потреби практики. Навіть, якщо його не прийме законодавець, цей проект послужить розвитку вітчизняної юриспруденції»².

Думки стосовно доцільності прийняття нового КК є різними. Боровенко В.М. вказує: «чинний КК України на сьогодні містить низку антиконституційних норм (зворотна чинність) та інститутів (звільнення від кримінальної відповідальності, кримінальне правопорушення та кримінальний проступок); колізійних норм...Все це наслідок безсистемного і некваліфікованого втручання в систему чинного законодавства...Саме тому майбутній КК України має бути виваженим, самостійним, теоретично та термінологічно витриманою збіркою правоохоронних норм із самостійним предметом правового регулювання, що відповідатиме сучасним невідчужуваним інтересам особи, суспільства та держави»³. Балобанова Д.О. наголошує: «на сучасному етапі кримінально-правова політика України перебуває в кульмінаційному моменті, коли підготовка проекту нового кримінального кодексу є довгоочікуваною спробою остаточно відійти від попередньої парадигми «пострадянського» кримінального права як засобу боротьби зі злочинністю...»⁴.

Ботнаренко І.А. критично застерігає: «в проекті КК залишається багато відкритих питань, які потребують доопрацювання. На наш погляд, частина положень проекту КК є недостатньо чіткою та місцями незрозумілою для

¹ Навроцький В.О. Здобутки та упущення робочої групи з питань реформування кримінального права. *Напрями реформування кримінальної юстиції в Україні* : матеріали науково-практичного семінару 22 травня 2020 року, м.Львів. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С.99-104.

² Навроцький В.О. Здобутки та упущення робочої групи з питань реформування кримінального права. *Напрями реформування кримінальної юстиції в Україні* : матеріали науково-практичного семінару 22 травня 2020 року, м.Львів. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С.99-104.

³ Боровенко В.М. Запровадження заходів безпеки в Кримінальному кодексі України: досвід континентальної родини. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021.С.36-40.

⁴ Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис...докт.юрід.наук: 12.00.08. Одеса, 2021. С.158. URL: http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Disertatsiya_Balobanovoyi-D.O..pdf (дата звернення: 02.03.2022).

однозначного їх сприйняття та застосування в подальшому. Текст законопроекту перезавантажений надлишковим словами та навіть реченнями, що підвищує ризик неправильного тлумачення, різночитання або однорідності в його застосуванні. Однак, наукові дискусії з обговорення нововведень до КК тривають...»¹.

Револьюційний розрив між чинним КК і Проектом КК ґрунтується на принципі: зруйнувати «до», аби побудувати «після». Традиційні підходи переглядаються: категорія злочинів збережена, але розділена за ступенями, а система покарань не альтернативна, вона – антагоністична, відчасти побудована за принципом «ваші гроші, або ваша ізоляція».

У Проекті КК види покарань за злочини і кримінальні проступки містяться у різних частинах ст. 3.2.1. Проекту КК. У випадку злочинів система покарань зведена до тріади: 1) штраф; 2) ув'язнення; 3) довічне ув'язнення (ч.1 ст.3.2.1. Проекту КК). Штраф може призначатися разом з ув'язненням на певний строк як додаткове покарання (ч.2 ст.3.2.1. Проекту КК), це положення визнає штраф єдиним змішаним видом покарання за злочини.

Разом із встановленням ступеня тяжкості злочину, який визначається через шкоду – істотну, значну, тяжку, особливу тяжку, виняткову тяжку (ст. 2.5.9 Проекту КК), авторами Проекту пропонується і поділ злочинів на 9 ступенів із встановленням санкцій за кожен із них: злочин 1-го ступеня передбачає санкцію у виді штрафу в розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох місяців до двох років; 2-го – штраф у розмірі від 500 до 1000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від двох до трьох років; 3-го – штраф у розмірі від 1000 до 2000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох до чотирьох років; 4-го – ув'язнення на строк від чотирьох до шести років; 5-го – ув'язнення на строк від шести до восьми років; 6-го – ув'язнення на строк від восьми до десяти років. 7-го – ув'язнення на строк від десяти до тринадцяти років; 8-го – ув'язнення на строк від тринадцяти до шістнадцяти років; 9-го –

¹ Ботнаренко І.А. Проект Нового Кримінального Кодексу України: дискусійні питання. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С.31-36.

ув'язнення на строк від шістнадцяти до двадцяти років або довічне ув'язнення (ч.1 ст.3.2.5. Проекту КК). За злочин 9 ступеня, який є злочином геноциду, агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином, санкція передбачає ув'язнення на строк від шістнадцяти до тридцяти років або довічне ув'язнення (ч.2 ст. 3.2.5 Проекту КК). Із змісту статті видно, що починаючи із 4-го ступеня із санкцій зникає єдина запропонована у Проекті КК альтернатива ув'язненню – штраф, разом із утвердженням принципу гуманізму у ст.1.2.6. Проекту КК і пропорційності, яка у ч.4 ст.1.2.4. Проекту КК полягає у тому числі у встановленні та застосуванні більш суворого кримінально-правового засобу тільки тоді, коли менш суворого засобу недостатньо для виконання завдання, автори Проекту КК пропонують встановлення *безальтернативної* санкції у виді ув'язнення за злочини на кшталт «Схилення до самогубства» (ст. 4.1.9. Проекту КК), яке визнається злочином 7-го ступеня на рівні із вбивством, яке також є злочином 7-го ступеня (ст.4.1.5. Проекту КК); для порівняння: спричинення *смерті* з необережності визнається злочином 5-го ступеня (ст.4.1.6. Проекту КК), так само як і *схилення до спроби* самогубства (ст.4.1.10. Проекту КК).

При цьому, санкції із статей Особливої частини зникають, автори Проекту КК пропонують закріплення типової санкції. Наслідки у виді встановлених покарань за вчинення кримінальних правопорушень можна визначити як *типову санкцію*: Особлива частина містить лише перелік складів злочинів і вказіку на їх ступінь. Караність кримінальних правопорушень буде визначатися нормою Загальної частини і буде залежати від ступеню. Прив'язка категорії злочинів до типової санкції, містить усі можливі у якості наслідків за його вчинення покарання із кількісними межами, по суті, робить не потрібною побудову санкції в Особливій частині КК.

Рішення щодо невключення санкцій у статтях Особливої частини Проекту КК володіє, на наш погляд, мінімум одним недоліком: санкції у статтях Особливої частини – не технічне знаряддя, а конкретика, зручність, чіткість для правозастосувачів, для громадян, інтереси і потреби яких у розумінні кримінального закону повинні забезпечуватися, натомість, наприклад, щоб дізнатися яке покарання

очікує за домашнє насильство, особі спершу потрібно вчинити три дії: 1) в ст. 4.6.4. Особливої частини Проєкту КК визначити приналежність цього злочину до 1-го ступеня; 2) у ст. 3.2.5. Проєкту КК виявити, що за цей злочин передбачено покарання у виді штрафу у розмірі від 100 до 500 р.од. або ув'язнення на строк від трьох місяців до двох років; 3) в описі конкретних видів покарань у Загальній частині Проєкту КК перевірити, чи немає ніяких винятків і у ст.3.2.2. Проєкту КК, присвяченій штрафові з'ясувати, що є – розраховувати на сплату штрафу він не може, оскільки, штраф для злочинів, пов'язаних із домашнім насильством не призначається. І лише потім переходити – до наступного кроку, виведення формули кваліфікації, пошуку обставин, що знижують чи підвищують ступінь тяжкості і т.д. Тоді як залишення санкцій в статтях Особливої частини спрощує це завдання. Усе це має і дещо філософське підґрунтя – чи зможе соціум після появи оновлень створити якийсь ментальний образ кримінального законодавства, якщо елементарна цікавість у виді того, яке покарання може бути призначене за той, чи інший злочин або кримінальний проступок уже не одномоментна «процедура», а цілий процес?

Система покарань у Проєкті КК дає зрозуміти, що покарання стосуються, по-перше, *обмеження майнових прав* – штраф визначається як «примусове обмеження у реалізації права власності шляхом сплати засудженою особою визначеної судом грошової суми до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим» (ч.1 ст.3.2.2 Проєкту КК). Із дефініції випливає, що метою штрафу у розумінні авторів Проєкту КК є не покриття витрат держави на судочинство шляхом надходжень до Державного бюджету, а виконання функції компенсації збитків, завданих потерпілому. Відмова від ідеї робити із штрафів «дохідну статтю» (згідно п.23 ч.2 ст. 29 БК України «до доходів загального фонду Державного бюджету України належать... кошти від санкцій (штрафи, пеня тощо), що застосовуються відповідно до закону...») держави як певна данина реститутивному правосуддю. На наш погляд, найбільш вдалим видається залишення розуміння штрафу у традиційному його сенсі – як відшкодування у Державний фонд, такий підхід видається справедливим і з огляду на те, що завдана шкода потерпілій особі може

відшкодовуватися шляхом реституції та компенсації, яким присвячено окремий розділ 3.7. у Проекті КК.

Серед безумовних переваг штрафу: простота – у швидкості виконання, в корегуванні, адмініструванні (нагляді); він досягає цілей покарання для виправлення окремих засуджених, не є руйнівним для особистості, ясна річ, тільки за умови його співрозмірності – відповідності тяжкості злочину; може розглядатися як альтернатива більш суворим видам покарань у широкому спектрі злочинних посягань. Однак, як і будь-яке покарання, штраф має недоліки. Так, ефективність штрафу відкидається статистикою його низького відшкодування. Вироком можливо призначити штраф, важче – змусити засуджених його сплатити. Сумна боргова картина утворилася, швидше, через неспроможність, а не небажання платити, адже, штраф – нерівне покарання і у цьому контексті хорошим виходом могли б стати денні штрафи, запроваджені у багатьох європейських країнах, однак, з урахуванням того, що більшість злочинів вчиняється працездатними особами, які не працюють і не навчаються¹, панацеєю для українського законодавства вони навряд чи змогли б стати.

Відповідно до ч.3 ст.3.2.2 Проекту КК «Штраф як основне покарання не призначається у разі засудження: 1) за злочини, пов'язані із домашнім насильством; 2) особи, яка не має доходу або майна, достатніх для сплати штрафу, якщо його стягнення поставить таку особу у стан крайньої нужди, та за відсутності можливості його сплати в порядку, передбаченому ч.7 цієї статті». На перший погляд, виключення сплати як покарання у випадку вчинення злочинів, пов'язаних із домашнім насильством видається правильним, адже мета покарання у ситуації, де обвинувачений – чоловік, а потерпіла – дружина, якій Фондом відшкодування шкоди потерпілим буде відшкодовано кошти, що зрештою потраплять у їх сімейний бюджет не досягатиметься. Держава за таких умов опиниться у ситуації де їй доведеться «зробити вигляд», що злочинця покарано. З іншого боку, з огляду на виключення штрафу як альтернативи обвинуваченого очікує лише ув'язнення.

¹ Звіт про склад засуджених за 2020 рік. Судова України : веб сайт
URL https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення 18.02.2021).

Очевидним, на наш погляд, є і те, що це виключення стосується не конкретно однієї норми про домашнє насильство, а *усіх форм* домашнього насильства. З огляду на вище зазначене, складів злочинів, які потенційно «пов'язані із домашнім насильством» буде більше, що, по-перше, створить труднощі у правозастосовній практиці і, по-друге, ставитиме засуджених в *a priori* нерівне становище, хоча, рівність перед Кримінальним Кодексом закріплена у ст.1.2.3. Проекту КК, адже, якщо злочинця визнають винним у примушуванні до дій сексуального характеру (ст.4.5.6. Проекту КК, злочин 3-го ступеня) щодо непов'язаної родинними чи сімейними зв'язками особи – він може заплатити штраф, якщо мова про доньку чи падчерку – лише в'язниця. Провозастосувачі опиняться у ситуації, де вони будуть оцінювати *не діяння*, а особу обвинуваченого і ступінь його спорідненості із потерпілими.

Неприйнятним видається і непризначення штрафу, сума якого розпочинається із 20 000 гривень, у разі відсутності у засудженого «доходу або майна, достатніх для сплати штрафу, якщо його стягнення поставить таку особу у стан крайньої нужди», адже, з огляду на відсутність альтернатив цю особу неминуче чекатиме ув'язнення. На цьому наголошує і В.І.Тютюгін: «іноді висловлюється думка, що удосконалення КК повинно торкнутися і системи покарань шляхом суттєвого скорочення видів покарань...проте не можна погодитися із такою крайньою позицією, прибічники якої пропонують залишити серед покарань лише такі два їх види як штраф і позбавлення волі... це призведе до нічим не виправданого різкого зростання так званого «тюремного населення»¹. Такий підхід до штрафної політики і нездатність оплати штрафів зробить «безальтернативними» ще більшу кількість санкцій. Визначення суми штрафу є питанням, яке носить більше суб'єктивний характер: об'єктивної суми штрафу за заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю з необережності, залишення в небезпеці і сексуальне примушування тощо не існує. Високі штрафи у поєднанні із нееквівалентними можливостями платоспроможності покладуть тягар

¹ Тютюгін В.І. Деякі шляхи удосконалення положень Кримінального кодексу України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.конф., м.Харків, 17-19 жовт.2019 р. Харків, 2019. С.161-165.

на плечі бідних, а їх за даними НАН в Україні 51%¹. Запропоновані у Проєкті КК суми можна назвати «нечутливими» до бідних верств населення і всіх тих, кому борг перед кримінальним правосуддям ще більше посилить і без того невпевнене становище, поставлять частину населення перед вибором: які рахунки спершу оплатити. Оплата штрафу на ряду із перспективою відключення електроенергії, неможливості купити продукти харчування чи виселення за несплату оренди житла буде здаватися проблемою другорядною, тому розмір розрахункової одиниці у *100 гривень*, як це пропонувалося у минулих редакціях Проєкту КК видається більш обґрунтованим. Не можна виключати і того, що у зв'язку із різким підвищенням штрафів для його сплати люди будуть йти на повторні злочини. З урахуванням сум, це покарання уже не здається такою нерепресивною альтернативою в'язниці. Вимога врахування майнового становища винного при винесенні вироку, закріплена у ч.2 ст.53 КК: «Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного». У Проєкті КК ця вказівка щодо загального порядку сплати штрафу відсутня, вона є лише у нормах про відстрочення і розстрочення сплати штрафу.

У цілому, позитивним видається введення альтернатив – розстрочення і відстрочення платежу. Згідно ч.7.ст.3.2.2 Проєкту КК: «З урахуванням майнового стану засудженого суд у вирокі може прийняти рішення про: 1) розстрочення штрафу, тобто його сплату частинами на строк до 5-ти років, з визначенням розмірів платежів та періодичності (не рідше ніж один раз на 60 днів) або 2) відстрочення сплати штрафу на строк до одного року». Однак, встановлений строк розстрочення платежу потребує уточнення, як мінімум з точки зору врахування інфляції, в іншому разі, засуджені будуть розраховуватися знеціненими грошима. Економічній теорії відомий ефект «Олівера-Танзі». Цей ефект коротко можна сформулювати наступним чином: будь-яка інфляція зменшує податковий тягар² і, за аналогією,

¹ За перше півріччя 2020 року рівень бідності в Україні зріс із 41% до 51%: повідомлення НАН України.

Національна академія наук України : веб сайт. URL:

<https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7376> (дата звернення: 20.07.2021).

²Крисоватий А. Податки та інфляція: філософія залежності. *Світ фінансів*. URL:

<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/26127/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%A1%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%99.pdf> (дата звернення: 18.07.2021).

тягар сплати штрафу. Тому залишаючи строк виплати у 5-ть років доречною буде вказівка на «застосування індексу інфляції». Чинний КК у ч.4 ст.53 передбачає можливість сплати штрафу із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року, однак, у зв'язку із суттєвим підвищенням суми штрафів збільшення строку розстрочки виглядає виправданим.

Уведення свого роду стадійності у сплаті штрафу, створює ілюзію, що засудженому даються широкі можливості для оплати штрафу, його розстрочки, відстрочки, однак, у випадку вчинення певних злочинів – «Незаконні дії щодо інформації про особисте чи сімейне життя (ст.4.7.4. Проекту КК)», «Порушення угоди про працю» (ст.4.8.5. Проекту КК), «Обмеження права на отримання загальної середньої освіти», (ст.4.8.7. Проекту КК) тощо, які відносяться до злочинів 1-го ступеня на нашу думку, можуть бути визнані тими злочинами, із якими можна *боротися шляхом призначення громадських робіт*.

Штраф як додаткове покарання, згідно ч. 4 ст.3.2.2 Проекту КК призначатиметься у разі вчинення: «1) злочину з корисливою метою; 2) корупційного злочину або 3) умисного злочину, яким спричинено значну чи тяжку майнову шкоду». Тобто увага зосереджується на корисливих мотивах або отриманні неправомірної фінансової вигоди.

Покарання за Проектом КК стосуються *обмеження особистого права на свободу*, такими є ув'язнення на певний строк і довічне ув'язнення. Автори Проекту КК вводять «ув'язнення» (псл.vezati основа vez-, очевидно, є результатом контамінації коренів *qz- < іє. *angh (пор. стсл. жзъкь «вузький», гр. γχω «зв'язую», лат. angō «звужую») і іє. ergh- (стсл. от-врѣзж «розкрию, відчиню», др. *верзати* «в'язати», лит. veržti «стягувати, стискати, давити»)¹. Відповідно до ч.1 ст. 3.2.3. Проекту КК: «ув'язнення на певний строк – це примусове обмеження у реалізації права на особисту свободу шляхом строкового тримання засудженого в місці ув'язнення». Відмітимо, що попри відсутності прямої вказівки на покарання у

¹ Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 1: А–Г / І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко ; за заг.ред. О. С. Мельничук. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с.

виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців у Проекті КК цей вид покарання залишається: відповідно до ч.4 ст.3.2.3. Проекту КК «ув'язнення на строк до двох років, що призначене військовослужбовцю чоловічої статі за вчинення військового злочину, за рішенням суду може відбуватися в дисциплінарному батальйоні відповідно до кримінально-виконавчого законодавства».

«Позбавлення волі» – термін, який було уведено у радянські часи. Підхід, обраний радянським законодавцем, що було втілено і у чинний кодекс є вузьким і широким водночас. Вузьким, тому що «позбавлення», які тягне за собою призначення покарання у виді позбавлення волі не зводяться лише до «волі». Бути «вкинутим у тюрму», «ув'язненим» – означає бути позбавленим можливості усамітнення, позбавленим можливості займатися професійною діяльністю, позбавленим сімейного і емоційного життя, і, зрештою, позбавленим комфорту. Широким адже, якщо розглядати волю як «здатність до вибору діяльності й до внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення»¹, то й інші види покарань позбавляють волі: позбавлення права керувати транспортними засобами – здатність вибрати пересування за кермом автомобіля; громадські роботи – займатися іншою роботою або проводити час на дозвіллі і т.д.

Одним із найбільших, на наш погляд, недоліків є повернення короткострокового ув'язнення як покарання за злочини. Строковість покарання у виді позбавлення волі, як і визначена законодавцем сума штрафу – категорія умовна: ніхто достеменно не зможе визначити скільки потрібно часу конкретному засудженому, який вчинив той чи інший злочин для того, аби виправитися – строк не є сутнісним елементом тюремного ув'язнення, за винятком більше філософського – що все, що існує має мати певну тривалість: «*est modus in rebus*» («усе має свою межу») крім того, строк, якоюсь мірою – частина в'язничної дисципліни, особливо на фоні можливості його скорочення.

¹ Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. С.63.

Злочин 1-го ступеня передбачає покарання у виді штрафу у розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох місяців до двох років. Мінімальний строк ув'язнення встановлено на рівні трьох місяців. Для порівняння: у чинному КК цей строк встановлено на рівні 1-го року і такий підхід видається нам більш прийнятним. По-перше, короткострокове ув'язнення, яке повертається із радянських часів не дає достатньої кількості часу для виправлення злочинця, натомість, цього часу може бути достатньо для впливу несприятливого в'язничного середовища. Присвячуючи спеціальне дослідження запобіганню пенітенціарної злочинності, В.О.Меркулова зазначає: «йдеться передусім про суттєву ступінь закономірного негативного впливу на особу факту перебування в ізоляції, що є сутністю та змістом покарання у виді позбавлення волі. В умовах суперечливого впливу протилежних за своїм характером кримінальної субкультури та адміністрації установи опиняється більшість засуджених, яка утримується в кримінально-виконавчих установах закритого типу. Це, у кращому разі, може призвести до конформізму та нейтральної поведінки, але ж ніяк до самовдосконалення та виправлення особи, у гіршому випадку, призведе до правопорушень»¹. По-друге, з точки зору загальної та індивідуальної превенції вони контрпродуктивні: стримуючий ефект мінімальний, а ризик є прийнятним для потенційних злочинців. А відтак, по-третє, зростає можливість непропорційного економічного обтяження держави: фінансування пенітенціарної системи збільшиться, однак, на рівень злочинності це навряд чи вплине. Це і погляд з точки зору «держави-казначая»: немає сенсу витратити більше, ніж це необхідно для роботи системи. Ніде у світі збільшення кількості ув'язнених не призвело до зменшення рівня злочинності, прикладом є США, де ув'язнення – центральний елемент каральної системи, країна займає «незаздрісне становище позиції світового лідера у використанні тюремного ув'язнення»².

¹ Меркулова В.О. Запобігання пенітенціарної злочинності: сутність та напрями реформування кримінально-виконавчого законодавства. Південноукраїнський правничий часопис. 2014. № 4. С. 190-193.

² Mauer M. Long-term sentences: time to reconsider scale punishment. *The sentencing project*. URL: <https://www.sentencingproject.org/publications/long-term-sentences-time-reconsider-scale-punishment/> (дата звернення: 12.12.2021).

Стосовно системи покарань Дудоров О.О., Письменський Є.О. відзначають: «Проектований Кодекс ґрунтується на принциповому положенні про мінімалізм покарань... Нова система покарань не сприймається як достатньо диференційована, виключає можливість призначення покарань окремим (специфічним) категоріям злочинців, призводитиме до штучного зростання «тюремного населення» (не маєш грошей на сплату штрафу – будеш ув'язнений) і до того ж потребуватиме істотних змін у кримінально-виконавчій системі»¹.

Доречним є введення альтернативи у виді обмеження волі, яке може стати «напіввільним режимом» передбачати, що засуджений повинен залишатися у виправному закладі у конкретно визначений час, а решту часу займатися професійною діяльністю, пошуком роботи чи навчанням, будувати особисте життя, реалізовувати у життя план реінтеграції. Орієнтація злочинця на власне здоров'я, соціальну, професійну сферу може стати кращим захистом від рецидиву. Особливо доречним призначення обмеження волі буде за умови добровільного відшкодування шкоди – реституції та компенсації.

В'язнична дисципліна – вісь корегувальної сили особистості. Однак, робота над нормалізацією поведінки можлива і через технології електронного нагляду із яким вдало може бути поєднано такий вид покарання як обмеження волі. Такий підхід впливає на зовнішню поведінку, а не на внутрішній стан (*mens rea visible*). В'язниця повинна розглядатися як останній рівень соціального контролю. Ув'язнення – найменш гнучка з існуючих санкцій, а обмеження волі повинно стати «реабілітаційною» в'язницею.

Проектом КК передбачається широкий перелік засобів пробації (ст.3.5.1 Проекту КК). На наш погляд, автори вкотре йдуть надто ускладненим шляхом:

- 1) пропонують скоротити систему покарань і призначити засудженому ув'язнення;
- 2) відкинути високий рівень її небезпечності на підставі ст.3.4.4. Проекту КК: «Суд, з урахуванням відомостей про особу засудженого, ризики вчинення нею нового

¹Дудоров О.О., Письменський Є.О. Покарання в проєкті нового Кримінального кодексу України: окремі критичні застереження. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С.47-51.

злочину та інших висновків доповіді уповноваженого органу пробації, за згодою особи на застосування до неї пробації, може за вчинення злочину (злочинів): 1) 1–5 ступенів, якщо особі призначено ув'язнення на строк не більше 6 років, – ухвалити не виконувати під умовою призначене ув'язнення на певний строк або 2) 1–6 ступенів, якщо сторонами угоди узгоджено ув'язнення на строк не більше 8 років, а також 7 ступеня, не пов'язаного із застосуванням насильства, якщо сторонами угоди узгоджено ув'язнення на строк не більше 10 років, – затвердити угоду про примирення з потерпілою особою або про співпрацю, якщо сторонами угоди узгоджено невиконання під умовою призначеного ув'язнення на певний строк»; 3) одним із заходів визначити суспільно корисні роботи або обмеження пробаційного арешту «є частковою ізоляцією особи від суспільства шляхом виконання нею обов'язку у вихідні, святкові дні та/або у нічний час у будні дні: 1) не залишати житло, яке є місцем її проживання (домашній пробаційний арешт), або 2) перебувати в установі виконання покарань (пенітенціарний пробаційний арешт)» (ст.3.5.7. Проекту КК), замість того, аби залишити громадські/суспільно корисні/безоплатні роботи і обмеження волі як складову частину покарань, не делегуючи повноваження у вигляді *покарання* пробаційним заходам, основною функцією яких повинен бути *нагляд*.

Змістовно однакове поняття *суспільно корисні роботи* одночасно підпадає і під покарання за проступки, і під засіб пробації. Термінологія «суспільно корисні роботи» видається нам не зовсім вдалою, оскільки «суспільно – від суспільства» надто широке, передбачає залучення великих груп населення. Тоді, як «громадські» – не лише більш нейтральні, але й на тлі децентралізації тепер *можна поєднати із «громадою»*, це виглядає більш доречним, адже види робіт встановлюють органи місцевого самоврядування. Тобто, в одному випадку, суспільно корисні роботи будуть відноситися до контрольного, реінтеграційного, наглядового засобу, а в іншому – до примусового обмеження прав чи свобод за вчинення проступку, при цьому, будучи змістовно однаковими. Така позиція видається не зовсім вдалою: постулювання сконструйованості призвело до плюралізму розуміння. Згідно Рекомендації CM/Rec (2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила

Ради Європи про пробації (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року): «пробація належить до процесу виконання в суспільстві покарань і заходів, передбачених законом і призначених правопорушникові. Вона включає широке коло дій та заходів *виховного впливу, таких як нагляд, контроль і надання допомоги*, метою яких є залучення засудженого до громадського життя, а також забезпечення безпеки суспільства. Серед наглядових засобів пробації у ч.3 ст.3.5.1. Проєкту КК виділяються обов'язки: «а) виконувати суспільно корисні роботи; б) перебувати під електронним моніторингом; в) дотримуватися обмежень пробаційного арешту». Доречним з цього переліку видається залишення лише перебування під електронним моніторингом, оскільки все решту – має усі властивості покарання.

Покарання і пробація повинні супроводжувати один одного, однак новий підхід ставить перед покаранням завдання «виживання» – «призначене покарання не підлягає виконанню, якщо особа під час пробації: а) повністю виконала покладені на неї пробаційні обов'язки; б) не вчинила новий злочин або два чи більше проступків» (ч.1 ст.3.5.9 Проєкту КК), а інтереси порушників вище інтересів потерпілих, більшість із яких бажатиме кари для деліквента, а не застосування пробаційних засобів. Пробація не відповідає вчиненню кримінального правопорушення. Те саме варто сказати і про пробаційний арешт, яким замінюють обмеження волі. Лише покарання сприймається як авторитетна відповідь на вчинене кримінальне правопорушення. Обмеження волі за чинним КК призначається строком від одного до п'яти років (ч.2 ст. 61 КК), доречною видається градація строків цього покарання за злочини і за проступки – *і встановлення строку від трьох до п'яти років як покарання за злочини*. Воно, на нашу думку, повинно залишитися як альтернативна у санкціях статей «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», «Залишення в небезпеці», «Порушення недоторканності житла», «Ухилення від сплати аліментів» і т.д.

Після скасування смертної кари позбавлення волі стало найбільш суворим покаранням. Логічно, що за цих умов у системі покарань воно повинно мати винятковий статус: «ніхто не повинен бути позбавлений волі, окрім випадків, коли це є заходом останнього вжитку, та у визначеному законом порядку» (Європейські

пенітенціарні (в'язничні) правила). На цьому наголошують і вітчизняні науковці: «засоби кримінального права пов'язані з найбільш значущими обмеженнями прав і свобод людини і громадянина мають витупати виключно як *ultima ratio* у протидії лише найбільш суспільно небезпечним діям, які спричиняють істотну шкоду охоронюваному законом суспільним відносинам»¹; «позбавлення волі не вилучається із переліку покарань, але застосовується як міра виняткова»²; «кримінальне право завжди (!) повинно розглядатися в якості останнього засобу державно-правового впливу на вчинки (поведінку) осіб, події, які відбуваються в суспільстві, але лише після того, коли всі можливі інші заходи так званого більш «м'якого» та/або іншої спрямованості вирішення цієї складної ситуації держава вже використала. Й усі вони не дали необхідних результатів, і тільки жорсткі каральні засоби залишаються єдиним об'єктивним засобом впливу, і це є підставою для звернення до кримінального права. Тому ніколи, підкреслю, як би «привабливо» це не виглядало, не можна використовувати суто примусові можливості кримінального права в якості політичного важеля, «швидкої економічної допомоги», «всеперемагаючого» способу подолання значного негативу в суспільстві»³. Жодна система покарань не повинна існувати, якщо між найменш і найбільш суворим *покаранням* – прогалина, за такого підходу, каральну систему очікує перманентна функціональна криза. Це особливо загострюється на фоні однієї з найбільших проблем вітчизняної пенітенціарії невідповідності ідеальних і реальних умов ув'язнення. Справедливою у цьому контексті виглядає теза Є.Ю. Полянського: «виправлення засуджених в умовах реалій пенітенціарної системи України взагалі не є можливим. Зважаючи на домінування специфічної субкультури та обумовлених нею порядків в пенітенціарних установах, засуджені навпроти отримують злочинні навички, або ж

1 Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №4 (83). С. 54-66. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10941/1/Tatsiy_Tiutiugin_Ponomarenko_54-66.pdf (дата звернення: 15.10.2021).

2 Розовський Б.Г. Сизифов труд уголовного права. *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/b-rozovskiy-syzyfov-trud-ugolovno-prava.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

³ Стрельцов Є.Л. Кримінальне право України: датовані роздуми (Частина 1). *LexInform: юридичні новини України*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kryminalne-pravo-ukrayiny-datovani-rozdumy/> (дата звернення: 17.02.2022).

психічні травми, зумовлені відношенням до себе з боку інших засуджених, адміністрації пенітенціарної установи тощо. Таким чином, мови про реальне виправлення особи фактично не йде...»¹.

Злочини 9-го ступеня потенційно каратимуться «ув'язненням на строк від двадцяти до тридцяти років або довічним ув'язненням». Підвищення строків видається позитивним. Нова кримінальна логіка безумовно заснована як на аналізі ризиків: транскордонна організована злочинність, тероризм, геноцид, військові злочини, які є постійними загрозами, так і на нормах Римського статуту Міжнародного кримінального суду², який у п. а ст.77 передбачає позбавлення волі, строк якого не перевищує 30 років, хоча у кримінально-правовій літературі такий підхід не знайшов усецілої підтримки, так Б.Г.Розовський вважає, що «для осіб у віці 45-50 років це може бути довічним ув'язненням»³. Натомість, М.І. Хаврюк вказує «вона визначає лише більш плавний, ніж у чинному КК, перехід від 15 років до довічного ув'язнення із зупинкою на «до 30», і що 30 – це, так би мовити, передвиняткове покарання для осіб, які свідомо і сплановано вчиняли злочини, спрямовані на знищення людей, наслідком чого стала хоча б одна людська жертва»⁴.

У вітчизняній системі покарань передбачено довічне позбавлення волі як найсуворіший вид покарання. Відповідно до ч.1 ст.64 КК «довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК, якщо суд не вважає за можливе

¹ Полянський Є. Ю. Про ефективність кримінальних покарань. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 95-97.

² Римський статут не ратифіковано в Україні, а окремі його норми, зокрема, «в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції» визнано неконституційними (Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) у справі № 1-35/2001 від 11.07.2001 року. Додатково наукові міркування з цього приводу див., наприклад, Ківалов С.В. Міжнародне кримінальне правосуддя: від Нюрнберзького військового трибуналу до Міжнародного кримінального суду. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С.5-18.

³ Розовський Б.Г. Уголовному Кодексу следует придать напоминание-эпиграф: «Многие расстрелянные были посмертно реабилитированы». *Новий Кримінальний Кодекс*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/b-rozovskiy-ugolovnomu-kodeksu-sleduet-prydat-napomynanye-erygraf.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

⁴ Хаврюк М. Поки робота на проєкті триває, чекаємо пропозицій, а не обурення. *Новий Кримінальний Кодекс*: веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/vidpovid-b-g-rozovskomu.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

застосовувати позбавлення волі на певний строк» – санкції статей, що передбачають цей вид покарання завжди є альтернативними і крім довічного позбавлення волі передбачають можливість призначення строкове позбавлення волі. Відмітимо, що за Проєктом КК довічне ув'язнення – «це примусове обмеження у реалізації права на особисту свободу шляхом безстрокового тримання засудженої особи в місці ув'язнення» (ч.1 ст.3.2.4 Проєкту КК).

Довічний характер даного покарання не є абсолютним, на це вказує три законодавчі аспекти: 1) ч. 5 ст. 80 КК України встановлює, що «якщо суд не визнає за можливе застосувати до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк»; 2) ч.1, ч.2 ст.84 КК передбачено можливість звільнення особи від відбування покарання у разі «психічної хвороби, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії» або «іншої тяжкої хвороби»; 3) ч.2 ст.87 КК визначено, що «актом помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років». Вченими вказується на певну складність застосування можливості помилування, зокрема В.О. Туляков відзначає: «у випадку заміни покарання у вигляді довічного позбавлення волі на певний строк у порядку помилування ми зустрічаємося: з особливим порядком набуття права на помилування, з особливим порядком призначення кримінально-правового заходу, з особливим терміном його призначення (згідно з діючим законодавством України суд не в змозі призначити покарання, яке перевищує 25 років позбавлення волі. Водночас положення ч.2 ст.87 КК дозволяють Президентіві замінити покарання у вигляді довічного позбавлення волі заходом, який не може бути меншим 25 років)»¹.

Разом з тим, тепер Україна належить до країн, що передбачають право засуджених на «заміну довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання» (ч.5 ст.82 КК). Відмітимо, що

¹ Туляков В. О. Тенденції кримінальної політики України та деякі інститути сучасного законодавства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 92-102.

положення щодо заміни довічного ув'язнення або припинення його виконання у зв'язку з помилюванням передбачено і Проектом КК (ст.3.4.14).

У п.3 ст.10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено: «Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання...». Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод у ст. 3 закріплено положення про те, що «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Важливо зазначити, що сам по собі факт довічного ув'язнення не є нелюдським чи таким, що принижує гідність, хоча, проблема «нелюдського ставлення» може проявлятися у відділенні від решти засуджених, автоматичному режимі із максимальним рівнем безпеки, заборонаю спілкування, обмеженні права відвідування, заборонаю контактів з іншими ув'язненими, однак, найбільш проблемним є факт відсутності перспективи звільнення. Тому вказане конвенційне положення варто інтерпретувати як вимогу, щоб довічне позбавлення волі переглядалося, дозволяючи компетентним органам з'ясувати чи відбулася корекція ув'язненого під час виконання вироку, чи став він на шлях виправлення, настільки, що ніякий законний пенологічний засіб більше не виправдовує його довічне засудження.

За справою «Петухов проти України №2» у якій заявник скаржився, зокрема і на те, що «покарання у виді довічного позбавлення волі було *de jure* і *de facto* таким, яке неможливо скоротити», ЄСПЛ встановив порушення ст.3 Конвенції, оскільки, заявник не мав перспективи виходу або перегляду вироку; судом вказано на системний характер цієї проблеми. Відзначимо, що жодна міжнародна інституція не ставить своїм завданням диктування форми (адміністративної чи судової) у якій повинен відбуватися такий перегляд, однак ЄСПЛ може винести рішення про необхідність реформування національної системи перегляду вироків довічно ув'язнених. У різний час такі рішення було винесено щодо різних країн у справах Вінтер та ін. проти Сполученого Королівства; Марчело Віола проти Італії; Матіюшайс та ін. проти Литви тощо. У 2019 р. таке рішення було винесено і стосовно України. А, оскільки, згідно ст. 2 ЗУ «Про виконання рішень та застосування

практики Європейського суду з прав людини» «Рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції» відбувся процес корегування каральної політики.

Покарання у виді довічного позбавлення волі «без права на надію» визнано таким, що не відповідає моральним – особливо загострюється з огляду на неможливість навіть уявлення свого майбутнього за межами в'язниці і міжнародно-правовим засадам. Юридична думка і законодавча течія стали на шлях перегляду підходів до довічного позбавлення волі і тепер воно має законодавчі підстави перетворення на «потенційно довічне позбавлення волі».

3.2. Види покарань за кримінальні проступки

Необхідність упровадження в законодавство України кримінального проступку була констатована ще у Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 року, однак, реальне оновлення системи вітчизняного кримінального законодавства відбулося завдяки набранню чинності 1 липня 2020 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Поруч із відмовою від визначення легальної дефініції «злочину», законодавець в оновленій редакції КК визначає кримінальний проступок: «Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» (ч.2 ст.12 КК), одним з недоліків такого підходу є те, що «критерієм розмежування нетяжких злочинів й кримінальних проступків по суті виступає лише різниця у розмірі штрафних санкцій за ці діяння»¹. У науці справедливо відзначають: «однак ключове запитання виникає стосовно тлумачення вжитого у ч. 2 ст. 12 КК України

¹ Зауваження до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7279-%D0%B4&skl=9 (дата звернення: 06.06.2022).

термінологічного звороту «інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі». Що саме розуміти під таким: 1) будь-які інші покарання, передбачені в ст. 51 КК України, крім, власне, позбавлення волі – на певний строк чи довічного (пп. 11, 12 ст. 51 КК України); 2) будь-які інші покарання, передбачені в ст. 51 КК України, крім тих, які за змістом фактично також передбачають позбавлення волі (ізоляцію від суспільства), – арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі (пп. 8, 10–12 ст. 51 КК України)...»¹.

За словами М.І.Хавронюка «підставою для виділення проступків як окремого виду правопорушення є тільки його інакша, відмінна від злочину й адміністративного правопорушення, правова природа: це діяння, яке, з одного боку, не спричинює значної чи тяжкої шкоди в розумінні КК і не створює загрози спричинення тяжкої шкоди – і цим відрізняється від злочину, а з іншого, не є управлінським за своєю суттю – і цим відрізняється від адміністративного правопорушення»². Крім того, впровадження інституту кримінальних проступків «дозволяє у спрощеному, скороченому та прискореному порядку забезпечити найбільш економне вирішення малозначних кримінально-правових конфліктів»³. Однак, із «прискореним порядком» існують деякі проблеми. Наприклад, згідно оновленої редакції КК ст.223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів» та ст.366 КК «Службове підроблення» є проступками і після уведення усіх змін будуть розслідуватися у формі дізнання, яке повинно бути закінчене з дня повідомлення особі про підозру протягом **72 годин** або **20 діб**, якщо підозрюваний не визнає вину або існує необхідність проведення додаткових слідчих (розшукових) дій або вчинення кримінального проступку неповнолітнім. Одна лише судова-технічна експертиза документів, без

¹ Красницький І.В., Яремко Г.З. Кримінальний проступок: нові виклики тлумачення поняття. Соціально-правові студії. Вип. 4 (10). 2020. С.49-56. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал*. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_4\(10\)_2020/08.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_4(10)_2020/08.pdf) (дата звернення: 06.06.2022).

² Хавронюк М. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. *Право України*. 2020. №02. С.119-137.

³ Лапкін А.В. Доцільність упровадження інституту кримінальних проступків. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С.132-135.

якої навряд чи може бути проведене об'єктивне дізнання, згідно Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень встановлюється у межах 10 днів щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і не складних за характером досліджень, максимальний термін експертизи – не повинен перевищувати 3 місяці. Окремі законодавчі зміни у 2011 р. призвели до парадоксу ієрархічності системи покарань, а у 2020 р. – до абсурду процесуальної форми. У цьому аспекті складно не погодитися із Ю.Ю.Коломієць, яка зазначає: «за своєю природою кримінальне право має бути консервативним... Але, консерватизм кримінального права не є абсолютним. Він допускає внесення певних змін до кримінального законодавства та механізму його реалізації, проте ці зміни повинні бути науково обґрунтованими, раціонально виваженими та перевіреними практикою»¹.

Усвідомлення суспільної небезпеки кримінального правопорушення неможливо без розуміння кримінально-правової заборони, яка закріплює модель кримінальної поведінки, що визнається протиправною на конкретному етапі розвитку суспільства. Впровадження поняття проступка стало, зокрема, темою для диспутів щодо доцільності залишення категорії «суспільної небезпечності» у кримінальному законодавстві. Б.Г.Розовський вказує, що «критерій суспільної небезпечності, у термінології, що пропонується – потенційної шкоди повинен бути основою для визначення поняття злочину. І він повинен бути означений не лише у підручниках і різного роду коментарях, а безпосередньо у законі»². Не зовсім згодний із опонентом М.І.Хавронюк: «справа не в тому, чи згадує КК про ступінь суспільної небезпеки, а в тому, наскільки визначення шкоди, заподіяної злочином, та визначення інших обставин, які впливають на вид і розміри покарання чи інших заходів, відповідають принципу юридичної визначеності – коли особа заздалегідь знає, за що саме і як саме вона може бути покарана тощо та обирати свою поведінку,

¹ Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України : дис...докт.юрид.наук : 12.00.08. Одеса, 2020. С.111.

² Розовський Б.Г. Уголовному кодексу следует придать напоминание-эпиграф: «Многие расстрелянные были посмертно реабилитированные!». *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/b-rozovskyj-ugolovnomu-kodeksu-sleduet-prydat-napomynanye-epigraf.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

у тому числі в умовах крайньої необхідності та за інших особливих обставин»¹. Ми підтримуємо думку М.І.Хавронюка про другорядність закріплення ознаки суспільної небезпеки у законодавстві. Важливішим, на наш погляд, є закріплення правових факторів, що мають вплив на правозастосування: умисел на вчинення кримінального правопорушення (здатність передбачити наслідки, добровільність), тяжкість кримінального правопорушення і завданої ним шкоди тощо. Принагідно відмітимо, що більшість із названих факторів знайшли своє відображення у потенційному кримінальному законодавстві.

Теоретичні міркування щодо того, які покарання повинні призначатися за злочини, а які – за проступки відрізняються. Так, М.М. Дмитрук, проводячи спеціальне дослідження вказує на можливість застосування: 1) штрафу; 2) громадських робіт; 3) спеціальної конфіскації; 4) арешту; 5) позбавлення спеціального права; 6) обмеження волі; 7) позбавлення волі на строк до 2 років². Ю.А.Пономаренко, розділивши проступки на дві категорії пропонує за вчинення проступку *другої* категорії призначати покарання у вигляді: 1) громадських робіт; 2) штрафу; 3) обмеження свободи; проступок *першої* категорії за теоретичною моделлю науковця може, крім названих, каратися і 4) ув'язненням на строк від трьох до шести місяців³.

Система покарань за проступки попри відсутність її чіткого окреслення за чинним КК виглядає наступним чином. До основних покарань належать: **1. Штраф** до трьох тисяч н.м.д.г. **2. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.** **3. Громадські роботи.** **4. Виправні роботи.** **5. Службові обмеження для військовослужбовців.** **6. Арешт.** **7. Обмеження волі.**

Додатковими покараннями є: **1. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.** **2. Штраф.**

¹ Хавронюк М.І. Поки робота над проектом Кодексу триває, чекаємо пропозицій, а не обурення. *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/vidpovid-b-g-rozovskomu.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

² Дмитрук М.М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : монографія. Одеса : Юридична література, 2014. С.173.

³ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків : Право, 2020. С.579-580.

У 2021 році згідно Звіту про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання, кількість вироків, де покарання за проступки набрали законної сили розділилися так: штраф як основне покарання було призначено у 8 683 випадках, як додаткове – у 13; громадські роботи – у 7 295; виправні роботи – у 103; службові обмеження для військовослужбовців – 1; арешт – 1547; обмеження волі – 1005¹. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання не призначалося, як додаткове – у 14 випадках. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу не призначалося; конфіскація призначалася у 23 випадках.

Таким чином, громадські роботи, штраф, арешт та обмеження волі – покарання, що найчастіше обиралися правозастосувачами у якості покарання за проступки, тому, на наш погляд систему покарань за вчинення кримінальних проступків може бути оптимізовано саме на підставі частоти призначення покарань: за вчинення кримінальних проступків можуть застосовуватися як основні такі види покарань *для повнолітніх та неповнолітніх осіб*: 1) громадські роботи; 2) штраф; 3) обмеження волі; 4) арешт. Законодавчу вказівку на те, що «кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння, за вчинення якого передбачене... покарання, не пов'язане з позбавленням волі» вважаємо недоречною, оскільки покарання за проступки повинні розглядатися самі по собі, *бути автономними*, а не відштовхуватися від позбавлення волі – логічніше встановити конкретний перелік.

У Проєкті КК покарання за проступки стосуються обмеження майнових прав, обмеження професійних прав (права на працю), обмеження права на свободу пересування: відповідно до ч.3 ст.3.2.1. Проєкту КК «за вчинення проступку встановлюються як основні такі види покарань: а) грошове стягнення; б) безоплатні роботи; в) обмеження свободи пересування; г) арешт».

Відповідно до ч.1, ч.2 ст.3.2.7. Проєкту КК «безоплатні роботи – це примусове обмеження у реалізації права на працю шляхом не оплачуваного виконання засудженою особою у вільний від роботи та навчання час праці, відповідної стану її

¹ Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2021 рік. Судова влада України: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 01.07.2022).

здоров'я, види якої та перелік об'єктів, на яких вона виконується, визначають органи місцевого самоврядування. Безоплатні роботи призначаються на строк від 1-го до 3-х місяців...». У попередньому розділі ми уже вказували на більшу доречність залишення терміну *«громадські роботи»*. Крім того, доцільним видається збільшення терміну відбування покарання від 3-х до 6-ти місяців за вчинення кримінальних проступків, оскільки не зовсім справедливим видається той факт, що згідно ст.3.5.5 Проекту КК суспільно корисні роботи як пробаційний захід, що дублює покарання встановлюється на строк від 3-х до 12-ти місяців, а строк безоплатних робіт як виду покарання значно знижений.

Згідно ч.1, ч.2 ст.3.2.6. Проекту КК *«грошове стягнення – це примусове обмеження у реалізації права власності шляхом сплати засудженою особою визначеної судом грошової суми до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим. Грошове стягнення як основне покарання призначається у розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць»*. Грошове стягнення – єдине покарання, що може бути і основним, і додатковим. Вважаємо, що штраф може призначатися як додаткове покарання разом із обмеженням волі та арештом.

Попри те, що і штраф (покарання за злочини), і грошове стягнення, згідно Проекту КК мають однакову дефініцію, а у чинному КК одне визначається через інше: *«штраф – це грошове стягнення»*, у правозастосовній практиці і кримінальному процесі їх розмежовують – грошове стягнення є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, який у кримінально-процесуальній літературі визначається як *«міра кримінальної процесуальної відповідальності, передбачена кримінальною процесуальною санкцією, яка застосовується з метою забезпечення дієвості кримінального провадження, і полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України у дохід держави на підставі ухвали слідчого судді або суду визначеним КПК України учасником провадження у разі невиконання ним процесуальних обов'язків»*¹; *«захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується до учасників кримінального провадження за невиконання*

¹ Мартинців А.М. Грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. канд.юрид наук : 12.00.09. Одеса, 2017. С.4.

процесуальних обов'язків без поважних причин, пов'язаний із несприятливими наслідками у покладенні на особу обов'язку зазнати обмеження майнового характеру у розмірі, визначеному КПК»¹; і зустрічається, наприклад, у ст.139 КПК «Наслідки неприбуття на виклик», де конкретизовано його розмір, тому, на наш погляд, доречним було б залишити універсальне і звичне кримінально-правове покарання «штраф».

Відповідно до ч.8 ст.3.2.6 Проекту КК «у разі несплати особою *без поважної причини* грошового стягнення... несплачене грошове стягнення суд замінює арештом...» (згідно ч.8 ст.3.2.2 Проекту КК штраф замінюється ув'язненням).

Поважні причини це – оціночне поняття без словникового статусу, сутність якого полягає у наявності життєвих обставин виняткового характеру, які у конкретний момент часу перешкоджали особі вчинити юридично значиму дію або виконати обов'язок. Принагідно відмітимо, що чинний КК, крім «поважних причин» (ч.1 ст.139 КК, ч.5 ст.157 КК, ч.1 ст.385 КК тощо) оперує великою кількістю інших оціночних понять – великі розміри, злісне невиконання, злісна непокора, недбале виконання, недбале зберігання, особлива жорстокість, особлива зухвалість тощо². Відзначимо, що поява поважних причин у тексті законів ніяк не порушує принципу правової визначеності, такий підхід – не законодавчий парадокс, ця невизначеність цілком природна, адже, як наголошують Л.Р.Біла-Тіунова, О.П.Хамходера: «абсолютна визначеність хоча й виключає загрози, властиві надмірній дискреції, водночас перешкоджає гнучкості процесу й індивідуалізації відповідальності, обумовлюючи невідповідність владних повноважень завданням юрисдикційного провадження»³. Попри це, у Проекті КК категорія поважних причин несплати

¹ Кримінальний процес : навч. посібник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша [та ін.] ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : «Фенікс», 2020. С.231. Репозитарій (архів) Національного університету «Одеська юридична академія»: веб-сайт. URL:

http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16211/%d0%9a%d1%80%d0%b8%d0%bc%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d0%b9%20%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%86%d0%b5%d1%81_%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 03.02.2022).

² Див., наприклад, Словник оціночних понять Кримінального кодексу України / заг.ред. А.П.Огородник. Київ : Універсальне видавництво ПУЛЬСАРИ, 2006. 176 с.

³ Біла-Тіунова Л.Р., Хамходера О.П. Щодо визначення поняття «поважні причини» для електронного декларування. *Традиції та новачії юридичної науки : минуле, сучасність, майбутнє* : матер. міжнар. наук.-практ. конф.м. Одеса, 19 трав. 2017 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 8-10.

грошового стягнення конкретизується у п.1 ч.1 ст.3.4.8. Проекту КК. До них у потенційному законодавстві віднесено «особливі обставини»: зборойний конфлікт, воєнний чи надзвичайний стан, смерть або тяжка хвороба члена сім'ї, вагітність засудженої особи.

Принагідно відмітимо певний радикалізм авторів Проекту КК і у питанні судимості за проступки. У чинному КК згідно ч.2-1 ст.89 «особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання визнаються такими, що не мають судимості», однак, згідно ч.2 ст.3.9.3. Проекту КК «зняття судимості здійснюється за клопотанням засудженої особи ...щодо особи, засудженої за проступок – один рік», тобто відбувається погіршення становища особи, що заборонено ч. 2 ст. 5 КК і ч.3 ст.1.4.2. Проекту КК. Вважаємо, що проступок повинен визнаватися «нульовим злочином» і не передбачати судимості після відбуття покарання. Такий підхід підтримується вченими: С.В.Ківалов кримінальний проступок пропонує визначати «як вид кримінального правопорушення, що має знижений ступінь суспільної небезпеки, яке не зумовлює судимості»¹. Н.А. Мирошніченко, надаючи наукову експлікацію «проступку», зазначає, що, одним із його ознак повинна бути відсутність судимості: «під кримінальним проступком слід розуміти діяння, що має знижений ступінь суспільної небезпеки...і яке не тягне за собою судимість після відбуття покарання»². Окремі науковці у цілому негативно відносять до збереження поняття «судимість» у кримінальному праві. Зокрема, В.М.Сущенко вважає положення щодо судимості у Проекті КК «контroversійними», а саме «збереження у правовому полі сучасної держави поняття «судимість», коріння якої сягає глибини століть (різних тоталітарних, автократичних і монархічних політико-правових режимів таким, що не сприяє

¹ Ківалов С.В. Категорія кримінальних проступків у контексті доктрин кримінального та кримінально-процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. №69. С.7-18.

² Мирошніченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць / НУ «ОЮА» ; Південноукр. центр гендерних досліджень; / Голов. ред. доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік АПН України С. В. Ківалов. Одеса, 2014. Вип. 51. С. 331-335.

досягненню гуманній меті покарання повернення особи до правомірної поведінки, ресоціалізацію та реінтеграцію її до суспільного життя»¹.

Новелою Проекту КК стало впровадження покарання у виді обмеження свободи пересування. Зазвичай, обмеження свободи пересування вивчалось з точки зору конституційного права, загальнотеоретичної юриспруденції, а не кримінального права. Так, відповідно до ст.33 Конституції України «кожному, хто на законних підставах перебуває на її території, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України *за винятком обмежень, які встановлюються законом*». Законне обмеження свободи пересування для захисту здоров'я, прав і свобод людини допускається і міжнародними актами, наприклад, згідно ч.3 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 16 вересня 1963 року: «на здійснення цих прав [мається на увазі право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання] не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб», майже дослівне встановлено і ст.12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року: «Згадані вище права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті».

Деталізацію конкретних обмежень уміщено у низці вітчизняних нормативно-правових актів. Так, відповідно до ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану» згідно ч.1 ст.16 належить «встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан»,

¹ Відповідь Робочої групи на коментарі В.М.Сушенка. *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/19/vidpovid-robochoyi-grupy-na-komentari-volodymyra-sushhenka.pdf> (дата звернення: 20.10.2021).

відповідно до п. 6 ч.1 ст.8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» до заходів правового режиму воєнного стану належить можливість встановлювати «особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів», згідно п.6 ст.31 ЗУ «Про Національну поліцію» одним із превентивних поліцейських заходів є «обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю». Безпрецедентне, але таке, що відповідає інтересам охорони здоров'я обмеження свободи пересування сталося із розповсюдженням пандемії коронавірусу, зокрема, було заборонено «перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіратора або захисної маски, у тому числі виготовлених самостійно» (Постанова КМУ №1236 від 9 грудня 2020 року).

Детальний аналіз обмеження свободи пересування у кримінально-правовій літературі провів один із розробників Проєкту КК Ю.А.Пономаренко. Науковцем було виділено перелік правообмежень, які стосуються свободи пересування, що не позбавлена особистої свободи: «перший блок становить покладення на особу обов'язку перебування у певному місці, попри те, що покладення на особу обов'язку протягом певного часу знаходитися за місцем свого проживання часто і в законодавстві, і в літературі іменується «домашнім арештом», з огляду на проаналізовану Ю.А.Пономаренком практику ЄСПЛ «покладення на особу обов'язку перебувати за місцем проживання не постійно, а лише в певний час зі збереженням можливостей до спілкування Суд не визнає домашнім арештом... перший блок правообмежень... повинен полягати в покладенні на неї обов'язку знаходитися за місцем свого проживання у певний час доби або в окремі дні тижня»¹. Обмеження свободи пересування визначається як «примусове обмеження у реалізації права на свободу пересування шляхом виконання засудженою особою обов'язку у вихідні, святкові дні та/або у нічний час у будні дні не залишати житло, яке є місцем її проживання; «встановлюється на строк від 15 днів до 3 місяців» (ч.1, ч.2 ст.3.2.8 Проєкту КК). Другий блок «складає встановлення для особи заборони

¹ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С.485, 487.

перебувати у певних місцях». Третій блок правообмежень «становить застосування до особи контрольних засобів щодо перевірки дотримання нею правообмежень, які охоплюються першими двома блоками»¹.

У Проєкті КК цей вид покарання більше схожий на запобіжний захід, ніж на пенологічний інструмент. По-перше, відбувається змішування покарання та обмежувальних засобів, адже заборона перебувати у визначених місцях; заборона наближатися на визначену відстань до місця, у якому потерпіла особа або її близька особа, свідок чи співучасник кримінального правопорушення може постійно чи тимчасово перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням або з інших причин; заборона відвідувати спортивні та розважальні заходи з покладенням обов'язку перебувати під час їх проведення у певному місці або без такого (ст.3.6.5. Проєкту КК) які за характером правообмежень можна віднести до обмеження свободи пересування *відноситься до засобів безпеки – обмежувальних засобів*. По-друге, складається враження, що підґрунтям його застосування буде слугувати *не винуватість, а шкідливість* поведінки засудженого, адже зі змісту правообмежень випливає, що основна мета цього заходу – превентивна, попередження повтору вчинення нового кримінального правопорушення. А відтак, по-третє, його, швидше, можна порівняти із адміністративним наглядом: згідно ст. 1 ЗУ «Про адміністративний нагляд» адміністративний нагляд це: «система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції». Ст.10 надає перелік обмеження дій піднаглядних: «а) заборона виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу; б) заборона перебування у визначених місцях району (міста); в) заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста); г) реєстрація в поліції від одного до чотирьох разів на місяць». По-четверте, із змісту норм Проєкту КК поки що не зрозуміло, чи невиконання засудженим вищезазначених обов'язків матиме для нього якісь негативні наслідки,

¹ Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. С.488.

адже, якщо виходити із ієрархічної побудови системи покарань, запропонованої у Проєкті КК, обмеження свободи пересування займає проміжну ланку між арештом і безоплатними роботами, однак, ніяких уточнень, щодо можливості заміни цього виду покарання на інші у нормах Загальної частини Проєкту КК немає.

Однією із функцій покарання є виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Обмеження свободи пересування не можна визнавати покаранням, з огляду на відсутність навіть мінімального репресивного характеру – він не володіє обов’язковими каральними ознаками, а є складовою превентивної політики, може бути визнаний засобом безпеки, поліцейським заходом, між тим, як «суттєвою властивістю покарання на законодавчому рівні визнаний державний примус, який віддзеркалює його визначальні властивості, вказуючи на їх публічну й примусову природу, що повністю відповідає змісту покарання як наслідку винного вчинення особою злочину, що супроводжується обмеженням прав і свобод такої особи»¹.

Натомість, залишення *обмеження волі строком від одного до двох років* як покарання за проступки видається більш доцільним.

Доцільність включення до системи покарань такого виду як **арешт** «тримання особи в установі виконання покарання на строк від 15 діб до 3 місяців» викликає цілком практичні труднощі, пов’язані із відсутністю арештних домів, до того ж, змістовно, це покарання можна прирівняти до короткострокового позбавлення волі. Хоча, у кримінально-правовій доктрині підтримується доцільність виокремлення цього виду покарань за проступки. Так, у монографії «Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві» автори пропонують серед видів стягнень за проступки – штраф, позбавлення права обіймати певні посади і займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи і арешт на строк від п’ятнадцяти днів до двох місяців².

¹ Козаченко О. В. Змістовні та суттєві властивості покарання. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв’язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовтня 2014 р., Харків : Право, 2014. С.121-126.

² Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві : монографія / авт.кол.: В.О.Туляков, Г.П.Пімонов, Н.А.Мирошніченко [та ін.]; за заг.ред. В.О.Тулякова. Одеса : Юридична література, 2012. С.182, 188.

На разі, чинним КК арешт як найбільш суворий вид покарання передбачено за такі кримінальні проступки: примушування до вступу в статевий зв'язок (ч. 1 ст. 154 КК); грубе порушення законодавства про працю (ч. 2 ст. 172 КК); порушення права на безоплатну медичну допомогу (ч. 1 ст. 184 КК); заподіяння значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ч. 1 ст. 192 КК); незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ч. 1 ст. 193 КК); погроза знищення майна (ст. 195 КК); самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику (ч. 1 ст. 197-1 КК); порушення законодавства про континентальний шельф України (ч. 2 ст. 244 КК); неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК); групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК); умисне знищення, пошкодження або приховування документів Національного архівного фонду (ч. 1 ст. 298-1 КК); незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні (ст. 339 КК) тощо. За порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК) арешт на строк до шести місяців – єдине передбачене покарання.

Однак, ми погоджуємося із підходом, запропонованим у Проєкті КК – *встановленні покарання у виді арешту як виду покарання за проступки*. Це, по-перше, дозволить розмежувати позбавлення волі і арешт, оскільки вони будуть призначатися за різні види кримінальних правопорушень. По-друге, закріплюватиме ширший набір альтернатив, адже, не завжди є змога призначити штраф або громадські роботи і з огляду на спричинену шкоду, і з огляду на особу винного.

Арешт як вид покарання, може бути призначений за вчинення кримінальних проступків у разі, коли штраф (грошове стягнення) чи громадські роботи є занадто м'якими видами покарань, або у зв'язку із тим, що ці види покарань не можуть бути застосовані до конкретного засудженого.

ВИСНОВКИ

Система покарань – соціально сформована історична, ідеологічна, правова та політична категорія, яка існує не як самоціль, а є динамічним явищем, що відображає цінності, інтереси, потреби суспільства і держави на різних етапах їхнього розвитку. У дисертації всебічне вивчення системи покарань ґрунтувалося на єдності трьох рівнів – історії, теорії, та частково – практики, що дозволило сформулювати основні висновки та пропозиції.

1. Функціонування системи покарань в цілому та окремих її елементів на тлі удосконалення кримінального законодавства ставить необхідність звернення до витоків теоретичної юридичної науки та законодавчої спадщини минулих епох, оскільки без осмислення історичних проблем становлення та функціонування системи покарань неможливо зрозуміти більшість сучасних процесів і передбачити майбутні ризики.

2. Система покарань як поняття має достатнє наукове вироблення, численні інтерпретаційні значення зводяться до розуміння її як: 1) переліку усіх покарань, що розташовані у певному порядку; 2) сукупності (множини), у рамках якої виявляються внутрішні взаємозв'язки між окремими видами. Запропоновано розуміння поняття «система покарань» як: *«конструктивної множини видів покарань, яка є втіленням нормативної реакції законодавця на різні прояви кримінально-протиправної поведінки»*. З метою єдиного розуміння теоретичних положень науки кримінального права і норм кримінального законодавства рекомендовано використовувати термін «система покарань» у ст. 51 КК України, ст. 3.2.1. Проекту КК.

3. До ознак системи покарань віднесено: цілісність, яка не зводить систему покарань до простого об'єднання її елементів і відображає взаємодію системи покарань із зовнішнім середовищем. Система покарань є складовою інших надсистем і саме ознака цілісності дає можливість розглядати систему одночасно і як єдине ціле, і як підсистему вищих рівнів. Зокрема, система покарань володіє відносною самостійністю у рамках більш широкої системи кримінальної відповідальності; цілеспрямованість – система покарань має певну ціль існування,

що виражається у її інструментальній цінності, виступаючи, хоч і непрямо засобом захисту суспільних інтересів від кримінальних правопорушень. Із цілеспрямованістю тісно пов'язана властивість функціональності системи; структурність: система покарань складається з частин, елементів, тобто має структуру. Елементами системи покарань є види покарань, які володіють властивістю ідентифікаційності – кожний елемент може бути виділений з системи; ієрархічна побудова; стійкість.

4. Вважається, що у якості критерію побудови системи покарань повинна бути обрана суворість, яка визначається через обсяг правообмежень, передбачених для засуджених. У залежності від суворості повинно бути здійснено розташування кожного виду покарання: з кожним новим видом повинна зростати й суворість. Однак, вбачається можливість відмовитися від тези, що основним принципом побудови системи покарань є розташування покарань від менш суворого до більш суворого, оскільки, покарання, стає дедалі важче виміряти за суворістю; сприйняття покарання засудженим індивідуальне – врахування фактичної суворості конкретного покарання стосовно певного засудженого за певне кримінальне правопорушення можливе винятково на рівні індивідуалізації покарання.

5. Планомірно-раціональний процес втілення системи покарань відбувається рівнево: на перших рівнях знаходиться узагальнена інформація, яка охоплює лише окремі аспекти системи покарань і задає умови її функціонування: покарання встановлюються: **1)** узагальнено – у типових санкціях, які виражають тяжкість кримінального правопорушення через встановлення розміру і виду покарання (ст.12 КК) та у ст.51 КК; **2)** у статтях Загальної частини КК, де характеризується кожний вид покарання; **3)** у статтях Особливої частини КК, де подано більш детальну й конкретну інформацію та конкретизується покарання за кожен вид кримінального правопорушення. Структура санкцій кримінально-правових норм є відображенням структури системи покарань. Санкція норми включає у себе таку юридичну конструкцію як покарання. Вихідними даними при побудові системи покарань слугує ступінь суспільної небезпеки вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення діяння. Це рівень диференціації.

Нерозривно пов'язаний із диференціацією є 4) рівень індивідуалізації покарання, що дає право судді призначати основні та додаткові покарання стосовно кожного конкретного деліквента з урахуванням обставин кримінального правопорушення і особи правопорушника: законодавчі засоби, надані правозастосувачам у виді певного карального резерву, аби вони мали можливість корегувати санкцію відповідно до обставин кожного кримінального правопорушення.

6. Штраф – невід'ємна складова системи покарань. Попри численні пропозиції щодо обчислення розміру штрафу та його базової одиниці виправданим є уведення автономної розрахункової одиниці, оскільки н.м.д.г., встановлений на рівні 17 грн. перестав відповідати тяжкості вчинених кримінальних правопорушень. У зв'язку із реформою 2011 р., зокрема, встановленням нових розмірів штрафу було зруйновано ієрархічну побудову системи покарань тому доцільним видається перегляд розмірів штрафів.

7. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу доцільно вилучити із системи покарань: це покарання знаходиться у тісному зв'язку із адміністративно-правовими відносинами і не вичерпується лише каральним проявом – особа може отримати таке позбавлення й у дисциплінарному та адміністративному порядку. У галузевому законодавстві, яке регулює діяльність тих, чи інших органів, що передбачають наявність звань, розрядів, класів тощо є можливість деталізації процедури і підстави їх позбавлення, однією із яких повинно бути вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

8. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю доцільно перетворити на обмежувальний захід, оскільки його каральний потенціал як основного покарання є мізерним про що свідчать дані судової статистики, а як додаткове покарання – має термінологічні вади, оскільки особа не «позбавляється» права як такого, а «обмежується» її доступ до конкретної категорії посад.

9. Низка міжнародних договорів, ратифікованих ВРУ, ставлять перед національним законодавством завдання регулювання відносин з конфіскації або іншого примусового безоплатного вилучення доходів та майна, здобутого

незаконним шляхом. У вітчизняному законодавстві конфіскація існує як додатковий вид покарання, спеціальна конфіскація – як «інший захід кримінально-правового характеру»; у Проєкті КК пропонується об'єднати ці два види і винести їх за межі і покарання, і заходів. Однак, істотно це проблему не вирішує, тому що в одному випадку *при правозастосуванні* конфіскація усе одно збереже свою каральну природу, а в іншому – буде мати ознаки превентивного заходу. На наш погляд, доцільним видається підхід, де конфіскація вилучається із системи покарань, а спеціальна конфіскація визнається *засобом безпеки*.

10. Арешт у чинному кримінальному законодавстві складно відрізнити від короткострокового позбавлення волі, однак, його корекційний потенціал як покарання за злочини видається сумнівним. З огляду на відсутність відособлених арештних домів в Україні особи, які вчинили ці злочини змушені відбувати покарання разом із небезпечними злочинцями, що може мати більше маргіналізуючий, а не виправний вплив. У частині арешту законодавець не створив інституційну основу (дієвого забезпечувального механізму його реалізації), а потурбувався лише про те, аби зафіксувати покарання без реальних умов пенітенціарної системи, між тим, цей вид покарання може бути найсуворішим для осіб, що вчинили проступки

11. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання може бути виключено із вітчизняної системи покарань, оскільки, попри свою схожість на позбавлення волі, на відміну від останнього не передбачає настання такого наслідку як судимість, що свідчить про певного роду каральну сегрегацію. Принцип рівності порушується і наявністю окремих виправних установ.

12. Позбавлення волі та довічне позбавлення волі – ефективна складова системи покарань, однак, з огляду на низку вказаних у роботі недоліків воно повинно призначатися тільки у виключних випадках. «Позбавлення волі» як поняття, що закріплено у чинному КК, на наш погляд, лише частково розкриває зміст покарання. Однак, дефекти чинного законодавства не тільки термінологічні: розмитість меж категорій злочинів, відсутність строкової варіації, логічні протиріччя – ось мала частина проблемного поля.

13. Доречною видається створення нової законодавчої архітектури на основі двох категорій. Раціональне компонування полягає у створенні розгалуженої системи покарань. Перша – покарання за злочини. Друга – покарання за проступки. Натомість законодавець у чинному КК обрав шлях «абстрактної пенології», яка не розділяє покарання залежно від виду вчиненого правопорушення. Індикатором визначення ступеню тяжкості повинна бути типова санкція.

14. Підхід радикального спрощення до побудови системи покарань, утілений у Проєкті КК України, характеризується дещо незавершеною правовою конструкцією і деякі із його положень частково можуть бути уточненими. З огляду на тенденцію гуманізації і експорту ліберальних цінностей невиправданим видається побудова системи покарань за злочини, яка передбачає лише три види покарань: 1) штраф; 2) ув'язнення; 3) довічне ув'язнення. Така система покарань приречена на функціональний дефіцит. Невиправданим видається перетворення робочих пенологічних інструментів – громадських (безоплатних) робіт і обмеження волі на засоби пробації. Громадські роботи – потрібна складова системи покарань. Їх призначення видається доцільним як за проступки, так і за нетяжкі злочини. Проблема громадських, або за Проєктом КК – суспільно корисних робіт, ще й у змішуванні понять «покарання» і «пробації», адже вони включені і до переліку видів покарань за проступки і до пробаційних засобів. Обмеження волі – поліфункціональне покарання, з виразними функціями стримування (обмеження) шляхом часткової ізоляції особи в установах відкритого типу та одночасної компенсації через обов'язкове залучення засуджених до праці, отже, воно володіє каральним потенціалом у випадку вчинення окремих видів злочинів і повнолітніми, і неповнолітніми особами.

15. Процес кримінально-правової трансформації і відступ українського традиціоналізму від моністичної концепції «злочину» у сторону дуальності виразився у структурній і функціональній диференціації «злочин – проступок», а, відтак, покарання за проступки повинні розглядатися самостійно, бути автономними, а не відштовхуватися від позбавлення волі, як це передбачено у чинному законодавстві.

16. Побудова системи покарань у кримінальному законодавстві – проблема, що стосується як людських, так і формально-теоретичних проблем, тому, з метою оптимізації системи покарань у чинному КК або, надалі, у Проєкті КК запропоновано внести зміни і викласти наступним чином відповідні статті:

Система покарань.

Види покарань для повнолітніх осіб:

1. За вчинення **злочину** встановлюються і можуть застосовуватися як *основні* такі види покарань *повнолітнім* особам:

- 1) громадські роботи;
- 2) штраф;
- 3) обмеження волі;
- 4) ув'язнення на певний строк;
- 5) довічне ув'язнення.

2. Штраф може призначатися як додаткове покарання разом із обмеженням волі або із ув'язненням на певний строк.

3. За вчинення **проступку** встановлюються і можуть застосовуватися як основні такі види покарань *повнолітнім* особам:

- 1) громадські роботи;
- 2) штраф;
- 3) обмеження волі;
- 4) арешт.

4. Штраф може призначатися як додаткове покарання разом із обмеженням волі або із арештом.

Види покарань для неповнолітніх та молодих осіб:

1. За вчинення **злочину** встановлюються і можуть застосовуватися як основні такі види покарань *неповнолітнім та молодим* особам:

- 1) громадські роботи;
- 2) штраф;
- 3) обмеження волі;
- 4) ув'язнення на певний строк.

2. За вчинення **проступку** встановлюються і можуть застосовуватися як основні такі види покарань *для неповнолітніх осіб та молодих осіб*:

- 1) громадські роботи;
- 2) штраф;
- 3) обмеження волі;
- 4) арешт.

3. Розмір штрафу для осіб до 18-ти років складає $\frac{1}{2}$ від суми штрафу для повнолітніх осіб.

Положення щодо громадських робіт:

1. Громадські роботи як покарання за **кримінальні проступки** призначаються судом на строк від 3-х до 6-ти місяців.
2. Громадські роботи як покарання за **злочини** призначаються строком від 6-ти до 12-ти місяців.

Положення щодо обмеження волі:

Обмеження волі як покарання за кримінальні проступки

1. Обмеження волі встановлюється і може призначатися із 15-ти років.
2. Обмеження волі за вчинення проступку може застосовуватися як покарання для осіб віком до 18-ти років строком від одного до двох років.
3. Обмеження волі як покарання за проступок особам з 18-ти років може призначатися строком від двох до трьох років.

Обмеження волі як покарання за злочини

1. Обмеження волі встановлюється і може призначатися із 15-ти років.
2. Обмеження волі за вчинення злочину може застосовуватися як покарання для осіб віком до 18-ти років строком від трьох до чотирьох років.
3. Обмеження волі як покарання за злочини призначається строком від чотирьох до п'яти років.

Положення щодо ув'язнення на певний строк:

Ув'язнення на певний строк призначається особі у віці від 15-ти до 18-ти років на рівні *двох третин строку* покарання, передбаченої для повнолітньої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А. Виконання покарання у виді арешту: сучасні проблеми організації та правового регулювання : реферат монографії. *Комітет з державних премій України в галузі науки і техніки* : веб-сайт. URL: http://www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/work_files/referat_avtuhov_0_0.doc. (дата звернення: 08.06.2021).
2. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2015-2021 рік. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 04.01.2023).
3. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2018 (дата звернення: 12.04.2021).
4. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (дата звернення: 12.04.2021).
5. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2020 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/tabli_2020 (дата звернення: 12.04.2021).
6. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2021 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2021_4_2021 (дата звернення: 04.01.2023).

7. Багрий-Шахматов Л.В. Система уголовных наказаний и их классификация. Минск, 1972. 110 с.
8. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание. Минск, 1976. 384 с.
9. Бажанов М.И. Избранные труды / М.И.Бажанов и др.; отв.ред. В.Я. Таций. Харьков : Право, 2012. 1244 с.
10. Бажанов М.И. Наказание в проекте УК Украины. *Проблеми законності*. Вип. 38. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / відп. ред.: В. Я. Таций, юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого Нац., 1999. С. 167-179.
11. Балобанова Д. О. Гуманізація чи посилення репресії – сучасні тенденції динаміки кримінального законодавства України. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнар. науково-практич. симпозіуму, м. Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 р. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 28-31.
12. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис...докт.юрид.наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 476 с. URL: http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Disertatsiya_Balobanovoyi-D.O..pdf (дата звернення: 02.03.2022).
13. Баулін Ю. В. Виправні роботи у проекті КК України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2001. № 6. С. 199–203.
14. Баулін Ю.В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
15. Березовська Н. Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2010. 18 с.
16. Березовська Н.Л. Призначення покарання з урахуванням неповноліття особи. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. та

аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2014. Т. 1. С. 591-593.

17. Бідна О.І. Конфіскація за кримінальним правом України: дис...канд.юрид.наук. юридичних наук: 12.00.08. Харків, 2019. 255 с.

18. Біла-Тіунова Л.Р., Хамходера О.П. Щодо визначення поняття «поважні причини» для електронного декларування. *Традиції та новації юридичної науки : минуле, сучасність, майбутнє* : матер. міжнар. наук.-практ. конф.м. Одеса, 19 трав. 2017 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 8-10.

19. Богатирьов І. Г. Конфіскація майна – за і проти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 38–44.

20. Бодюл Є.М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 Київ, 2005. 20 с.

21. Боровенко В.М. Запровадження заходів безпеки в Кримінальному кодексі України: досвід континентальної родини. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021.С.36-40.

22. Ботнаренко І.А. Проєкт Нового Кримінального Кодексу України: дискусійні питання. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С.31-36.

23. Бурда С. Я. Історія виникнення та сучасний стан покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2017. Вип. 3. С. 113-123.

24. Бурдін В. М. Арешт як вид кримінального покарання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3-4. С. 215-219.

25. В'юник М. В. Щодо питання доцільності збереження в системі покарань тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2015. Вип. 23. С. 117-123.
26. В'юник М.В. Призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2018. №2 (11). С.62-75.
27. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17. Харків : Право, 2016.1064 с.
28. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
29. Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гуржій О.І.та ін. Історія України / під ред. В.А.Смолія. Київ : Альтернативи, 1997. 416 с.
30. Винник А. О. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021.196 с.
31. Вирок Апеляційного суду Львівської області у справі № 1309/1-158/11 від 20.04.2012 р. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26818812> (дата звернення: 29.12.2022).
32. Вирок Апеляційного суду Чернівецької області у справі № 2490/11-642/11 від 24.01.2012. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21061871> (дата звернення: 29.12.2022).
33. Вирок Бродівського районний суду Львівської області у справі № 439/6/19 від 19.04.2019. Єдиний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81281052> (дата звернення: 22.02.2021);
34. Вирок Вишгородського районного суду Київської області у справі № 363/2241/21 від 03.11.2021. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100792373> (дата звернення: 29.06.2022).
35. Вирок Вишгородського районного суду Київської області у справі № 363/1933/21 від 22.11.2021. Єдиний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101368272> (дата звернення: 29.06.2022).

36. Вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області у справі № 442/2736/13-к від 06.02.2014. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37053806> (дата звернення: 08.04.2021).
37. Вирок Дунаєвецького районного суду Хмельницької області у справі № 674/42/19 від 05.02.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79625037> (дата звернення: 22.02.2021).
38. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області у справі №344/3274/22 від 23.06.2022. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104912790> (дата звернення: 04.07.2022).
39. Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області у справі №301/2457/20. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94368404> (дата звернення: 29.06.2022).
40. Вирок Канівського міськрайонного суду Черкаської області у справі № 697/2370/20 від 31.12.2020. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93970935> (дата звернення: 22.02.2021).
41. Вирок Київського районного суду м. Полтави у справі № 552/1724/22 від 30.05.2022. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104518234> (дата звернення: 02.07.2022).
42. Вирок Костопільського районного суду Рівненської області у справі № 564/651/19 від 04.04.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80940108> (дата звернення: 20.03.2021).
43. Вирок Ленінського районного суду м.Полтави у справі № 553/537/22 від 28.03.2022. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103769564> (дата звернення: 02.07.2022).
44. Вирок Марківського районного суду Луганської області у справі № 417/7231/19 від 13.02.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79789560> (дата звернення: 20.03.2021).
45. Вирок Миколаївського районного суду Миколаївської області у справі №1-кп/945/142/21. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96981853> (дата звернення: 04.07.2022).

46. Вирок Новосанжарського районного суду Полтавської області у справі №542/1194/21 від 27.08.2021. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99207656> (дата звернення: 04.07.2022).
47. Вирок Первомайського міськрайонного суду Харківської області у справі № 610/1968/17 від 11.12.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86307525> (дата зврнення: 18.03.2021).
48. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкас у справі № 711/215/19 від 06.02.2019. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79651694> (дата звернення: 12.03.2021).
49. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області у справі № 1-кп/305/343/19 від 20.08.2019. *Єдиний реєстр судових рішень*: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83778366> (дата звернення 29.06.2022)
50. Вирок Святошинського районного суду м.Києва у справі № 759/4622/18 від 17.01.2020. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89880551>. (дата звернення: 18.03.2021).
51. Вирок Теофіпольського районного суду Хмельницької області у справі № 685/1248/20 від 28.12.2020. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93917689> (дата звернення: 20.03.2021).
52. Відповідь Робочої групи на коментарі В.М.Сущенко. *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/19/vidpovid-robochoyi-grupy-na-komentari-volodymyra-sushhenka.pdf> (дата звернення: 20.10.2021).
53. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1 Спр.№74.
54. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1 Спр.№78.
55. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1. Спр.№1. Арк.8.
56. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1. Справа № 13. Арк.2, 14, 38.
57. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.1. Справа № 9. Арк.128-130.

58. Галузовий державний архів Служби Безпеки України. Ф.42. Оп.4. Спр.7. Арк.3.
59. Гладковський Є.О. Аналіз позитивного досвіду кримінально-правової регламентації арешту як виду покарання в зарубіжних країнах. *Південноукраїнський правничий часопис*. №2, 2018. С.15-18.
60. Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 20 с.
61. Горбань О.М., Бахрушин В.Є. Основи теорії систем і системного аналізу : Навчальний посібник. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 204 с.
62. Горбачова І.М. Інститут заходів безпеки в концепції реформування кримінального законодавства. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип.1. С.86-90.
63. Горбачова І. М. Практика застосування спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 176-180.
64. Грицюк П.М., Джоші О.І., Гладка О.М. Основи теорії систем і управління : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2021. 272 с.
65. Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. №1 (1). С.32-49.
66. Давлатов Ш.Б. Особливості призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Правова позиція*. 2019. №4 (25). С.158-165.
67. Денисова Т.А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 222-227.
68. Дмитрук М.М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 224 с.

69. Дрьомін В.М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. №32. С.259-265.
70. Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем : посібник. Полтава, 2010. 129 с. *Державний університет телекомунікацій*. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1142_42884991.pdf (дата звернення: 19.07.2022).
71. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Покарання в проєкті нового Кримінального кодексу України: окремі критичні застереження. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С.47-51.
72. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.
73. Дудченко В.В. Ціннісний вимір юридичної техніки. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 21 трав. 2021 р., Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 44-46.
74. Етимологічний словник української мови : у 7 т./ Ред.кол.О.С.Мельничук (голов.ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1983, 705 с.
75. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 1: А–Г / І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко ; за заг.ред. О. С. Мельничук. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с. С.442.
76. Євдокімова О. Щодо визначення як базової одиниці обчислення розміру штрафу у кримінальному кодексі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №9. С.174-178.
77. За перше півріччя 2020 року рівень бідності в Україні зріс із 41% до 51%: повідомлення НАН України. *Національна академія наук України* : веб сайт. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7376>(дата звернення: 20.07.2021).

78. Зауваження до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». *Верховна Рада України: офіційний веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7279-%D0%B4&skl=9 (дата звернення: 06.06.2022).
79. Звірко О. Є. Критерії визначення розмірів матеріальної шкоди, завданої злочинним діянням, та розмірів штрафів за вчинені злочини. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 66-67.
80. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2021 рік. *Судова влада України: веб-сайт*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 01.07.2022).
81. Звіт про склад засуджених за 2020 рік. *Судова влада України : веб сайт*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення 18.02.2021).
82. Ільїна О.В. Зміст виправних робіт та проблемні питання їх застосування. *Часопис Київського університету права*. 2020. №1. С.307-312.
83. Кириць Б.О. Поняття і зміст покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 182-188.
84. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев, 1875. 413 с.
85. Ківалов С.В. Категорія кримінальних проступків у контексті доктрин кримінального та кримінально-процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 69. С.7-18.
86. Ківалов С.В. Міжнародне кримінальне правосуддя: від Нюрнберзького військового трибуналу до Міжнародного кримінального суду. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С.5-18.
87. Козаченко О. В. Дефініція кримінальної відповідальності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2016* : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 33-36.

88. Козаченко О. В. Змістовні та суттєві властивості покарання. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовтня 2014 р., Харків : Право, 2014. С.121-126.
89. Козаченко О. В. Рецепція Ідей Ч. Беккарія в умовах верховенства права. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія м. Одеса, 13 червня 2014 р. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. С. 50-55.
90. Коломиец Ю. Ю. Классовая природа преступления. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20 травня 2016 р., м. Одеса : у 2 т. Т. 2. Одеса, 2016. С. 187-189.
91. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія в юридичній доктрині та кримінальному законодавстві України : дис...докт.юрид.наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 521 с.
92. Концепція реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні. Львівський форум кримінальної юстиції. *Новий Кримінальний Кодекс України*: веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/20/v-navrotskyj-kontseptsiya-reformuvannya-zakonodavstva-pro-publichni-pravoporushennya.pdf> (дата звернення: 02.07.2022).
93. Концепція реформування кримінального законодавства України : проєкт. *Новий Кримінальний кодекс України*: веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsii-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 22.10.2020).
94. Красницький І.В., Яремко Г.З. Кримінальний проступок: нові виклики тлумачення поняття. Соціально-правові студії. Вип. 4 (10). 2020. С.49-56. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал*. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_4\(10\)_2020/08.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_4(10)_2020/08.pdf) (дата звернення: 06.06.2022).

95. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг.ред. В.Я.Конопельського, В.О.Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
96. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року (у редакції станом на 17 січня 2012 року). *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20120117#Text> (дата звернення: 07.11.2022).
97. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві : монографія / авт.кол.: В.О.Туляков, Г.П.Пімонов, Н.А.Мирошніченко [та ін.]; за заг.ред. В.О.Тулякова. Одеса : Юридична література, 2012. 424 с.
98. Кримінальний процес : навч. посібник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша [та ін.] ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : «Фенікс», 2020. 582 с. *Репозитарій (архів) Національного університету «Одеська юридична академія»*. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16211/%d0%9a%d1%80%d0%b8%d0%bc%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d0%b9%20%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%86%d0%b5%d1%81_%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 03.02.2022).
99. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року (у редакції станом на 15 серпня 2012 року) № 4651-VI. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120815#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
100. Крисоватий А. Податки та інфляція: філософія залежності. *Світ фінансів*. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/26127/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%A1%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%99.pdf> (дата звернення: 18.07.2021).
101. Курский Д.И. Советский суд. *Пять лет Верховного суда (1918-1923)*. 1923.
102. Лапкін А.В. Доцільність упровадження інституту кримінальних проступків. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* :

матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 18 берез. 2021 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С.132-135.

103. Максимович М.А. Речь объ уголовныхъ наказаніяхъ въ России. Кіевъ. 1853. 263 с.

104. Мамченко Н. Чи треба в новій редакції Кримінального кодексу визначати поняття злочину? *Судово-юридична газета* : веб-сайт. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/150934-chi-treba-v-noviy-redaktsiyi-kriminalnogo-kodeksu-viznachati-ponyattya-zlochinu> (дата звернення: 10.03.2021).

105. Марисюк К.Б. Кримінально-правове регулювання у вигляді штрафу потребує вдосконалення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 280-285.

106. Мартинців А.М. Грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. канд.юрид наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 23 с.

107. Медицький І.Б. Відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: сучасні реалії. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф. 10-11 жовтня 2013. Харків : «Право», 2013. С.681-685.

108. Меркулова В.О. Запобігання пенітенціарної злочинності: сутність та напрями реформування кримінально-виконавчого законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 190-193.

109. Меркулова В.О. Кримінально-правовий інститут примирення: напрями подальшого удосконалення. *Репозитарій наукових публікацій Одеського державного університету внутрішніх справ* : веб-сайт. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1236/1/%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92.%D0%9E.%20%D0%A0%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%202018.pdf> (дата звернення: 05.03.2022).

110. Миколенко О.М. Добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. *Закарпатські правові читання* : матеріали ІХ Міжн. наук.-практ. конф. м. Ужгород, 20-22 квітня 2017 р., Ужгород, 2017. С.353-357.

111. Мирошніченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць / НУ «ОЮА» ; Південноукр. центр гендерних досліджень; / Голов. ред. доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік АПН України С. В. Ківалов. Одеса, 2014. Вип. 51. С. 331-335.
112. Мирошніченко Н.А. Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип.47. С.17-20.
113. Мирошніченко Н.А., Басалюк Н.В. Покарання за злочини: новий концепт. *Актуальні проблеми політики*. №67, 2021. С.180-186.
114. Мирошніченко Н.М. Арешт, як вид покарання для неповнолітніх: шляхи удосконалення законодавства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 193-196.
115. Мирошніченко Н.М. Вікова осудність у кримінально-правовій доктрині України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 20 с.
116. Мирошніченко Н. М. Деякі пропозиції вдосконалення законодавства щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф.крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон, 2016. С. 189-207.
117. Миткалик С. Слідство зафіксувало майже 40 тисяч воєнних злочинів: складнощі розслідування (13 жовня 2022 р.). *LB.ua: дорослий погляд на світ*: веб-сайт. URL:
https://lb.ua/blog/serhii_mytkalyk/532493_slidstvo_zafiksuvalo_mayzhe_40_tisyach.html
l (дата звернення: 18.10.2022).
118. Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. №7, 2020. С.284-290. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.49>.

119. Митрофанов І.І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. №5. С.194-198.
120. Митрофанов І.І. Основні концепти нового законодавства про кримінальні правопорушення. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.конф., м.Харків, 17-19 жовт.2019 р. Харків, 2019. С.92-96.
121. Міноборони показало єдиний в Україні дисциплінарний батальйон. *Мілітарний* : веб-сайт. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/minoborony-pokazalo-yedynyj-v-ukrayini-dystsyplinaryj-bataljon/> (дата звернення: 10.10.2022).
122. Мойсєєва О. Є. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. *Юридична психологія*.2015. № 1. С. 139-148.
123. Мойсик В. Р. Щодо визначення грошового виміру кримінального покарання й адміністративного стягнення. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 3. С. 35-36.
124. Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 Київ, 2005. 16 с.
125. Музыка А.А., Багиров С.Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий : Изд-во Хмельницкого университета управления и права. 112 с.
126. Муренко О.Л., Гаряєва Г.М. Тримання в дисциплінарному батальйоні як один з правових засобів виправлення військовослужбовців. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2016. №40 (1212). С.25-29.
127. Навроцький В.О. Для кого пишеться новий КК? *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 28 лютого 2020 р. Том 1. Тернопіль : Вектор, 2020. С.413-415.
128. Навроцький В.О. Здобутки та упущення робочої групи з питань реформування кримінального права. *Напрями реформування кримінальної юстиції в Україні* : матеріали науково-практичного семінару 22 травня 2020 року, м.Львів. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С.99-104.

129. Немировский Э.Я. Советское уголовное право : Пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного кодекса СССР : ч. общая и особенная. Одесса : б. и., 1924. 292 с.
130. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.) : історико-статистичне дослідження. Донецьк : Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2003. 624 с.
131. Новікова К. А. Обмеження волі як вид покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.
132. Панов М.І. Проблеми кримінальної відповідальності та її правового регулювання. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С.7-13.
133. Плахотник Г.В. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років : дис.канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 224 с.
134. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права. Москва, 1912. 653 с.
135. Положение пожизненно заключенных : выдержка из 25-го Общего доклада ЕКПП Совета Европы 2016 года. *Совет Европы* : веб-сайт.URL: <https://rm.coe.int/1680734510> (дата звернення: 18.06.2021).
136. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова політика України та виклики сьогодення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20 травня 2016 р., м. Одеса : у 2 т. Т. 2, Одеса : Юридична література, 2016. С. 172-175.
137. Полянський Є. Ю. Про ефективність кримінальних покарань. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 травня 2020 р. Одеса, 2020. Т. 3. С. 95-97.
138. Пономаренко Ю.А. Виды наказаний по уголовному праву Украины : монография. Харьков : Издательство «ФИНН», 2009. 344 с.

139. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
140. Пономаренко Ю.А. Кримінально-правова пеналізація. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 2(7), С.310-314.
141. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: автореф.дис.канд.ю.н:12.00.08. Харків : Право, 2008. 20 с.
142. Португалов Г.М.Революционная совесть и социалистическое правосознание. Петербург : Гос.и-во., 1922. 52 с.
143. Постанова Верховного суду України №5-154кc15 від 01.10.2015. URL : https://zib.com.ua/ua/121006verhovniy_sud_zrobiv_visnovok_schodo_rozrahunku_rozmiru_shtr.html (дата звернення: 18.02.2021).
144. Постанова Верховного Суду у справі №820/2501/15 від 11.05.2018 р. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73903058> (дата звернення: від 29.12.2022).
145. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду у справі № 120/7028/20-а від 18.05.2021 р. *Єдиний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97043030> (дата звернення: 29.12.2022).
146. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склавав та підготував до друку проф. С. Юшков. Київ : ВУАН, 1935. С. 137-144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, №240, Новгородський 1-й літопис XV ст.). *Ізборник* : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm> (дата звернення 20.01.2020).
147. Про затвердження Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, навчальних закладів та медично-реабілітаційних центрів, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України, у новій редакції: наказ Міністерства юстиції України №4534/5 від 29.12.2020. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/n/22620> (дата звернення: 10.04.2021).
148. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму

Верховного суду України №14 від 23.12.2005. *Офіційний портал Верховної ради України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text> (дата звернення: 18.06.2021).

149. Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо підвищення ефективності діяльності органів прокуратури. *Офіційний портал Верховної Ради України* : веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3062&skl=10 (дата звернення: 10.04.2021).

150. Проєкт Кримінального Кодексу України: редакція станом на 29 вересня 2022 р. *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf>.

151. Прокопенко Т.О. Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб; М-во освіти і науки України, Черкас.держ.технол.ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2019.139 с. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/986/1/%D0%A2%D0%A1%D0%86%D0%A1%D0%90_%D0%9D%D0%9F_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення: 08.07.2022).

152. Резніченко Г. С., Гритенко О. А. Деякі проблеми виконання і відбування покарання у виді арешту. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 5 (27). 2017. С.122-126.

153. Рейц А. Опыт истории российских государственных и гражданских законов / пер. и авт. предисл.Фёдор Морошкин. Москва : университетская типография, 1836, 453 с.

154. Рішення виконавчого комітету №2 «Про визначення видів безоплатних суспільно-корисних робіт для порушників, на яких судом накладено адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт та засуджених до покарання у вигляді громадських робіт та переліку об'єктів для відбування порушниками та засудженими громадських робіт на 2019 рік» Борзнянської об'єднаної територіальної громади Чернігівської області. *Борзнянська об'єднана*

територіальна громада Чернігівської області : веб-сайт. URL: <https://borznyanska-gromada.gov.ua/docs/153497/> (дата звернення: 18.05.2020).

155. Розовский Б.Г. Сизифов труд уголовного права. *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/b-rozovskyj-syzyfov-trud-ugolovno-go-prava.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

156. Розовский Б.Г. Уголовному кодексу следует придать напоминание-эпиграф: «Многие расстрелянные были посмертно реабилитированные!». *Новий Кримінальний Кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/b-rozovskyj-ugolovnomu-kodeksu-sleduet-prydat-napomynanye-epyrgraf.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).

157. Рябчинська О. П. Поняття системи покарань: методологічний вимір. *Держава та регіони. Сер.* : Право. 2014. № 2. С. 93-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_2_18 (дата звернення: 25.05.2021).

158. Рябчинська О.П. Система покарань як передумова диференціації кримінальної відповідальності та покарання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. Вип.1. С.177-180.

159. Сарнавський М.О. Теоретичні та прикладні проблеми призначення та виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Теоретичні та практичні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II міжнар.наук.-практ.конф., Луганськ, 19-20 квітня. 2012. С.459-462.

160. Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі: автореф.дис....канд.юрид.наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 20 с.

161. Середа В.В. Тенденції розвитку покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Випуск 4. С. 309-317.

162. Слободянюк П.Л. Захист прав потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6,

2018. С.74-78. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/18.pdf. (дата звернення: 16.03.2021).
163. Словник оціночних понять Кримінального кодексу України / заг.ред. А.П.Огородник. Київ : Універсальне видавництво ПУЛЬСАРИ, 2006. 176 с.
164. Смаглюк О.М., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С.181-186.
165. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу : навч.посібник. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.
166. Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. *Вісник до 10-річчя Академії правових наук України (відділення кримінально-правових наук)*. 2003. № 2–3. С.612-626.
167. Стрельцов Е.Л. Задачи, функции и механизм уголовного права. *Актуальні проблеми держава і права*. 2010. Вип.54. С.38-42.
168. Стрельцов Є.Л. Кримінальне право України: датовані роздуми (Частина 1). *LexInform: юридичні новини України*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kryminalne-pravo-ukrayiny-datovani-rozdumy/> (дата звернення: 17.02.2022).
169. Стрельцов Є.Л., Мирошніченко Н.А. Підстава кримінальної відповідальності потребує законодавчого закріплення. *Право України*. 2020. №2. С.151-163.
170. Судебники Иоанна III и Иоанна IV 1497 и 1550 гг. / текст с указ. напеч. проф. М. Ключковым. Харьков : издание Историко-филологического факультета Императорского Харьковского университета, 1915. 55 с.
171. Таран Н.Г. Суб'єкт злочину у кримінальному праві України: теоретичні та прикладні аспекти : дис.... канд. юрид.наук : 12.00.08. Київ, 2019. 226 с.
172. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №4 (83). С. 54-66. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10941/1/Tatsiy_Tiutiugin_Ponomarenko_54-66.pdf (дата звернення: 15.10.2021).

173. Тимофеев А.Г. История телесных наказаний в русском праве. Санкт-Петербург : Типография С.-Петербургской тюрьмы. 1897. 228 с.
174. Тихомиров М.Н., Епифанов П.П. Соборное уложение 1649 года. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1961.
175. Трахтеров В. Проект Уголовного Кодекса УРСР. *Вестник советской юстиции*. Юрид.из. НКЮ УРСР, Харьков №8/9 (66/67). 1926. С.324-328.
176. Туляков В. О. Тенденції кримінальної політики України та деякі інститути сучасного законодавства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 92-102.
177. Туляков В.О. Принцип законності у динаміці рішень ЄСПЛ та розвиток кримінального законодавства України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.конф., м.Харків, 17-19 жовт.2019 р. Харків, 2019. С.125-129.
178. Тютюгин В.И. Дополнительные наказания: назначение, освобождение от наказания, погашение судимости. Харьков, 1987. 296 с.
179. Тютюгін В.І. Деякі шляхи удосконалення положень Кримінального кодексу України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.конф., м.Харків, 17-19 жовт.2019 р. Харків, 2019. С.161-165.
180. Тютюгін В.І. Система і види покарань. *Вісник Асоціації кримінального права*. № 1 (6), 2016. С.435-438.
181. Учение о карательных мерах и мерах наказания: курс, составленный по лекциям С.В. Познышева. Москва : изд. о-ва взаимопомощи студентов-юристов Московского университета, 1908. 182 с.
182. Фарифонова А. «Треба знати, що таке добро і зло». Монолог Одеського судді, який засудив крадіїв до читання класичної літератури (Гарський О.). *Грати*: веб-сайт. URL: <https://graty.me/uk/monologue/treba-znati-shho-take-dobro-i-zlo-monolog-odeskogo-suddi-yakij-zasudiv-kradi%D1%97v-do-chitannya-klasichno%D1%97-literaturi/> (дата звернення: 24.01.2022).
183. Филиппов А. Н. О наказании по законодательству Петра Великого, в связи с реформой: Историко-юридическое исследование. Москва : Унив.тип., 1891. 470 с.

184. Філософський енциклопедичний словник / Ред.кол. В.І.Шинкарук (голов.ред.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 751 с.
185. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. Санкт-Петербург : тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1889. [2], VIII, 504 с. Библиогр. в тексте.
186. Форма 1. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства/ *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/12013 (дата звернення: 12.04.2021)
187. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.04.2021)
188. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019(дата звернення: 20.04.2021)
189. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).
190. Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).
191. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія/ за заг.ред. М.В.Костицького. Київ:Атіка, 2005.124 с.
192. Фріс П.Л. Соціальна обумовленість необхідності створення нового Кримінального кодексу України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук.конф., м.Харків, 17-19 жовт.2019 р. Харків, 2019. С.54-58.
193. Фролова О.І. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навчальний посібник. Київ : «АртЕк», 1997. 208 с.

194. Хавронюк М.І. Поки робота над проєктом Кодексу триває, чекаємо пропозицій, а не обурення. *Новий Кримінальний кодекс України* : веб-сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/07/06/vidpovid-b-g-rozovskomu.pdf> (дата звернення: 02.09.2021).
195. Хавронюк М.І. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. *Право України*. 2020. №02. С.119-137.
196. Хроленюк О.Ю. Правові основи систематизації покарань в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 19 с. *Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ* : веб-сайт. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1130/pravovi_osnovi_sistematizaciyi_pokaran_v.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 01.08.2022).
197. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр. №7661. Дод.2.
198. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр. 7393. Арк. 83.
199. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр. 7926. Арк. 89.
200. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр. 7661. Арк. 164.
201. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр. 7926. Арк. 97.
202. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Ф.288. Оп.9. Спр. 7926. Арк. 129.
203. Чельцов-Бebuтов М.А. Преступление и наказание в истории и в советском праве. Харьков : Юр. из-во НКЮ УССР. 1925. 111 с.
204. Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.

205. Шамне А. Теоретико–методологічні засади дослідження психосоціального розвитку особистості в період дорослішання. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, (10), 2019. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-10.%p> (дата звернення: 08.07.2021).
206. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
207. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград : издательство Ленинградского университета. 1973. 161 с.
208. Шевченко Д.А. Щодо окремих проблем взаємодії елементів у системі покарань. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди «Право»*. Вип. 22. 2014. С.121-129.
209. Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2007. 21 с.
210. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків у трьох томах / за ред. П.С.Соханька. Т.1. Київ : Наукова думка, 1990. 598 с.
211. Case of Phillips v. the United Kingdom («Філіпс проти Сполученого Королівства»), № 41087/98, рішення від 05.07.2001. *Офіційний портал Верховної ради України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_052#Text. (дата звернення: 10.06.2021).
212. Evers I. F. G. Древнѣйшее русское право въ историческомъ его раскрытіи / пер. с. нем. И.Платоновъ. Санкт-Петербург : Типографія Штаба Отдѣльнаго Корпуса Внутренней Стражи, 1935. 422 с.
213. Mauer M. Long-term sentences: time to reconsider scale punishment. *The sentencing project*. URL: <https://www.sentencingproject.org/publications/long-term-sentences-time-reconsider-scale-punishment/> (дата звернення: 12.12.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

Загальна кількість призначених покарань у судах I інстанції (2008-2020 рр.)

Рік	Види покарань	штраф	позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю	громадські роботи	виправні роботи	службові обмеження для військовослужбовців	конфіскація майна	арешт	обмеження волі	тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	позбавлення волі на певний строк	довічне позбавлення волі
2008 рік ¹	Основні	24970		49	5725	1410	101		3537	4063	25	41018	127
	Додаткові	178	105	4806				6258					
2009 рік ²	Основні	22817		33	8348	1109	129		4603	3923	29	43046	160
	Додаткові	139	90	4857				6989					
2010 рік ³	Основні	27444		124	11964	1245	86		6133	4075	20	49525	135
	Додаткові	255	175	5750				7773					

¹ Форма 1. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства/ Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/12013 (дата звернення: 12.04.2021)

² Форма 1. Розділ 3 Призначені покарання (щодо осіб). Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/22013 (дата звернення: 12.04.2021)

³ Форма 1. Розділ 3 Призначені покарання (щодо осіб) Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/32013 (дата звернення: 12.04.2021)

2011 рік ¹	Основні	24578	0	43	12786	971	43	0	6473	4499	28	51209	116
	Додатко ві	210	242	5702	0	0	0	7792	0	0	0	0	0
2012 рік ²	Основні	25249		32	15465	1012	34		6442	3740	199	46257	135
	Додатко ві	331	398	5763				7870					
2013 рік ³	Основні	24592		23	11375	503	46		4546	267'	2	30479	53
	Додатко ві	340	319	4238				4358					
2014 рік ⁴	Основні	20095		22	10265	262	94		3265	1876	9	20872	24
	Додатко ві	222	208	3409				2828					
2015 рік ⁵	Основні	18652		3	8622	224	247		3510	1504	93	19765	45
	Додатко ві	141	180	2479				2206					
2016 рік ⁶	Основні	16637		4	6626	161	103		2891	1245	93	16140	27
	Додатко ві	75	80	1876				1424					
2017 рік ⁷	Основні	18523		0	5323	122	85		2736	1099	43	16143	21

¹ Форма 1. Розділ 3 Призначені покарання (щодо осіб). Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства за 2011 рік. Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/42013 (дата звернення: 12.04.2021)

² Форма 1. Розділ 3 Призначені покарання (щодо осіб). Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства за 2012 рік. Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/52013 (дата звернення: 12.04.2021)

³ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2013 рік. Таблиця 11.1 «Види кримінального покарання (за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді)». Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Oglyad34 (дата звернення: 12.04.2021)

⁴ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2014 рік. Таблиця 11.1 «Види кримінального покарання (за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді)». Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/hgjghjgyfghj (дата звернення: 12.04.2021)

⁵ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2015 рік. Таблиця 11.1 «Види кримінального покарання (за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді)». Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Analat_tabl_2015 (дата звернення: 12.04.2021)

⁶ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2016 рік. Таблиця 11.1 «Види кримінального покарання (за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді)». Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_tablici_2016 (дата звернення: 12.04.2021)

⁷ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2017 рік. Таблиця 11.1 «Види кримінального покарання (за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді)». Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/porivn_tabl_17 (дата звернення: 12.04.2021)

	Додатко ві	77	76	1751				1257					
2018 рік ¹	Основні	19857		0	4387	88	42		2584	909	29	13765	21
	Додатко ві	61	28	1425				943					
2019 рік ²	Основні	21415		1	4189	65	28		2500	827	43	13230	11
	Додатко ві	50	30	1371				857					
2020 рік ³	Основні	19447		0	5460	80	42		2483	1116	22	12897	28
	Додатко ві	55	16	1253				957					
2021 рік ⁴	Основні	11900		2	8593	170	45		2825	1770	32	11580	19
	Додатко ві	48	49	1397				923					

¹ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2018 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2018 (дата звернення: 12.04.2021)

² Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (дата звернення: 12.04.2021)

³ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2020 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/tabli_2020 (дата звернення: 12.04.2021)

⁴ Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2021 рік. Таблиця 12 «Результати розгляду кримінальних проваджень (справ) за окремими видами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України». Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_2021_4_2021 (дата звернення: 04.01.2023).

Додаток Б

Кількість неповнолітніх засуджених до яких застосовано основні та додаткові покарання судами І інстанції (2008-2020 рр.)

	Основні види покарань					Додаткові види покарань	
	Штраф	Громадські роботи	Виправні роботи	Арешт	Позбавлення волі	Штраф	Позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю
2008 рік ¹	540	246	12	68	1977	0	3
2009 рік ²	401	282	2	67	1886	0	4
2010 рік ³	535	522	3	85	2030	0	4
2011 рік ⁴	451	395	1	53	1915	2	4
2012 рік ⁵	558	483	4	68	1496	3	0
2013 рік ⁶	468	355	2	38	1153	1	1
2014 рік ⁷	365	282	1	34	725	0	2
2015 рік ⁸	387	305	0	30	585	0	3
2016 рік ⁹	316	287	0	33	495	0	3
2017 рік ¹⁰	351	197	0	18	416	0	1
2018 рік ¹¹	334	159	0	14	257	0	0

¹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/12013 (дата звернення: 20.04.2021)

² Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/22013 (дата звернення: 20.04.2021)

³ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/32013 (дата звернення: 20.04.2021)

⁴ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2011 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/42013 (дата звернення: 20.04.2021)

⁵ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2012 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/52013 (дата звернення: 20.04.2021)

⁶ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2013 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/5533iopoioopo (дата звернення: 20.04.2021)

⁷ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2014 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh (дата звернення: 20.04.2021)

⁸ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2015 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015 (дата звернення: 20.04.2021)

⁹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2016 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit (дата звернення: 20.04.2021)

¹⁰ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2017 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 20.04.2021)

¹¹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2018 рік. Судова влада України: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.04.2021).

2019 рік ¹	402	123	1	12	283	0	3
2020 рік ²	347	116	0	11	259	1	2
2021 рік ³	133	145	1	22	221	2	1

¹ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік. *Судова влада України*: веб-сайт.. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019(дата звернення: 20.04.2021).

² Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2020 рік. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.04.2021).

³ Форма 8. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2021 рік. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 04.01.2023).

Додаток В

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Басалюк Н.В. Система покарань у доктрині кримінального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 11-21.
2. Басалюк Н.В. Конструктивне і деструктивне у кримінально-правовій реформі. *Держава і право*. 2020. Вип.88. С.225-240.
3. Мирошниченко Н.А., Басалюк Н.В. Покарання за злочини: новий концепт. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип.67. С.180-186 (*Особистий внесок здобувача: викладено зауваження та пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства на тлі кримінально-правової реформи, зокрема, необхідність включення до потенційної системи покарань (Проект КК) таких видів покарань як громадські роботи та обмеження волі; викладено теоретичні міркування щодо інших видів покарань, зокрема, штрафу: недоцільним видається утворення Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим, адже інтереси потерпілих від кримінальних правопорушень можуть забезпечуватися шляхом реституції та компенсації, натомість, відстоюється традиційне розуміння штрафу*).
4. Басалюк Н.В. «Intra muros»: від погребів до нової моделі ув'язнення. *Law. State. Technology*. №3. 2021. С.104-113.
5. Басалюк Н.В. Система покарань в Україні: законодавство, теорія, динаміка. *KELM*. № 6 (42). 2021. С.130-137.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Басалюк Н. В. Система покарань за кримінальним законодавством Німеччини, Швейцарії, Франції. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 травня 2020 р. Одеса, 2020. Т. 3. С. 178-182.*
7. Басалюк Н.В. Система покарань: новели і проблеми. *Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу у правову систему України : матеріали наук.конф., м.Харків, 7 квітня 2021 р. Харків, 2021. С.120-122.*

8. Басалюк Н.В. Теоретичні орієнтири покарань за проступки. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м.Одеса, 21 травня 2021р. Одеса, 2021. С.230-233.
9. Басалюк Н.В. Потенційні корективи довічного позбавлення волі в Україні *Кримінально-правова правотворчість: визначення та значення* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м.Одеса, 28 травня 2021 р. Одеса, 2021. С.233-236.
10. Басалюк Н.В. Довічне позбавлення волі: міжнародний досвід і огляд вітчизняних законодавчих новел. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т.А. Денисової* : збірник матеріалів, м.Запоріжжя, 10 березня 2022 р. Класичний приватний університет. Запоріжжя : КПУ, 2022. С.438-441.
11. Мирошниченко Н.А., Басалюк Н.В. Неповнолітні і молоді деліквенти: окремі аспекти вдосконалення видів покарань. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених, м. Одеса, 6 червня 2022 р. Одеса: Фенікс, 2022. С.484-487. (Особистий внесок здобувача: пропозиція залишити громадські роботи та обмеження волі як складову системи покарань для неповнолітніх; запропоновано узгодження окремих частин Проекту КК щодо системи покарань з огляду на недосконалість юридичної техніки).
12. Басалюк Н.В. Ізоляція як характерна ознака покарання у виді позбавлення волі: проблемні аспекти. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 червня 2022 р., м. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 328-331.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», висвітлені у тезах конференцій та круглих столів: міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м.Одеса, 15 травня 2020 р.); науково-практичній конференції «Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу у правову систему України» (м.Харків, 7 квітня 2021); міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (м.Одеса, 21 травня 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правова правотворчість: визначення та значення» (м.Одеса, 28 травня 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (17 червня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» (6 червня 2022 р.); матеріалах круглого столу «Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т.А.Денисової» (м.Запоріжжя, 10 березня 2022 р.).

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Міжнародного гуманітарного
університету,

доктор юридичних наук, професор,

Константин ГРОМОВЕНКО

«12» вересня 2022 року

А К Т

про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Басалюк Н.В.
«Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України»
в науково-дослідну діяльність та навчальний процес

Комісія Міжнародного гуманітарного університету у складі: декана факультету права та економіки, кандидата юридичних наук, доцента Тицької Я. О.; завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, доктора юридичних наук, професора Подобного О. О.; доцента кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, кандидата юридичних наук Меденцева А. М., склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Басалюк Наталії Василівни на здобуття наукового ступеня доктора філософії (спеціальність 081 – «Право») за темою: «Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України», у вигляді статей у збірниках наукових праць і тез конференцій:

1. Басалюк Н.В. Система покарань у доктрині кримінального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 11-21.
2. Басалюк Н.В. Конструктивне і деструктивне у кримінально-правовій реформі. *Держава і право*. 2020. Вип.88. С.225-240.
3. Мирошніченко Н.А., Басалюк Н.В. Покарання за злочини: новий концепт. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип.67. С.180-186.
4. Басалюк Н.В. «Intra muros»: від погребів до нової моделі ув'язнення. *Law. State. Technology*. №3. 2021. С.104-113.
5. Басалюк Н.В. Система покарань в Україні: законодавство, теорія, динаміка. *KELM*. № 6 (42). 2021. С.130-137.
6. Басалюк Н.В. Система покарань за кримінальним законодавством Німеччини, Швейцарії, Франції. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 травня 2020 р. Одеса, 2020. Т. 3. С. 178-182.

7. Басалюк Н.В. Система покарань: новели і проблеми. *Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу у правову систему України* : матеріали наук.конф., м.Харків, 7 квітня 2021 р. Харків, 2021. С.120-122.

8. Басалюк Н.В. Теоретичні орієнтири покарань за проступки. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м.Одеса, 21 травня 2021р. Одеса, 2021. С.230-233.

9. Басалюк Н.В. Потенційні корективи довічного позбавлення волі в Україні *Кримінально-правова правотворчість: визначення та значення* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м.Одеса, 28 травня 2021 р. Одеса, 2021. С.233-236.

10. Басалюк Н.В. Довічне позбавлення волі: міжнародний досвід і огляд вітчизняних законодавчих новел. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т.А. Денисової* : збірник матеріалів, м.Запоріжжя, 10 березня 2022 р. Класичний приватний університет. Запоріжжя : КПУ, 2022. С.438-441, –

використовуються у Міжнародному гуманітарному університеті в науково-дослідній діяльності і навчальному процесі під час вивчення актуальних проблем кримінального права та в процесі проведення занять з навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-виконавче право», «Проблеми сучасного кримінального права».

Використання результатів наукової роботи в освітньому процесі дозволяє студентам поглибити знання щодо системи покарань не лише з точки зору функціонування на етапі сучасності, але й з позиції історичного підходу, що однозначно сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, який спрямований і на вивчення хронологічної еволюції тих чи інших кримінально-правових явищ, і на їх критичне осмислення.

Декан факультету права та економіки,
кандидат юридичних наук, доцент

Яна ТИЦЬКА

Завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики,
доктор юридичних наук, професор

Олександр ПОДОБНИЙ

Доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики,
кандидат юридичних наук

Анатолій МЕДЕНЦЕВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Національного університету

«Одеська юридична академія»

/професор Віктор ЗАГОРОДНІЙ

А К Т

**про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Басалюк Н.В. на тему:
«Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України» на
здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії
з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 – «Право»
в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: голови – професора Мінаса АРАКЕЛЯНА, членів комісії – завідувача кафедри кримінального права, професора Євгена СТРЕЛЬЦОВА; декана факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції), доцента Сергія СТАРОДУБОВА; начальника навчально-методичного відділу Людмили КУЗНЕЦОВОЇ, склали цей акт про те, що наукові статті та тези конференцій за результатами дисертаційного дослідження аспірантки кафедри кримінального права Басалюк Наталії Василівни на тему: **«Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України»**, поданої на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 – «Право», впроваджені в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» у рамках викладання дисциплін: «Кримінальне право», «Сучасні проблеми кримінального права та процесу», «Сучасні проблеми кримінально-правової охорони особистості», а також у науково-дослідну роботу студентів університету.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації Н.В.Басалюк:

1. Басалюк Н.В. Система покарань у доктрині кримінального права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 11-21.
2. Басалюк Н.В. Конструктивне і деструктивне у кримінально-правовій реформі. *Держава і право*. 2020. Вип.88. С.225-240.
3. Мирошніченко Н.А., Басалюк Н.В. Покарання за злочини: новий концепт. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип.67. С.180-186.
4. Басалюк Н.В. «Intra muros»: від погребів до нової моделі ув'язнення. *Law. State. Technology*. №3. 2021. С.104-113.
5. Басалюк Н.В. Система покарань в Україні: законодавство, теорія, динаміка. *KELM*. № 6 (42). 2021. С.130-137.
6. Басалюк Н.В. Система покарань за кримінальним законодавством Німеччини, Швейцарії, Франції. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 травня 2020 р. Одеса, 2020. Т. 3. С. 178-182.
7. Басалюк Н.В. Система покарань: новели і проблеми. *Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу у правову систему України* : матеріали наук.конф., м.Харків, 7 квітня 2021 р. Харків, 2021. С.120-122.
8. Басалюк Н.В. Теоретичні орієнтири покарань за проступки. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м.Одеса, 21 травня 2021р. Одеса, 2021. С.230-233.
9. Басалюк Н.В. Потенційні корективи довічного позбавлення волі в Україні *Кримінально-правова правотворчість: визначення та значення* : матеріали міжнар.наук.-практ. конф., м.Одеса, 28 травня 2021 р. Одеса, 2021. С.233-236.
10. Басалюк Н.В. Довічне позбавлення волі: міжнародний досвід і огляд вітчизняних законодавчих новел. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т.А. Денисової* : збірник матеріалів, м.Запоріжжя, 10 березня 2022 р. Класичний приватний університет. Запоріжжя : КПУ, 2022. С.438-441.

11. Мирошниченко Н.А., Басалюк Н.В. Неповнолітні і молоді деліквенти: окремі аспекти вдосконалення видів покарань. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених, м. Одеса, 6 червня 2022 р. Одеса: Фенікс, 2022. С.484-487. (Особистий внесок здобувача: пропозиція залишити громадські роботи та обмеження волі як складову системи покарань для неповнолітніх; запропоновано узгодження окремих частин Проекту КК щодо системи покарань з огляду на недосконалість юридичної техніки).
12. Басалюк Н.В. Ізоляція як характерна ознака покарання у виді позбавлення волі: проблемні аспекти. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 червня 2022 р., м. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 328-331.

Голова комісії: проф. Мінас АРАКЕЛЯН

Члени комісії: проф. Євген СТРЕЛЬЦОВ

 доц. Сергій СТАРОДУБОВ
доц. В. Цимрик

 Людмила КУЗНЕЦОВА